

Tartalom

LIV. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

2000. JÚNIUS

TŐZSÉR ÁRPÁD: Utószó, pokoljárásokhoz	3
HATÁR GYŐZŐ: »Még Elgondolni is Szörnyű«	8
HEISZLER VILMOS: Magyarság és globalizáció	17
RÁKOS PÉTER: És mégis!... ..	22
CSABA LÁSZLÓ: Magyarország az új évezred elején	26
CSATÁRI BÁLINT: Az Alföld mássága és lehetséges jövője	34
MÉSZÁROS REZSŐ: Szeged a 21. században (Régióközpont és nemzetközi város)	44
ALBERT GÁBOR: Ceterum censeo... avagy tántorgásunk a farkasverem szélén (Történelemtudatunk torzulásai)	50
BARNA GÁBOR: Magunk keresése (Kultúrakutatás, a néprajz kérdései az ezredfordulón – Magyar és európai identitás-építés)	62
LACKFI JÁNOS: A belga–magyar határon	71
NAGY KÁROLY: Szigeteket, szórványokat is megtartó haza a magasban	76
BALLA D. KÁROLY: Ki marad le a luxushajóról avagy van-e nemzetstratégiánk?	84
BEKE GYÖRGY: Emelt fővel	92
GÁL SÁNDOR: Közel az omega-ponthoz	103
KALTENBACH JENŐ: Honnan jöttünk, merre tartunk?	107

Tamás Attila hetven éves

OLASZ SÁNDOR: Önfegyelem és öntörvényűség	111
SZIGETI LAJOS SÁNDOR: A virrasztó költő (József Attila nyomában)	113
Tiszatáj Könyvek	120
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KAJÁRI GYULA rajzai a 33., 43., 49., 75., 102.
és a 110. oldalon

TŐZSÉR ÁRPÁD

Utószó, pokoljárásokhoz

Melyben a szerzőnek (Olasz Sándor szerkesztőúr ankét kérdése kapcsán:
„Honnan jövünk, mik vagyunk, hová megyünk?”) eszébe jut öreg barátja, Mittel úr,
valamint Tar Lőrinc, Szent Patrick és Paul Gauguin

1

*Megint Mittel úr? – Au, istencsapása,
hogy még mindig ővele van bajom,
de, mint sár a lábujj között, az emlék
föltör akkor is, ha nem akarom.
Csikland, s nekem még sincs kedvem nevetni,
sírnék inkább. Vagy ahogy egykoron
Nagyida is keserű-vad kacaj volt:
sírva kacagok vén barátomon.*

2

*Itt van. – Ülünk a Búsuló Juhászban,
Budán, hatvanhat őszen (forrt a must!):
Mittel Ármin, a prágai poéta
s tudós orvos, egy valódi Faust,
s én (mondjuk tán így: Wagner, a famúlus)
Vár bennünket egy Dalnok Fesztivál,
s témáját – Quo vadis, magyar poéta? –
mi itt vitatjuk, karcos murcinál.*

3

*Látom magunkat: Mittel úr hunyorgat,
„Quid sum miser tunc...” (szája, gombszeme,
kecskeszakáll, mindene frivol vers,
magán-quo vadis, fanyar-víg mese).
Arról mesél, Golgotái tövében
hányszor adta el a lelkét, s kinek,
és hogy már nem prosperál a pokol sem,
Mephisto nem szolvens, alig fizet.*

4

*S így folytatja: – Amikor Gliwicénél
megdöndült a Luftwaffenstück-prológ,
az én számon akkor már rég dübörgött
a „Lenni vagy nem lenni” monológ.
Színpadom Prága volt – maga az ország,
tele éjjeliként épp szétesett
a fő aktor alatt. – Én meg kiléptem
a darabból. – Úgy döntöttem: lesznek.*

5

*A La Manche-on túl néhány dült kisértet
várt: emigráns elnökök, több spion,
s lett új színpada árulásaimnak
egy túlvilág: a ködös Albion.
Árulásaimnak? El-adsz: el-árulsz!
Dehát Faust mit árult el vajon?
Öröklétét véges kéjek ölérért –
Én, Albionban, sajnós, a dalom.*

6

*Tíz év!, mintha a Purgatóriumban,
mondjuk: Szent Patrickéban! Ugyanis
az ott volt, közel; Tar Lőrinc nyomában
jártam benne egyszer én magam is.*

*Tíz év patás ügyek szolgálatában!,
elfeledtem azt is, hogy ki vagyok.
Kénkőszag, diplomatabúz köröttem –
Csoda-e, ha Dal-Angyal elhagyott.*

7

*Tíz évig nem termett versnek való szó
lelkem lapályain. Cemende szél
rázta rajtuk a pléhtáblát: Eladva!,
a horhosokban Belzebub kefélt.
De a hamis dézma, dulás miatt, ha
úgy éreztem, én is elkárhozom,
épp a párta nélkül való leányok,
szép menyecskék feledtették sorom.*

8

*Méregtettem tüzes kádferedőben
én is szép túgyeket, köldekeket,
sötét barlangjukba bátran bementem,
s nem féltem, hogy netán benn rekedek.
S benn rekedtem! No, nem a kéj-kutakban,
hanem úgy általában a pokol
sarában. S végleg el akkor merültem,
mikor azt hittem, már angyal apol.*

9

*Tíz év után elegendem lett a szarvas
érsekekből! Villás paraszturnak
kénes szellenetéből úgy ítéltem,
itt már mindenben a sátán ugat.
S hirtelen hinni kezdtem Max Webernek:
lelkünk legjobb tizede a közé –
Haza vágytam, Prágába, Böhönyére,
táncos, szép magyar vers-lábak közé.*

10

*Így volt. Negyvenkilencben hazajöttem.
Bécsig repültem, lecsúszott mylord:
egy angol bombázón, potya-csomagként –
Rettegtem: a gép engem is „kiold”.
Aztán Prága. – S hittem a két szememnek:
áll a Hradzsín, sőt az eget veri,
s körbe mennek, nem az Utópiába
az Orloj bús, megadó szentjei.*

11

*S hittem: a Föld öle olyan, amilyen,
csenderes is, kopasz is, s a f... én
vagyok, hogyha nem ott állok, ahol kell;
s hittem, hogy a költészet, az faszén,
égi vasalóban, maga az Isten
lóbálja-szeleli, s parazsa itt,
Prága s Budapest fölött a legizzóbb,
máshol kojtol, hamvad, nálunk vakít.*

12

*Pedig intett egy informant barátom:
- Szellemet láttam a Hradzsín felett,
a Versét, kinek – amíg élt – fülébe
Clódius elvtárs mérget csepegtetett! –
Nem hittem el, azt hittem, mit akartam,
Le vent se léve..., a felkelő szelet –
Két év múlva a Pankrác börtönében
engem kísértettek a szellemek.*

13

*Ó, századközép, Közép-Európa,
ördögkonyha!, vöröslő platnidon
lelkek sültek, ültek csupasz fenékkal –
Mi volt ehhez képest már Albion!*

*Amit korábban árulásaimról
összehordott fölös bűntudatom,
azt itt rám – vissza – most ügyész dörögte –
Három évet kaptam... – Nem folytatom.*

14

*Már csak annyit: mikor vittek, az autó
ablakán egy ronda arc belesett:
Quo vadis, verstelen magyar poéta? –
Az égből kénköves eső esett.
S írtunk ezerkilencszáz ötvenegyet –
Itt a vörös, hol a piros remény?
A pankráci pokol-udvar sarába
nagyot köpött az istenarcu lény.*

Dedicatio

*Mi itt a tanulság?, kérded, barátom.
Ki tudhatja!? Gauguin képén a cím
érthetetlen nyelvű (talán maóri),
mint a Teremtés roppant vásznain.*

Finis, gratias Deo

*Eccc poema!; Sándor ír.
Kemény, fetszeni fog!
Szeradtam apait, anyait,
& közben kitűnően szírtak-
tam. Üdv!
Börösi*

HATÁR GYÓZŐ

»Még Elgondolni is Szörnyű«

Apokrif vagyok, annak születtem. Örök gyalázatomra, minden, amit írok, eleve annak minősül – apokrifá

minden, amit eddig írtam, a képzelet szabadságának a jegyében fogant, s ezzel, eleve átokmondás alá helyezve, a szellem szabad lengését – az értelmesedést szolgálja

de hogyan mondhatunk bármit bárkinek, ha még ki se nyitottuk a szánkat és máris a meghallgató szája tajtékot túr, nyelve körül már ott a felháborodás nyálfröccsentő gyüleme?

ám így van ez jól, így van ez rendjén.

Mit szólt volna Numa Pompilius, ha a papkirályi *consecratio* pillanatában és az áldásküldő Jupiter felséges *auguriuma* alatt a Felkentnek holmi jövőlátó démon a fülébe sugdossa, hogy nagy idők múltával új világvallás jelentkezik Róma egén, amely az olümposziakat lerúgja majd a mennyég magasáról?

Mit szólt volna akár akár Arnobius, akár Lactantius – Minucius Felix, Victorinus Petaviensis vagy akár jóval később, Agoston is, ha egy mindenlátó demiurgosz fejükre olvassa, hogy haláluk után ezer/másfélezer esztendővel új megváltó próféta támad, és az az elképzelhetetlen gyalázat éri szent hitüket, hogy megszületik az iszlám, amely türelmetlenségének bőséges üzemanyagával, meg-megújuló virulenciájával, az istenuralomba bebetonozott monomániájával és térítő furorjával odáig viszi, hogy követőinek száma a földkerekségen felülmúlja *Jissza* (Jézus) híveinek számát?

sem azt nem tudták volna elviselni, hogy a maguké mellett felmerüljön egy másik, egy másmilyen apodiktikus/megdönthetetlen igazság, sem azt, hogy az egyistenhit/istenelmélet/teremtéselmélet bizonyosságán egy másik, betolakodó hiedelemvilággal osztozniuk kell

az meg minden tajtékzó felháborodásukat kiváltotta volna, hogy ez a parvenű ellenvallás, amely az ismeretlenség homályából fel fog merülni, pimaszul lefőzi őket, sőt, esetleg kicsavarja kezükből csodafegyverüket, és a sokévszázados csataterén, szegyen szemre visszavonulásra/megadásra/önfelszámolásra kényszerülnek

ám ahogyan az őskeresztények az olümposzvallás isteneit tudatukban jó sokáig mint eleven sátánokat/ellenisteneket, dögletes démonokat igencsak meghitték/tartogatták, ugyanúgy, „kéregfölötti” kollektív reflexintegráljuk rezdülteiben, a skolasztika *Argumentum ad Horrendum* kategóriájában tartogatniuk kellett az ellenséges, ismeretlen hiedelem lehetséges felmerülését is, amely veszedelmesebb az Olümposz megváltó isteneinél, melyeket megemésztettek/ bekebeleztek/legyűrték¹.

¹ itt nagy kénytelenségből hivatkoznom kell egy 1949-ben keletkezett tanulmányomra, amely a hetvenes évek közepén, a Münchener AURORA sorozatnyitó kötete gyanánt megjelent

Nemcsak hogy új nincs – eredeti sincs a Nap alatt; mármint eredeti gondolat. A kérdés, hogy honnan jövünk/mik vagyunk/hová megyünk, elsőre tán eredetinek hat. Az igazság az, hogy a harmadik évezred beköszöntének tiszteletére öt világrész médiája harsogja/darálja/taglalja ugyanezt. A napilapok, az előkelő folyóiratok, az erről ripsz-ropsz könyvet rittyentő kommersz-újságírók özönével ontják a válaszokat, kivált arról, hogy hová megyünk/mivé leszünk. A torlódó jóslatok többsége ugyanabban a betegségben szenved: a közélők szelleme tölti el, a „politológiai megközelítés” fertőzöttje, és segítségül hívja az újkor sereg áltudományát, a Bayeux-i faliszőnyeg hosszát és tarkaságát megszegyenítő képet fest a jövőről

a közeljövő csak hagyján. Extrapolációval, aszimptóták kihosszabbításával kikeresik a metszéspontokat abban a hiszemben, hogy nagyot nem tévedhetnek. A távoljövő mindennél izgalmasabb – az a távlat, hogy mit hoz az embergyermek számára az elkövetkezendő félezer esztendő: itt-így-ilyenek vagyunk-e még vagy máshogyan-máshol-mások leszünk. Osrégi, keserítő/boldogító tapasztalat, hogy az emberélet léptékén, a bölcséletben eredeti gondolat nincs – múltó délibáb csupán s olyan eszmény, amely tovacsábít és magával ragad. Jómagam is tisztában vagyok vele, hogy az a futurológiai faliszőnyeg, amit itt végigteríthetnék, eredeti, új gondolattal nem szolgál, semmi olyannal, amit előttem, más formába csomagolva, mások el ne mondtak volna

amiben osztom elődeim megszeppenését is; hiszen tudva-tudjuk, mi goromba rajzolata amit papírra vetünk, annak és ahhoz képest, ami megvalósul. A csodák-csodája, ha »befoglalóformáját« megközelítjük. Francis Bacon »szárnyas szekerekről« beszélt, amikor a repülést megjósolta: a lényegét helyesen látta, a formájának mellétalált. Ugyanezt mondhatjuk el W. J. Wintle jövőlátásáról, aki 1901-ben kiadott *LIFE IN OUR NEW CENTURY* (Élet a mi új évszázadunkban) c. könyvében megjövendöli, hogy a század végére »mindenki zsebében ott lesz a mini-telegráf; bárki bárhol bárkivel érintkezésbe léphet anélkül, hogy a címzett tudná, honnan keresik”. Megsejtette tehát a mobiltelefon, de mégis mellétalált a ma már elócskult „telegráffal”, hiszen senki nem vesz elő »zsebtelegráfot” és senki az utcán nem kopogtat morzé-jeleket. A futurológiában hatványra emelve érvényesül Karinthy mondása, hogy »minden másképp van«.

*

ugyan, de idehaza ismeretlen. A könyv címe: *PANTARBESZ*. Így hívták azokat a roppant sárkány-kígyókat, amelyekkel a pogányság ellen-Krisztusának, Tianeai Apolloniusznak hú evangelistája, Asszíriai Dámisz találkozott India mocsaraiban: „a hátuk tarajos, oldaluk vörhenyes, tüzet okádnak s mikoron csörtetnek, hasukon az aranypikkely csörömpöl”. Dámisz szerint „a bráhmánok Szent Köve a sárkány agyának legközepébe van beágyazva s épp ezért halálasztant vadászok fel-felkeresik a szörnyet, varázserejű kárbunkulus-követ rejtő koponyájáért... A papok Szent Köve, a Pantarbesz is így került birtokukba, amelynek tüze éjszaka világít, nappal színeket játszó fényvel világol, deleje minden más követ magához von; belőle olvassák a messze távol lejátszódó eseményeket, uralkodók legyilkolását, eltévedt karavánok pusztulását, fejedelmi vendégek közeledtét és a jövőt...Készenléti reflexei, magatartása után ítélve, valami ilyes az emberiség is, tűzokádó államaival, vallásrendszereivel, mumifikálódott intézményeivel egyetlen sárkányszörnyeteggé összetelepülve, amely a fejében ott rejt a varázserejű kárbunkulust: jós ismeretét a jövőről... a konzervativizmus eleven bástyái a sárkányhús fellegrárában a Minden Forradalmak képtelennél-képtelenebb, elképzelhetetlen Pantarbeszét őrzik: a történelmi prekogníció nem egyetlen ember kiváltsága, ez a mi Teireziásunk az emberiség egészében található és vaksággal megverve az isteni titok elárulásáért ugyan – azért mindmáig ott lakik” (Aurora Kiskönyvek I. pp. 80-81. München 1966)

Csak röviden, mert a rövidnél többet nem érdemel, hadd térek ki a nyelv megmaradásának, a nemzeti/faji identitás magasrangú kiméráinak a kérdéskörére. Nem kell hozzá sok ünneprontó demitologizálás, hogy belássuk az „egyetlen ősnyelv” *Consensus Gentiumának* tévedését. A nyelvi/faji identitás kérdéskörében is, mint annyi mindenben, a belénkvert mitológemák félrevezetnek bennünket. Ha azt hisszük, hogy az ún. „bábéli nyelvzavar” előtt az ádámitának egyetlen nyelve volt s mintegy »az angyalok nyelvén« szólalkozott – ennél nagyobbát már nem is tévedhetnénk.

Az antropológia mai állása szerint tíz évezreddel ezelőtt kb. annyian éltek a bolygón, ahány magyar ma él: 15 millióra volt tehető a Föld akkori lakosságának a száma; ugyanakkor ez a 15 millió feltehetőleg 60 ezer nyelvet beszélt – lévén, hogy a 150/200/250 főnyi törzs más anyanyelven kommunikált, mint a vízvázalstón túli, 200/250 főből álló másik, ellenséges horda. A kis nyelvek felszívódása, elnyeletése/eltűnése a szomszédos nagyobbacska nyelv torkában, az »anyanyelvek«, nemzeti idiómák számának a mai 6 ezerre való csökkenése külön történet. Ami meg biológiai identitásunkat illeti, ez alighanem most van azon a ponton, hogy az objektív valóság birodalmából áttűnjön a mitologemata látszat-birodalmába

a szlovák, a román, a cseh, a szerb, az albán, a bosnyák csecsemő, ha elrabolják, magyar környezetben nevelik és idegrendszerét, ösztöneit/gesztusait, egész reflexológiáját a magyarság anyanyelvére programozzák be, olyan tősgyökeres magyarrá válik, hogy biológiai identitása senki előtt nem lesz kétséges: észrevétlenül vegyülhet el közöttünk.

Továbbmegyek: ha kínai, koreai, thaiföldi vagy japán csecsemőt rabolnánk el és nevelnénk magyarrá, testalkatán/fiziognómiáján kívül semmi sem árulná el, hogy biológikumában »idegen elemek« is vannak; maga meg, sajátmagát tősgyökeres magyarnak tekintené

valamikor az Egyesült Államokról mondták közhelyszerűen, hogy »a népek olvasztó kohója«. Am amióta a Földön felkerekedni divat-imperatívusszá vált és elindult a népek körbevándorlása, magáról a bolygóról mondható el, hogy az emberi biológikum »olvasztó kohója«. Tetszik-nem tetszik a fajtisztaság, a kasztrendszer hívő fanatikusainak, a harmadik évezred jószérével a fajok összeolvadásának a jegyében áll, s ez is, mint volt a múltban, a jövőben is fájdalmas vércsapolással, faluháborúkkal, »szicíliai vecsernyékkal« s megtorlatlan hekatombákkal jár majd, míglen ki nem fejlesztjük milliárdszámra természetes »klónjainkat«, s azzal a harmadik évezred etnikus tisztogatásai, rituális gyűlölködései, takargatott népiértésai bele nem sülyednek történelmünk szokvány-rémtetteinek Voltaire-i/ Gibbon-i bűnlajstromába.

Anyanyelvünk megmaradása is itt billeg a század mérlegén; ezt legalább olyan reszketeg-fájó szívvel szemléljük, mint »fehér civilizációnk«, egész »nyugati kultúránk« sorsát. Ha túltenném magam a politikai korrektség divat-imperatívuszán és rémuralmának tabuin, tán ki merném mondani, hogy a »fehér faj« a Föld lakosságának ma alig 14%-a. Ez ötven éven belül 9-10%-ra csökken. Már is jelentkeznek civilizációnk kisajátítói, estleges megöröklői, folytatói; s csak természetes, hogy műszaki arzenálunk hatalmas egésze mindenestül az ölükbe hull – ki tudja, tán ugrásszerűen túltesznek rajta

már ami kultúránkat illeti, a nagy kérdés az, hogy mennyit vesz be belőle a megöröklők reflexrendszere, anyanyelve, no meg a maguk roppant civilizációs pátrimó-

niuma, amely egyúttal lényük integrált kapcsolása. Nem sokat, és azt is csak nagyon szelektíve – a válasz erre a kérdésre, sajnos, ez. Mert ne felejtjük, hogy a mi zsidó-keresztény kultúránk *recesszív*; a szembenállók arcvonala viszont – akár az iszlám, akár az eklektikus Japán, akár a hétezer éve agnosztikus kínai földség, s velük az egész Távolkelet szénior civilizációja – *domináns* jelleggel néz vele farkasszemet

*

Itt közbevetőleg hadd jegyezzem meg, hogy azok a krizeológiával házaló gondolkozók, akik bedőlnek a hésziodoszi hitregéknek, hitten-hiszik, hogy valamely kiválasztott népnek valaha is, valahol is „aranykora” volt és erre a melléfogásra, ábrándosan archaizálva, délibábos-nosztalgikus filozofémákat építenek, legyenek ők maguk bárminő *Krizosztomosok*, az én szememben népszórákozató megtévesztők és filozofémáik – bölcséleti ponyva csupán. Portékájukat (rendesen) azzal kellek, hogy misztifikációikat a zsidókereszténység misztikusai köré építik; ami édes-mindnyájunknál magától értetődik, hiszen kultúránk, anyanyelveink altalajáig a zsidókereszténység tudattartalmával telített, kultúrkinccseinek masszívumán áll; készenkapott eszmei alapszövetétől még azok sem szabadulnak, akiket a szekuláris újkor szelleme tölt el, hiszen az tölti el még a sevallásút is, akit éppenséggel – a hívők megvető *misnomerével* – mint »ateistát« szoktak lekezelni.

Már egyszer tanúi voltunk a történelemben, milyen szelektíve szűrik és mennyire a saját eszmeiségükkel töltik fordítók/tolmácsolók az idegen kultúra örökhagyását. Amikor a 9. század végén, Al-Mamún kalifa védőszárnya alatt, a mintegy félezer főre tehető bagdadi fordító kollégium a »Bölcsesség Házában« arabra forgatta az ógörög kultúra egykori hordozóit, partrónusnak és pártfogoltjainak első dolga volt, hogy írta a Koránnal ütköző tanokat, a szöveget hozzávasalja a maga »kinyilatkoztatásához«, és a zsákmányt feltitkezi az iszlám teokratikus téveszméivel.

Ha a kínaiak előreugrása elkövetkezik – és egyáltalán igényt tartanak a „fehér barbárok” kultúrájából nem csak a műszaki eszközhálózat megöröklésére, hanem kultúrjavainkra is, a fordításban/tolmácsolásban bizonyos ők is ugyanilyen szelektíve járnak el, és azt is, amit meghagynak, ugyanúgy hozzávasalják a maguk mega-kultúrájának évezredes munkafogalmihoz². Ne ringassuk tehát magunkat ábrándokba –

² hogy válogatásuk első áldozata az ún. »metafizika« volna, arra mérget vehetünk. Minthogy idevágó bölcséleti munkáim idehaza ismeretlenek és kiadatlanok, röviden erről is szólnom kell, hogy eloszlassak egy félreértést, amely közkeletű és úgyszólván kiküszöbölhetetlen. Az eszmetörténet iróniája, hogy a zsidókereszténység attól a pogány Plotinosztól örökölte meg a metafizikát, aki megvetette az „újhitet” és nem állhatta eszméi eltérítőit, a keresztényeket. A hányatott életű, iskolaalapító bölcset Ágoston bálványozta; még halálos ágyán, utolsó szavában is tőle idézett, és alkalmasint Szent Ágoston volt az a kapu, akin át Plotinosz sajátos „metafizikája” az újhitbe beáradt és olyannyira átítatta, hogy annak *fulcruma* lett. Plotinosz mesterleleménye a „létfölötti lét”: oly „kiterjedés”, amely a fő-fő istenség, az Egyedül-Való kiváltsága. A „létfölötti lét” oly *misnomer*, amely atombomba módjára rombolja szét a nyelvet. Lebontja szavaink jelérértékét, lehetetlenné teszi, hogy azontúl bármi jelentse valamit, és kifejezéseinket megfosztja az egyértelműség lehetőségétől. A „létfölötti” lét megszülte a maga abszurd bölcséleti/nyelvi játékát s ezt a nyelvi trapézmutatványt, amelynek az objektív realitásban megfelelője nincs, mert nem is lehet – ezt nevezzük „metafizikának”. Provinciális európai szellemiségünk falrengető tévedése továbbá, hogy e „metafizikát” világérvényesnek képzeljük, holott kisebbségi hitvilágunk tanítása csupán és már az isz-

most, amikor a nagyjából és egészében szekuláris Nyugaton már lefutott annak a meg-tárgyalása, hogy kereszténység-utáni korban élünk (s jóllehet mindez Európaszerte újságközhellyé vált, idehaza még tenyér mögé rejtve sem ildomos elszuttogni – hát még rábízni a nyomtatott betűre; hiszen nálunk a hangoztatás gátlátalansága alig ötöde, a képzelet szabadsága alig tizede annak, ami az angol szigetországban élő gyakorlat). Jó vagy rossz volna, hogy mindezt megérjük? Ne firtassuk; de bármennyire *sub specie aeternitatis*, ne várjuk tehát, hogy hiedelemvilágunkat a ferdeszemű fordítók/bekebelezők majd „közkinccsé” teszik, jó, ha egyetemeiken mint nyelvemléket, mint egzotikumot, mint mellékes tantárgyat tovább-viszik

ám ne gyorsalkodjunk mai »örök értékeink« elsiratásával, amit manapság kultúránk *sine qua non*-jának szentül hinnünk/vélnünk szerfölött ildomos. Idáig elhatol Symmachus sírása, ahogy a Szenátusban az olümposz-hitet elsiratta; ahogy az újhittől kegyelmet kért Nike szobra számára, hogy legalább az istennőt ne mozdítsák el az Atyák Oszlopcarnokából: jajveszékelése idáig reverberál

sírkertjeink tele vannak mellénk-temetett nosztalgiákkal: olyasmiket siratunk el, amikről távol utódaink soha nem is szereznek tudomást. Fordított »fantom-fájdalmak« ezek; hiszen a leamputált „kultúrjavak” elvesztése csak nekünk fáj; ám az élőtestnek, mely újult-ép-egész – vagyis a távoljövő túlélő embermilliárdjainak – eszébe se jut³.

De tisztesség ne essék, szólván, itt jó előre szeretnék eloszlatni egy félreértést

aki történelmünkben valakit elítél, meggyűlöl és az évtizedek vagy évszázadok időszakadéka fölött, a lehetetlen keresztül bombát akar hajítani rá vagy lézersugár szcifi golyószóróval *jobban* elpusztítani a halálnál – az ilyen gyűlölködő: bolond

---

lám sem vállalja; a hinduizmus/dzsainizmus/buddhizmus és latinamerika ősvallásai a „lét-fölötti lét” abszurd dimenzióját nem ismerik. Megértjük, Közteseurópa népei annyira belefáradtak a *bjezbozsnyik* maszlagba, hogy a metafizika *per se*, e mostanság oly buzgón előásott lelemény a fiataloknak az újdonság erejével hat; ám amit folyóiratainkban a „metafizikáról” összehordanak, az vagy költői ömlengés, vagy lila próza; vagy fennkölt publicisztika a kurzus fülének szánva, vagy oly tudós elukubráció, amely arról árulkodik, hogy a „metafizika” igazi jelentését (respektíve a lyuk-szó jelentés-nélküliségét) és „pogány” bölcsellettörténeti eredet-vidékét nem ismerik. Az ún. metafizika elparentálása a Bécsi Iskola egyik főtémája volt: ám évezredes eszmék a halottá nyilvánítástól sohasem pusztulnak el. Uralkodó eszméknek az ellenérv-mérgezés legfeljebb megfekszi a gyomrát. A zsidókereszténység „metafizikájához” hasonló szellemi száuruszok jobbára az ellenérvek elmaradása fölött érzett keserűségük önmérgezésébe pusztulnak bele. És NB., hogy szavamam ne felejtsem: a szenttamási SUMMA hitágazata, miszerint „a Gonosznak objektív realitása nincs és mint olyan, csupán a Jó hiánya”, ugyancsak pogány fattyúhajtás – ez is Plotinoszból suttyant bele a pálvallásba. Oly téveszme, amelynek a mi provincializmusunkon messze túl – árfolyama a bölcseltesben nincs.

³ Az ezredfordulón különös statisztikákat olvashattunk a hívek kiritkulásáról – hogy ha így megy, egy nemzedéken belül az anglikán egyház becsukja kapuit. S mi szembeszökő volt annak a két katolikus apácának az esete, akik 1998–99-ben, Japánban, nagy óvatosan téríteni próbált (teljesen eredménytelenül). Nem kis rémületükre s legnagyobb megrökönyödésükre az udvarias japánok ugyanazt hozták fel az idegen import ellen, mint ellenvetést, amit az ókori pogányok hoztak fel a paleokereszténység ellen öt évszázadon át: „Hogyan nyugodhat bele a ti hitetek abba, hogy térítő emblémája az a kivégzőcölöp legyen, amit bűnüldözőink a köz-bűntényes gonosztevőknek tartanak fenn?!” S ez Tokióban hangzott el, a 20. század végén.

ha abban hiszünk, hogy gyűlöletünk tárgya a gyehenna lángjában ég és elkárhozott, ne próbáljuk az isteni igazságszolgáltatást fokozni azzal, hogy tapsolunk hozzá vagy szurkolunk kízóinak, az ördögseregnek; ha meg abban hiszünk, hogy teste-lelke már nincs sehol, akkor már emberi igazságszolgáltatásunkkal úgy sem érjük utol

a Bach-korszakban is éltek, százezrével, emberek: ne haragudjunk rájuk, amiért osztályrészükül jutott, hogy *ott* voltak élni kénytelenek; sem azért, mert az utcakövek feltétele helyett megélni próbáltak s egyetlen gondjuk a földél a fejük fölött meg a családjuk etetése volt. Hogy egy fogoly barakktábor „átkos” – meglehet; de a foglyulejtett nemzetet nem lehet elmarasztalni azért, mert oda beteretlék: *óra* is vonatkozik a Genfi Nemzetközi Egyezmény, hogy a foglyot emberi méltóságában megaláznai nem tilos

és ami az időtengelyen hátrafele érvényes, az előrefele is áll: sem a dolgokon nem változtat, sem rajtuk nem segít a futurophobia – avagy a futurolátia

hiába rajongunk egy (akár falsul) elképzelt utópisztikus jövőért, hasztalan rémüldözünk egy (tán alaptalanul) rettegett jövőtől, beleugorni úgy sem tudunk. Minden időfogoly időgépről álmodozik, ami nincs; de ha volna is, átugrásunk/áttűnésünk (az odaképzelt helyett a mindvalóságos) távoljövőbe végzetes volna ránk nézve

ahogyan a mélytengeri halak a tengerfenék százatmoszférás régióiból felszínre hozva a levegőn szétpukkadnak, ugyanúgy, a mi szervezetünk, a *Ma szoftverjével* telített idegrendszerünk sem bírná ki ezt a történelmi/atmoszférikus ugrást – a százatmoszférás nyomást. Gyűlöljük mai „mumifikálódott” intézményeinket? Meglehet; ám az *anarchistát* bennünk ez a gyűlölet élteti. Adázul ragaszkodunk szenthagyományainkhoz? Kézenfekvő: e görcsös visszakapaszkodás bennünk a *konzervatívot* élteti. Am félezer esztendővel odébb, egy más kor más, megtartó/megújító *furorjában*, szervületünktől idegen reflex- és fogalomrendszerében több-mint-szerencsétlenek: *életképtelenek* volnánk.

*

Ha a „haladás” vektormennyiség volt, a haladásillúzió lejártával ez az irányultság megdőlt. Hová-merre? Az értelmesedés oly kényszermozgás, amely a törzsfeljődés hatalmában áll; kényszere nem kéri ki véleményünket, értékelésünkre, moralizáló nyelvelésünkre fütyül. Ha eddig a *Consensus Gentium* foglalata az az aranymondás volt, hogy *natura non fecit saltus*, ma ez is, mint minden néhai közmegegyezés, a népek tévedéseinek lajstromát szaporítja⁴. A kvantumelmélet felismerése óta úgy érezzük, a természet egyebet sem ismer, mint *ugrást*, legyen bár infinitezimális, vagy akkora tigrisugrás, mint az élettanban a mutáció. Ilyen mutációnak voltunk tanúi a komputerforradalmak első kirobbanásával a múlt század utolsó 50 évében, amely több változást hozott, mint a Francia Forradalom óta eltelt idő

az infotechnikai szökőár oly történelmi katalizátor, amelynek hatása kettős. Egyfelől felgyorsítja az események menetét; másfelől önmagára is visszahat, amivel felgyorsíthatja/előrehozhatja a komputerforradalmak második-harmadik hullámát

oly novum, amellyel a múltban eddig aligha találkozhattunk

⁴ van, aki e mondást Meister Eckehartnak tulajdonítja: „*Die natüre übertritet niht*” (vö. N. Pfeiffer, *DEUTSCHE MYSTIKER DES 14. JAHRHUNDERTES*, II. 124); bár Leibniznél is megtalálható: „*Tout va par degré dans la nature et rien par saut*” (*NOUVEAUX ESSAIS*, IV, 16).

egyfajta történelmi katalizátor, amely felgyorsíthatja tulajdon katalizáló hatását; s e szuper-katalizátorok delejében még megérhetjük, hogy száz-százötven év alatt leperreg az, aminek rémképét félezer év távolának háttérfüggönyére vetítette kutakodó képzeletünk. Vagyis: minden nemcsak hogy „másképpen”, de „hamarabb” is elkövetkezhet

helyeslünk/helytelenítünk? áradozunk/tiltakozunk? Az éger oroszánordítása odáig ugyan el nem hallatszik

nagylelkűségünk empátiás rohamában „megértünk” mindent-és mindenkit, meg lehet; de vajon mekkora megértéssel fogadnánk, ha láttára felszisszennénk, hová-mivé torzult a „komikum”, a „tragikum” fogalma, eltűntek/odavesztek az ismert konvenciók, ésde még erkölcsök és intézmények elméleti permutációi, maga a *metamorfózis* is olyan transzmigrifikáción ment keresztül, hogy „megértő” erőlködésünkön messze túl – teljességgel *nem értjük*

hogy a neurobiológia jól induló kvantum-ugrásával napjainkban, az agy kutatás vajon behozza-e másfél évszázados elmaradását az orvosélettan másegyéb diszciplínáihoz képest?

hogy az agy kutatásnak mai „riválisait”, a szenzóriummal kapcsolatos vajákos áltudományokat sikerül-e visszasöpörnie a tudománytörténetbe, majd az idegrendszer működésének legteljesebb feltárásával, újabb másfél évszázad elteltével megérjük-e az *idegkutatás* és a *nyelvkutatás összeolvadását*?

megállja-e a helyét az a tudományos extrapoláció, hogy a század dereka táján a mesterséges intelligencia utoléri, leutánozza, majd, mintegy sajátos, művi „tudatraébredésével” felülmúlja a természetadta emberi értelmet?⁵

most, hogy a vitalizmus az utolsókat rúgja, a DNS-spirál után már az »élősejtnék« senki sem tulajdonít holmi *okkult kvalitást*, mint ahogy senki nem beszél »protoplazmáról«, vegytani ismereteink pedig elértek arra a pontra, ahol a választófal a szerves és szervetlen kémia, a »döglött« vegyületek és a szénláncok között leomlik – vajon mi haszonnal és milyen veszedelmekkel jár majd, ha viszonylag rövid időn belül a laborokban előállítják a mesterséges élősejtet?⁶

hogy a „szentség”, az „istenközel”, a misztikus érzelmvilág vajon gazdagodik-e? hogy a *Mysterium Tremendum*, enciklikák özönével, káprázatos neokonceptualizálása révén a kora-középkorra visszafajzó égbenyúló eukalipusz-faóriás lesz-e vajon s a bolygó egyetlen sziderális »tömjénfüstölő« képét mutatja majd az űrben – hol is első dolgunk lesz földkörüli pályára felhelyezett, keringő űrszékesegyházat építeni? vagy épp fordítva, elpengőben és torz jelentésváltozásokkal ugyan, de továbbvisszük anyanyelvi hordalékát? avagy nyelvkincsünkől/szólásmondásainkból/munkafogalmainkból is, mindenestül kikopik?

hogy a szervezett egyházak mamut-vagyonának, bankhálózatának elolvadtával, érdekszövetségeinek szétfoslásával az ún. *sensus numinis* kiüresedik-e, a „diadalmas világnézet” implózióval nullára robban s a vallásszédelgés belesüllyed a múltak nemes rekvizitumaiba?

⁵ vö.: Steven Pinker, *HOW THE MIND WORKS*. London, 1998.

⁶ vö.: Richard Dawkins, *UNWEAVING THE RAINBOW*. London, 1998.

hogy a mai mega-diszkókból, szabadtéri százezres szuper-fesztiválokból a század végére kibontakozik-e a tömegközösülés konvenciója?

hogy a házasság intézményének fellazulásával a család mint olyan, megszűnik?

hogy kötelekei szétszakadásával kialakul-e olyan új intézményrendszer, amely a platóni Politeia utópiáját idézi eszünkbe: ki-ki a „közösség”, a gyámállam gyermeke/neveltje? szüleit ismeri/nem ismeri? barátkozik velük, számontartják/elvesztették egymást?

hogy a születéskorlátozás mintájára az új idők meghozzák-e rendeleti úton az életkor-korlátozást? És ha igen, hogyan: rideg közigazgatási úton avagy orvosi-ügyes-barátságos-fájdalommentes szerrel ejtik-e meg a kényszer-*exituszt*?

hogy a nagyobb és közel járó aszteroidák közül melyik tellúr-koloncot választják ki utódaink kísérleti betelepítésre/gyarmatosításra? S hogy kirajzásunk a bolygóközelben keringő mini-bolygókra sikerrel jár-e? Avagy odapusztulunk/felhagyunk vele?

hogy a komputerezált országos népszavazás milyen sikerrel jár? valóban a népuralom koncentrátuma lesz-e, örök-naprakész szuperdemokrácia, mindvalóságos parlamentország?

vagy belefulladás az örök-odanemfigyelők, a sportrajongó fundamentalisták, az agyon-szórakoztatott zombi emberiség félresöprő közönyébe – mely előálló „új helyzettel” nem késnek visszaélni a hatalom bársonyszékében székelő manipulátorok?

hogy még zsenge korban, baba-testünkbe merre-hol-és hány beérzőt/behangelőt/távvezérlőt plántálnak be és miért? baktériumbehatolások/betegségek előrejelzésére/kicszelezésére? Immunrendszerünk felvértezésére? Bukolikus örömezésünk fokozására? Szomatikus egyenközérzetünk diapazonjának berögzítésére? Ragadozó ösztöneink, agresszivitásunk csökkentésére, hormonforgalmunk előhangolására?

vagyis hogy a csecsemőbe a gyámállam-beültette vezérlő szenzorokkal milyen mértékben viszik keresztül a rudimentális ős-demokrácia elektronikus/távgyógyszerelt irányítását? Minek előkészítésére mennyiben viszik igénybe a személyiség művi formálását, jellem és kedély kedvező behangolását?

és ez, mármint a gyámállam központilag távvezérelt jóközérzet-szolgáltatása – mely szinte elejét veszi minden ellenszegülésnek és már csírájában fojtja el annak ingerét – hogy mindez az ádámitának *jó* lesz-e, *rossz* lesz-e, *üdvös* vagy *gonosz*, és abból ha mi valóra válik, mi válik javunkra/kárunkra?

hogy a génszerelés/genóma-átformálás és a beültetett biogenetikai hordairányítás mellett, idők múltával nem válunk-e szét – természetek, hangyák, méhek s egyéb rovarok módjára – rögzült-és szervületig módosított élettani *kasztokra*, s azokban kiszerepezett s ösztönünkig szervült feladatkörökre?

s végezetül, hogy egyáltalán, a *Jó* és a *Rossz*, az *Üdvös* és *Gonosz* ősi, régről kontaminált, megújra átpolitizált fogalma használható-e még a felismerhetetlenségig megújult embertermitárium mérlegén? Megfosztva belénkvert, második természetünké vált axioógiánktól, ésde minden értékrendünktől, mondhatunk-e látatlanba akármiről, bármiféle értékítéletet: törhetünk-e pálcát az ismeretlen felett?

Mind e kérdőjeleket kiegyenesíti és felkiáltójelekre váltja az idő. A válaszokat e konondrumokra nálam sokkal jobban megadhatják e sorok olvasói. Ők annak a tudói. Hiszen mind e rébuszok fenyegető megfejtése ott van, fel-felvilágol az *Argumentum ad Horrendum* tudatsávjában. Jobban kell hogy tudja az, akinek mindezt még csak *elgondolni is szörnyű*. De mégis, mindazonáltal: *gondolja*; máskülönben hogyan is tudna *szörnyülködni* rajta? Alkalmasint álmában látta, felrémlt neki a *Pantarbesz* – ama jövőt, messziséget mutató, mindeneket láttató kárbunkulus, melyet agyvelejük legközepén őriznek, igen féltékenyen, tűzokádó sárkányok, ha Assziriai Dámisznak hihe-tünk: koponyalékelés kell hozzá s ahhoz meg, elsőbbit a szörny elejtése: a sárkány-gyógyó életre-halálra küzd csudaságos ékkövéért és sem azt, se magát nem adja ilyen

no de mindez apokrifá volt csupán, annak a szájából, aki apokrifnak született: nem tehet róla, hogy nincs igaza –

optimista igen, de vak nem vagyok. Népiirtás, fundamentalizmusok ámokfutása, városmérgező vallásőrültek (japán aum-Shinirkyo szektások vagy amerikai millenaris-ták), terroristáknak olcsón felkínált hasadóanyag, maholnap atombanditák, metropoli-sok túszulejtése, országok megszarolása. Ha e »Rettentő Látásokba« bele nem fásul-tunk volna, naponta rémüldözhetnénk

hogyan viseljük el? Homokba fúrt fejjel? Hozzáedzódttünk? Nem gondolunk vele?

A válasz pofonegyszerű.

...Hogy a megpróbáltatások, a szenvedések tengerének nézünk elébe? Hamvas Béla is így látta, beszélgetéseinkben számtalanszor előhozta. De – hát aztán? Ne feledjük, hogy az emberiség mazochista. Világra hozza/megteremti/megimádja/bálványozza sanyargatóit. Márpedig az istenáldotta zsarnok ha nem gázkamrákkal, akkor gulágok-kal bizonyít. Nem igaz, hogy Hitler, hogy Sztálin az utolsó volt a sorban és a maga ne-mében; ámde örök szerencsénkre, népiirtóink gyalázatára – megemésztünk mi min-dent. Oly perisztaltikája ez a feledésnek, amelynek idegrendszeré autonóm, üritésébe nincs beleszólásunk. És azt is elfelejtjük, hogy kit/mit emésztettünk. »Fejüresedéssel« kibutulunk a történelemből

nagy áldás ez, az emberfaj jószág-feledékenysége. Nincs az a melegvíz, amit fel ne találunk újra – »újnak«, országos körülünnepléssel. Nincs az a *Sacco*, nincs az a tö-megvérengzés, csontkoponyákból rakott égmagas gúla, pernyévé perzselt Hiroshima, amivel ne raknánk tele felejtőkénk osszáriumát; minek földi maradványait el ne tere-getnénk és be nem földnénk a feledés vastag földtakarójával. *Feliciter*.

Hongriuscule, 2000. 02. 05.

HEISZLER VILMOS

Magyarság és globalizáció

Az új évezred küszöbén egy új fogalom járja be Magyarországot és egész Európát: a globalizációé. Már nem Európa, nem is az európaiság a legizgatóbb kérdés, hanem a világ különböző részeit drámai gyorsasággal egymás közelébe hozó pénzügyi és informatikai hálózatok kiépítésének következménye: ha válság tör ki Kelet-Azsiában, belemeleg a budapesti tőzsde is. S nemcsak információk, nemcsak pénzügyi tranzakciók áramlanak szerte a világban, hanem megmozdulnak a helyüket kereső emberek is: a világ gazdag és viszonylag kevésbé zsúfolt északi negyede mágneses erővel vonzza a szegény és túlnépesedett déli övezetek megélhetést és munkát kereső tömegeit. Új népvándorlás kezdődik, mely nyugtalanítja a régebbi népmozgások konfliktusaira emlékezőket. Mit tehet Európa, mit tehet Magyarország ebben a helyzetben?

Új körülmények között az első és leghatározottabb válasz: legyen úgy, mint eddig volt. Különösen érthető ez a nyugat-európaiak részéről, akik a második világháborút követő fél évszázadban kontinensünk talán legnyugodtabb és legvirágzóbb korszakát éltek-alakították. Sokak számára kézenfekvő: (Nyugat-)Európa sikertörtéjét folytatni kell, eddigi eredményeit megőrizni – vagyis konzerválni az eddigi körülményeket. Erre a hangulatra érez rá a modern európai izolacionizmus, mely már elsősorban nem a nemzetállami határokat akarja megvédeni, hanem Európát kívánja megóvni a többi kontinens versenytől, s főleg néptömegeinek fenyegető közeledésétől. Ha van is Európai Unió, az legyen minél zártabb, még a kelet-európai szomszédok felvételét is legszívesebben ad graecas calendas tolná ki: talán nem is unió, hanem Festung Europa lebeg a szemük előtt.

Magyarország, s vele együtt egész Kelet-Európa sajátos helyzetben találja magát: mi nem mondhatjuk, hogy legyen úgy, mint eddig volt. Ha voltak is az elmúlt fél évszázadnak tagadhatatlan érdemei – a legfontosabb talán a feudális maradványok környéklen szétverése –, a kommunizmus történelmi zsákutcának bizonyult. A sztálini-poszt-sztálini gazdaságfejlesztés szemefénye, a saját nehézipar létrehozása ma már elhibázott, megkésett erőfeszítésnek tűnik: mire az első világháború előtti statisztikák szén- és acélmennyiségeinek bővületében alkotó tervgazdászok álmai testet öltöttek, az ipari társadalom napja leáldozóban volt. Elavult ábrándok kergetése helyett a posztindusztriális társadalom realitásaihoz való alkalmazkodás: ez a kelet-európai társadalmak előtt álló feladat, ha csak nem akarunk a fejlett nyugati ipari hátsó udvarává, a nyersanyag-igényes-környezetszennyező termelés lerakatává válni, megismételve a korábbi szereposztást, amikor Kelet-Európa az iparosodó nyugati övezet agrárszállítója lett.

Megtalálni Magyarország helyét az egységesülő világban – ez az évezred kezdetének nagy kihívása. A bezárkózás, az „Extra Hungariam” szemlélet szerencsére nálunk többnyire a szólásmondás szintjén maradt. Történelmünk fellendülő korszakai mindig egybeestek a világ változó feltételeihez való alkalmazkodással. A magyarság egész története mintha a darwini alkalmazkodás és fennmaradás elméletét támasztaná alá: az Ural-vidéki erdőövezet gyűjtögető-halász-vadász népessége a sztyeppére kerülve tökéletesen elsajátította az állattartó nomád kultúrát, s nyelvét megőrizve vált a többnyire

törökös pusztai népközösség tagjává. A magyar törzsi vezető réteg sikeresen abszolválta a következő nagy kihívásból származó feladatot is, amikor saját és az általa kormányzott nép egyetlen fennmaradási lehetőségét felismerve beilleszkedett a feudális Európa keresztény államai közé. Jegyezzük meg itt, sok mai félreértést és téveszmét helyesbítendő, hogy a nyugati keresztény típusú állam nem jelentett tisztán nyugati keresztény társadalmat is: a bizánci kereszténység hatása megelőzte a rómaiét, sőt a másik két nagy monoteista vallásnak, a judaizmusnak és az iszlámnak is éltek követői az Árpád-kori Magyarországon, az Aranybulla tanúsága szerint nem kis befolyással bírva. Helynevek: Zsidó, Böszörmény, Káloz, Kalász őrzik a koraközépkori zsidó és muszlim elem jelenlétét.

Alkalmazkodás és befogadókészség: ezek a tulajdonságok tették lehetővé a honfoglaló magyarság fennmaradását és felvirágzását a Kárpát-medencében. Ha van üzenete a napjainkban sokat emlegetett Szent Koronának (és többi koronázási jelvényünknek), akkor azt nem Werbőczy tanából, hanem magukból a tárgyakból olvashatjuk ki. Kéves dolog fejezi ki tömörebben keleti és nyugati kereszténység egymásra találását itt, Európa közepén, mint a corona graeca és a corona latina öllekezése a magyar királyi koronában. S ha tudomásul vesszük azt, hogy a királyi hatalmat jelképező jogar hegyikristály-gömbjét Fatimida-korabeli egyiptomi mester metszette művészi formába, akkor a szimbólumok ereje azt sugallja nekünk, hogy az Árpádok eurázsiai pusztákról érkezett dinasztiájának állama szerves egységbe ötvözte Kelet- és Nyugat-Európa, sőt a Közel-Kelet hatásait is.

Ugyanígy a magyar történelem másik nagy fellendülési időszaka, a XIX. század is a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodóképesség igazolása: a magyar nemesi réteg képes volt a feudalizmus felszámolására, éppen saját érdekeit szem előtt tartva és a kor kívánalmaihoz igazítva. A nemzetiségi kérdés később tragikusnak bizonyuló megoldatlanságát pedig magyarázhatjuk azzal, hogy a korabeli Európa nem rendelkezett a soknemzetiségű területek államegységbe foglalásának liberális megoldási modelljével. A vallási türelem, a zsidóemancipáció azonban így is szinte aranykorként láttatja ezt az ellentmondásokban nem szűkölködő korszakot a XX. század szörnyűségeivel szemben. Keleti és nyugati kereszténység valamint az iszlám politikai és kulturális hagyományrendszerét összehangolni és európai szintű közigazgatási rendszerben működtetni pedig éppen egy magyar politikus, Kállay Béni volt képes akkor, amikor 1882 és 1903 között a Monarchia közös pénzügyminisztereként a megszállt Bosznia-Hercegovina kormányzatát irányította. Pravoszláv szerbek, katolikus horvátok és muszlim bosnyákok békés együttélését tudta megteremteni úgy, hogy félretéve minden vallási és kulturális előítéletet a tartományban maradt muszlimokat nem csupán megtűrte, hanem politikája fő támaszaként épített rájuk. Politikai alkotása sajnos ma Magyarországon szinte teljesen ismeretlen, Boszniában viszont a bosnyákok és a szerbek is őrzik, természetesen más-más előjellel.

Ezek a történelmi példák azt üzenik, hogy a sikeres magyar politika mindig a nyitottság politikája volt, a minket körülvevő világ fő áramlatainak felismerése és alkalmazása, éppen a magyarként való fennmaradás érdekében. Az Árpádok politikáját az alkalmazkodás és a befogadókészség kategóriájával jellemeztük, s azt mondhatjuk, hogy e kategóriák általános érvényűek, a mindenkori magyar politika alapelvét kell képezniük. Ha patetikusak akarunk lenni, úgy is fogalmazhatnánk, hogy sorsparancsot jelentenek.

Mit jelent a sorsparancs ma Magyarországra? Jelenti azt, hogy ismét fel kell ismerni a kor fő áramlatát. Ez pedig a globalizáció, amit lehet szeretni, lehet nem szeretni, csak figyelmen kívül hagyni nem lehet. Fő áramlatnak ellenállni pedig nem tanácsos. Ajánlatosabb a fő áramlatba kerülés, s azon belül a magyar érdekek minél hatékonyabb érvényesítése. Magyarán: a globalizációs folyamatot szidalmazni teljesen fölösleges, jön az magától, a kérdés csak az: a hullám alján, vagy tetején maradunk-e?

Egyáltalán: fenyegeti-e a globalizáció a magyarságot, annak sajátlagos értékeit? Hiszen érdekek mellett léteznek értékek is, melyek nemzetspecifikusan leginkább a kultúra, a nyelv területén jelentkeznek. Élenjáróan a nyelvvédők szoktak tiltakozni az idegen szavak, s főként a feliratok terjedése ellen. Valóban: előnt minket a sok shopping center, fitness saloon, second hand shop és társaik. Az intézmények legtöbbször van jó magyar szavunk, vagy kis fáradsággal alkothatunk megfelelőt. Csakhogy a nyelv élő szerkezet, öntörvényei szerint alakul. A köznapi nyelvnek pedig megvan az a sajátossága, hogy a konkrétan megjelölendő tárgyhoz tapad. Csak egy példa: hiába létezik pontos kifejezésünk a nyomtatásra, a szövegszerkesztőn (jó, hogy erre van jó magyar kifejezésünk!) írt szöveget bizony kiprinteljük. Valószínűleg azért, mert a beszélt köznapi nyelv úgy érzi, hogy pontosan tudatni kell: közvetlenül szövegszerkesztőből történik a sokszorosítás, nem nyomdagépi műveletről van szó. Erre pedig alkotott egy angol alapú, természetesen magyarosan képzett és ragozott kifejezést. Mint annyiszor, amikor új technikával találkoztunk. Ki vonná kétségbe, hogy a honfoglaló magyaroknak kiváló vasművesei, fegyvergyártói voltak? Ma mégis szláv eredetű szóval kovácsoknak nevezzük őket, mert valószínűleg az új, nyugati típusú fegyverek előállításához más technika kellett, mint az addig ismert, amit a tarjánok alkalmaztak. De sorolhatnánk öltözködési kultúránk legtöbb kifejezésétől kezdve a konyhai kultúrán át a különböző termelési kultúrákig sok mindent, amikor csak a funkciót kiszolgáló eszköz változott, a funkció nem, s mégis magával hozta eredetének nevét. S mi tűnik ma izesebb magyarságúnak: „Obester uram az ámbituson früstökölt”, vagy „Az ezredes úr a tornáccon reggelizett”? (Nota bene: a tornác sem tűnik finnugor eredetűnek, de a törökös iskola hívei sem lennének sok örömet benne.) Csak a legelvakultabb puristák szorítanák a nyelvet egy meglehetősen önkényesen meghatározott ideális norma kényszerzubonyába. Mert lássunk egy igazán nagy nyelvet, az angolt például. Sok hősi tettet végrehajtó légierjük a büszke Royal Air Force nevet viseli, melynek minden tagja bizony megőrizte tiszta francia alakját, mégsem jutna eszébe senkinek ősi angol-szász alapokon nyugvó névvel ellátni a testületet. Az oroszok is jól elvannak a maguk butyerbotjával, rjukzakjával és brjuszgtalterével, fel sem merül bennük, hogy az elnémetesedés fenyegeti őket (a szlavofileknek valószínűleg nem tetszenének ezek a kifejezések, de hát ők valószínűleg nem élnek e szavak által jelölt tárgyakkal). Talán levonhatjuk a következtetést, hogy az önbizalmukban meg nem rendített népek jóval könnyedebben kezelik a szóátvételeket, mint a valamilyen komplexustól szenvedők (mely eredhet a korábbi dominancia elvesztéséből is, mint pl. az igazán nagy nemzetet alkotó franciáknál). Talán a nyelvet használókra kellene bízni, mely kifejezést veszik át, melyiket szelektálják, s csak az igazán kritikus esetben beavatkozni a nyelvvédelem eszközeivel. Boldog angolok! Náluk a helyesírás és a helyes beszéd jó modor és jól-neveltség, nem pedig rendeletek betartásának a függvénye.

Tehát tudomásul kell vennünk, hogy a világ változásával együtt a nyelv is változik. Ez még nem jelent nyelvromlást, s semmi esetre sem a nemzetelhalál előhírnöke. Azt is tudhatjuk, hogy a nyelv elvesztése sem jelenti automatikusan a nemzet eltűnését, mint

az írek példája mutatja (jelenleg Walesben jóval többen beszélnek a kelta eredetű ősi nyelvet, mint Írországból, mégsem a walesiek robbantgatnak). A kétnyelvűség sem jelenti feltétlenül az első lépcsőt a nemzet tudat elvesztése felé, láthatjuk a csecsenföldi tudósításokban, ahol mindenki oroszul érintkezik a külföldi riporterekkel. S a nyelvi normák változása sem jelent nyelvromlást: minősíthetjük-e sommásan rontott latin nyelven írott Dante isteni jelzővel koszorúzott Commediáját?

Azt is tudomásul kell vennünk, hogy a mai ifjúság túlnyomó többsége nem lejt népviseletben népdalokra néptáncokat, ha szórakozni kíván. (Az erőltetés itt is kifejezetten kontraproduktív lehet, mint azt az 50-es évek tapasztalatai bizonyítják.) Létezik természetesen egy – főként értelmiségi indíttatású – kulturális mozgalom, mely a modern urbanitás körülményei között is fenn kívánja tartani a rurális társadalom kultúrértékeit. Ha ők egy kicsit körülnéznék a világban, akkor azt láthatják, hogy törekvésük egyáltalán nem magyar sajátosság: az igazán kozmopolita New Yorkból rendszeresen járnak a különböző etnikai csoportok leszármazottai az őshaza településeire, hogy ott ismerkedjenek az ír, skót, vagy éppen jiddis zene értékeivel Írországból, Skóciából vagy Bukovinából – ahol egyébként könnyen összetalálkozhat egy klezmerajongó a csángó népdalok elkötelezett gyűjtőjével. S ha szerencsésük van, gyűjtésüket akár közös CD-n is közzétehetik, hála a népszerűvé vált, valóban rengeteg elszigetelt értéket – tetszik-nem tetszik – a globalizálódó világkultúra jegyében közkinccsé tevő World Music divatáramlatának. Autentikus magyar népzene előadó együttesek és énekesek találják meg így az utat a nemzetközi siker felé.

Az utca tehát egyáltalán nem egyirányú: a globalitás nemcsak a külvilág hatásait közvetíti felénk, hanem lehetőséget ad arra, hogy mi is megjelenjünk értékeinkkel a virtuális világpiacra. Ettől a lehetőségtől csak akkor fosztjuk meg magunkat, ha az elszigetelődés, a befelé fordulás útját választjuk, ha nem kapcsolódunk be a világhálóba, melyről jól tudjuk, hogy interaktív. Vagyis nem hierarchikusan szervezett, inkább mellé, mint fölérendelő – mint Karácsony Sándor szerint a magyar nyelv logikája.

A befelé fordulás, a versenytől való visszahúzódás az önbizalomhiány biztos jelzője. Úgy érzem, hogy a magyar kultúra versenyképes, bátran kiállhatunk vele a világ elé. Akkor viszont be kell engednünk a külvilág értékeit is. S véleményem szerint nem állunk másképpen a gazdasággal sem. Seattle ugyanakkor megmutatta, hogy a globális méretekben szerveződő gazdaságnak számos elkeseredett ellenfele van: szakszervezetek, környezetvédők, különböző rendű és rangú fundamentalisták. Akciójuk ugyanakkor azt is mutatja, hogy a globalizmus káros hatásaival szemben csakis globális keretekben képzelhető el bármiféle eredményes akció. Persze a tőke a pénz absztrakt (s az internetes forgalomnak köszönhetően egyre absztraktabb) természete miatt lépéselőnyben van: manapság hatalmas összegek mozgatásához elég egy kattintás, míg az anyagi természetű dolgok, s legfőképpen a munkaerő, az ember jóval helyhez kötöttebb. Bár nem annyira, mint a globalizmus ellenfelei szeretnék. Éppen az emberi migráció, egyre nagyobb számú, főként a szegény világtájokról a gazdagabb országok felé szerencsét próbálni induló egyedek és családok egyre nagyobb tömege aggasztja a jóléti társadalmak kényelmüket, biztonságukat féltő tagjait. S a szociális önzés – mely tulajdonképpen érthető emberi reakció – erkölcsi és kulturális alapokat keres magának, mint ahogy a kultúrák kibékíthetetlen harcáról szóló elméletek ismét felvirágzó népszerűsége mutatja.

Valóban kibékíthetetlen ellentétek osztják meg a világot különböző kultúráit? Aligha. A legtöbb fejlett kultúra maga is szintézis eredménye – Észak- és Dél-Amerika

adja a legfrappánsabb példákat Európa, Afrika és Amerika kultúráinak egybegyűrésével. De hát a mi európai kultúránk sem csak az Atlanti-óceán, az Ural és a Földközi-tenger határolta részek öröksége. Az európai kultúra legjellegzetesebb alkotórésze, a kereszténység például soha nem tagadta a keleti Mediterráneumból hozott örökségét, s már régen Róma volt a nyugati kereszténység központja, amikor a templomokat még mindig Jeruzsálem felé fordított szentélyekkel építették (keletelték, vagyis orientáltak – ahogy a kifejezés ma is az irányultságot jelenti). Nem véletlen, hogy a fajtiszta Európát hirdető szélsőséges kulturális és politikai irányzatok a kereszténységet mint idegen elemet akarták kiiktatni az általuk tervezett szép új világból. A zsidóság szerepe a kereszténység keletkezésében egyértelmű, s a judaizmust megtartó zsidók is folyamatosan az európai élet szerves részét alkották. Közvetítő szerepük különösen akkor volt jelentős, amikor az iszlám megvetette a lábát a dél-európai félszigeteken: a hellenisztikus tudomány és filozófia jelentős művei arab fordításban maradtak fenn, mely fordításokat azután arabul és latinul egyaránt tudó zsidó szakértők segítségével fordították a tudományokra olthatatlanul szomjazó keresztény szerzetes-tudósok. Arabok és zsidók nélkül jóval kevesebbet ismernénk Arisztotelész, Ptolemaiosz és Galenus műveiből. S mit érne matematikai tudásunk az Indiából arab közvetítéssel ide érkezett „arab” számok, s főként a helyiérték és a 0 fogalma nélkül? Mi lenne a szellemi sportokkal, ha például nem ismernénk a sakkot? S áttérve a materiális dolgokra: mit innánk, ha szellemi felfrissülésre vágnánk, s nem ismernénk a kávé vagy a teát? Milyen lenne az étkezés az Andalúziában bevezetett háromfogásos étkező (előétel-főétel-desszert) nélkül? Literes önkupákból vedelt borokkal s késsel-ujjakkal szétmarcangolt hússal oltanánk éhségünket-szomjúságunkat – mert ez az európai hagyomány?

Szerencsére nincs teljesen igazam: az európai hagyomány elsősorban nem ez, sokkal inkább a már említett olthatatlan tudásszomj és kíváncsiság a világ új, ismeretlen dolgai iránt. A nyitottság tette nagyvá Európa, s ez vezette felfelé ívelő korszakában a magyarságot is. Láthatjuk, hogy mai mindennapjainkban Európa, Afrika, Ázsia, Amerika anyagi és szellemi kultúrájának termékeit élvezzük (vagy haragszunk rájuk, de viszonyulunk hozzájuk). A nagyvilág már elérkezett hozzánk, nem tudunk elzárkózni. Ne is akarjunk, mert elsősorban magunknak ártanánk ezzel.

RÁKOS PÉTER

És mégis!...

A Tiszatáj szerkesztősége már jó ideje megtisztelt azzal a javaslattal, hogy kapcsolódjak bele a folyóiratban – ha nem csalódom – 1998 áprilisában indult „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk? körkérdésbe. Ha eltekintünk is az objektív körülményektől, melyek eleddig meggátoltak benne, magát a lényegét tekintve: azonnal jeleztem volt, hogy kedvet, hajlandóságot is érzek hozzá, hogy eleget tegyek a felkérésnek (amint most meg is teszem), a teljes igazság azonban az, hogy húzódozni is éppen annyi okom lett volna. Mi több: pontosan ugyanazok az okok, amelyek az ellenkezőjére, s ha ezt röviden kifejezem, máris mondandóm közepe felé tartok.

Egyetemi pályafutásom hosszú évtizedei során tevékenységem jelentős hányadát szükségképpen ennek a témakörnek kellett szentelnem, nemcsak azért, mert magyar irodalmat és történelmet oktattam a cseh metropolisban (ez a probléma tárgyi oldala), hanem mert a „magyar nemzeti jelleg” sokat vitatott és boncolt problémáját külön is, még hozzá könyvméretűen feldolgoztam, egyelőre kézirat formában. Ennek – mennyiségileg nem jelentős – töredékei szórványosan magyar nyelvű folyóiratokban is megjelentek, s némileg az önisméltás réme is habozásra készített, meg hát – a majdani kiadóra gondolva – az az illemszabály is, hogy ne vágjak túlságosan elébe a könyv megjelenésének. Másrészt igaz az is, hogy nem mindig, nem mindenütt olvassák ezeket a dolgokat ugyanazok, s ha valami csak egy kicsit is elmondásra érdemes, nem árt talán egy szélesebb ösvényt nyesni neki a köztudat felé.

Tétovázásom fő oka, bármily különösen hangzik is, hogy nem szeretnék „hítségző lenni Álmós fajából”. Hiszen ez egy rendkívül fontos és magvas sorozat volt. Távolról sem volt módomban elolvasni az összes hozzászólásokat, de amennyit mégis, abban témérdek fenntartás nélkül helyeselhető megállapítást, vagy másrészt – s ez majdnem ugyanannyit ér – vitára provokáló ösztönzést találtam, mégis féltő, hogy amit így, már a lezárás stádiumában hozzáfűzök, abban érezhető lesz egy kis kiábrándult disszonancia.

Korunk szégyenének érzem – tehát a magaménak is – hogy ez a téma ennyire lefoglalt, leköt bennünket, hogy ennyit kell – s tagadhatatlanul kell – foglalkoznunk vele. De minél inkább rákényszerülünk, annál többet berzenkedem is ellene.

A gauguini kép-gondolat formájában kifejezett kérdés, ha nem tévedek, a homo sapiens múltjára, jelenére és jövőjére értetődik... Ha tévednék, töredelmesen bocsánatot kérek, de kötve hiszem, hogy a művésznek csupán a franciák jártak az eszében. A Tiszatáj körkérdésére beérkezett válaszok közül is azokkal azonosultam a legjobban, amelyek az általános és a magyar nézőpont egybefonódottságára utaltak. S érdekes ráeszmélni, hogy az egyes nemzetre korlátozott kérdésfeltevés hol az általános, hol az egyedi felé tárgul tovább. „Engem az egész emberiség érdekel” vagy „engem mindig elsősorban az egyes ember érdekelt”, ez a kettő egy töről fakad.

Félreértés ne essék, minden nemzet joggal fontos önmagának. Különbéféle alkalmakkor, válságos vagy lélekpróbáló időkben felteszi magának azokat a kérdéseket, amelyekkel a Tiszatáj indította el sorozatát. Érthető is, hogy felteszi, még talán kötelessége

is, de nem az egészség jele. Nem is teszi mindegyik nemzet egyazon mértékben, egyforma időközökben, egyformán. Gyakran és kedvtelve terjesztenek egy kis történetet egy fiatal német tudósról, egyébiránt kedves kollégámról, aki jeles történész s egyben magyar filológus, de kutatási területe és érdeklődése folytán egész Közép-Európa eljegyzettje. Ez a fiatal kutató egy beszélgetésünk során némi fejcsováló megütközéssel tette szóvá azt a magyarokra és csehekre szerinte egyaránt jellemző kuriózumot, hogy unos-untalan saját identitásukkal foglalkoznak, saját nemzeti jellegüket firtatják. „Tőlünk, németektől, az ilyesmi teljesen idegen” – tette hozzá öntudatosan. Módszelett csodálkozott, amikor – nem a többit tudó fölényével, hanem csupán a karkülönbséggel járó tapasztalat jogán – felvilágosítottam, hogy nincs Európának de talán az egész világnak sem még egy nemzete, amely annyiszor s oly önmarcangolóan vizsgálta volna önmagát, mint a német. Felhívtam a figyelmét Nietzsche régebben sűrűn idézett tételére, mely szerint „mint példátlan fajkeverék a német megfoghatatlanabb, kiszámíthatatlanabb és meglepőbb, önmagának is ijesztőbb, mint bármely más nép... a német minden definíció alól kibújik... a legjellemzőbb, hogy náluk a kérdés: mi a német? sosem hal ki.” De figyelmébe ajánlottam Fábry Zoltán „Európa elrablása” c. művét is, mely valóságos katalógusa az idevágó német megnyilatkozásoknak.

Jómagam nem annyira a nemzeti fátum, mint inkább a nemzetkarakterológia nézőpontjából közelítettem volna a témához, de a kettő nem egykönnyen választható külön egymástól. Vizsgálódásaimnak az volt a legfőbb tanulsága, hogy az egyes nemzet történelmi útjának elkülönítése az emberi közösségtől mindig, minden esetben, kivétel nélkül kártékony volt, s főleg éppen a magyarságra nézve ártalmas. Még akkor is, amikor nem a nemzet belülről jövő indítékai kezdeményezték (elzárkózás, „extra Hungariam”, magyar finitizmus), hanem voltaképpen defenzív gesztusok: a herderi jóslat, a háborút vesztett nemzet önigazolása stb.

A három kérdés sorrendjét, már csak azért is komolyan venném (más hozzászólókhoz hasonlóan), mert van bennük egy bizonyos visszafordíthatatlan fokozás. Talán valahol Illyés Gyula nevezetes epigrammája is ott motoszkál a tudatom mélyén: nem is az a legfőbb kérdés: hogy honnan jössz, hanem hogy hová mégy. Azt, hogy honnan jövünk, afelett viszonylag gyorsan napirendre térek: hát valamennyien Ádám ősapánktól és Éva ősanjánktól, az ember a majomtól, de az is valahonnan, a kezdet a végtelenbe vész, ki-ki végezze el magában saját hajlama vagy benső igénye szerint, hogy mint teremtő aktust avagy mint evolúciós folyamatot óhajtja-e elképzelni, de annyi szent, hogy mi magyarok nemigen jövünk máshonnan, mint a franciák, a csehek, norvégok, albánok vagy szerbek. Verecke híres útja, az későbbi fejlemény, s létezésünk rövidebb szakaszát fogja át.

Hogy „mik vagyunk”, hát ez már nagyobb szám. Azt a kérdést, hogy „mi a magyar?”, azt persze a világért se tévesszük össze azzal, hogy „ki a magyar?”, de előbbi formájában ez maga a „magyarságtudománynak” vagy „magyarságismeretnek”, vagy, ahogy ma szoktuk mondani, a hungarológiának kulcskérdése. És hát csak természetes, hogy itt egy nemzet mint olyan teszi fel önmagának a kérdést, hogy „mik vagyunk”, csak hogy éppen itt a bökkendő: számtalanszor kiderült, hogy nem mind egyformák vagyunk. A „mi a magyar?” kérdés általában is, de az azonos című, Székfi Gyula szerkesztette kötet kapcsán különösen is izzásig hevíti a szenvedélyeket, de az igazat megvallva semmiféle érdemleges eredményt nem hozott, mert nem lehet rá válaszolni. Csupa egymásnak ellentmondó sztereotípiába bonyolódunk, melyeket nem lehet telje-

sen megcáfolni, de még kevésbé bizonyítani. Változik az időben: a magyar „most” Berzsenyinél „rút szibarita váz”, de majd 1849-ben Heine, ha csak a „magyar” nevet hallja, szűknek érzi a német mentét. Ha elfogadjuk, hogy vannak regionális magyarság-típusok (pl. Farkas Gyula vagy Hamvas Béla elképzelései szerint), akkor voltaképpen tagadjuk, hogy van egy egységes összmagyar jelleg, ha egybevetjük más nemzetek imázsával vagy önarcképével (kiváltképpen a csehekével és más szomszédnépekével), kiderül, s néha szinte kacagtató módon, hogy amit sajátosan és kizárólagosan a magunkénak képzeltünk, az nem egyéb „álsajátosságnál”, pszeudospecifikumnál. Nekünk, magyaroknak, még csak-csak volna itt Európában egy enyhítő körülményünk: a nyelv elszigeteltsége ad rá valamelyes okot, hogy ennek örvén valamiféle nyelven túli „magyar árvaságot” is hangoztassunk, de más nemzetek is ugyanúgy maguknak vindikálják a magyarnak hitt erényeket, balsorsokat és küldetéseket. Arra, hogy a nemzethez tartozás kritériuma „vérségi kötelék”, genetikailag belénk kódolt tény, nem is érdemes szót vesztegetni, ha csak nem egyenesen óvás végett. S itt érdemes volna elidőznünk a „polgári nemzet” fogalmánál, de ezt idő és talán hely hiánya miatt inkább mellőzöm. Csak azt nem állhatom meg, hogy ide ne iktassak egy kedves olvasói levelet, amelyet a *Lidové Noviny* c. cseh lap közölt nem sokkal a rendszerváltás után, amikor a változatosság kedvéért a csehek önvizsgálata került napirendre. Szabadon fordítva, de egyetlen lényeges elemét sem mellőzve vagy módosítva.

„Nincs bennem sok hajlam a nemzetieskedésre. Anyám rétoromán származású svájci nő volt, atyja az észak-olaszországi Piedomontban (sic) volt egy valdenshitű egyházközösség lelkipásztora. Anyámmal mindig franciául beszéltem. Apám cseh volt, de ősei Magyarországról származtak át Csehországba II. József türelmi rendelete után, 1783-ban.

Amikor hétéves voltam, apám rá akarta szoktatni anyámat és engem, hogy otthon eszperantóul beszéljünk, nehogy egyoldalúan – úgymond – „valamely nemzetiségünk vonzásába kerüljünk”. Ez mintegy két évig tartott. Bécsben laktunk, később Pozsonyban, s végül Prágában. A szünidőt többnyire Svájcban vagy Olaszországban töltöttük. Ausztriában németül beszélünk, Olaszországban olaszul, Svájcban franciául. Röviddel Csehszlovákia náci megszállása előtt Kaliforniába emigráltam, ottani lányt vettem feleségül. Mint anglikán szerzetes pap évente legalább egy hónapot töltök Costa Ricában, ahol egy kis perjeli hivatal ügyeit vezetem. Ott spanyolul beszélünk. Costa Ricában ún. jövevényi státust kaptunk, ami olyasféle, mint állampolgárság szavazati jog nélkül. Ugyanígy állunk Kanadával is.

Mindegyik országban, amelyben éltünk, találkoztunk tisztességes emberekkel és csirkefogókkal egyaránt. Mindenütt beleütköztünk a nacionalizmus mítoszába vagy egyenesen rajongó etnocentrizmusba, de ugyanakkor eleven volt a kozmopolitizmus, a világpolgárság eszménye, főleg a vallásos lelkületű embereknél. Bízást állíthatom, hogy az én hazám a keresztényi hit, felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül.

Eppen ezért meglehetősen bosszantanak az angolul és franciául beszélő kanadaiak örökös súrlódásai, éppúgy, mint a csehek és szlovákok közötti hercehurca. Nincs ennek semmi értelme. Én az első, Masaryk-féle köztársaságban nevelkedtem. Fél évszázad elteltével nem ismerek rá Csehszlovákiára. Mintha egy egészen más ország volna. A régi erkölcsi gátak leomlottak, az újak még csak nem is körvonalazódnak. De talán még nem túl késő kitakarítani ezt az Augiás istállóját, akár ott, akár bárhol másutt a világon.” Aláírva: Enrico Selley Molnár, Kanada.

S ebben a pillanatban – nem hatásadászat! – amikor már hozzászólásom utolsó bekezdéseit írom, hozza a posta a *Magyar Tudomány* idei első számát, benne, mintha csak segítségemre akarna jönni, Solymosi Frigyes „Lehorgasztott fejjel” c., a „magyar pesszimizmus”-ról szóló rendkívül izgalmas körkérdését. Nem is lehetett már érkezésem elmélyedni benne, de első belepillantásra sem okoz csalódást: az derül ki belőle, ami eleve is sejthető volt. Úgy tudtuk, jómagam is így hittem tanítottam is, hogy van egy sajátosan magyar pesszimizmus, az „és mégis” pesszimizmusa. Úgy mondogattuk, Vörösmartyra gondolva, ki *Gondolatok a könyvtárban* c. versében, miután a legsötétebb színekkel ecseteli a világ állapotát, szinte váratlanul azzal vált hangot, hogy „mégis, mégis fáradozni kell”. És Madáchra gondolva, kinek Ádámja, miután betekintett az emberiség sivár jövőjébe, öngyilkosság helyett térdre borul az élet nagysága előtt. Hát ennek befellegzett. Kedvesebb tollból nem is kaphattam volna újabb adalékot, mint Borzsák István akadémikus rövid glosszájából, melyben Carl Spitteler svájci író egyik könyvének zárószavát idézi: „Mein Herz heisst Dennoch”. Vagyis, ezt is szabadon tolmácsolva: az én szívem azt mondja: és mégis! Könnyen mondhatta, jegyzik meg erre csüggedésre hajlamos honfitársaink, hiszen svájcinak született, mi pedig veszélyesebb – huzatos – tájára Európának. Nos, fűzi hozzá Borzsák István, a svájciaknak is akadt elég bajuk az évszázadok során, mégis boldogultak, mert a hegyeiken kívül eszük is volt hozzá.

Am éppen ezért ne maradjon megválaszolatlanul a harmadik kérdés, amellyel a gauguini kérdés teljessé válik. Ha már tudjuk, hogy együtt jövünk valahonnan, hogy egyfélék vagyunk valamiképpen, mondjuk ki azt is, hogy egyfelé, együtt menetelünk. Csakis együtt. A „globalizációt” mint szót éppenséggel nem kedvelem, olyik velejáróját sem szívelem, de magyar glóbusz nincsen. Ki ne mondjátok, hogy „egyedül vagyunk”. Aki a magyarság sorsát-jövőjét külön akarja választani az emberiség sorsától és jövőjétől, lehet ezerszer is jóhiszemű, de igazában a magyarság kártevője.

CSABA LÁSZLÓ*

Magyarország az új évezred elején

Egy évtizeddel a rendszerváltozás után a Magyarország-képet legegyszerűbben a külföldön kialakult sémák és a valóság szembesítésével jellemezhetjük. Ez egyben a megtett út áttekintő elemzésére is alkalmas, az előttünk álló feladatok pedig jórészt ebből közvetlenül levezethetők.

1. Magyarország *eladósodott állam*. Valóban, az 1990 első negyedévében bevallott 18,4 Mrd \$, valójában 20 Mrd \$ adósság, ami a gulyáskommunizmus utolsó éveiben már főképp a nyugattól egyre jobban leszakadó *életszínvonal* fenntartását és az ekkorra már fizetéképtelen keleti piacokra irányuló *kivitel fenntartását* szolgálta, egy főre vetítve a világ egyik legmagasabb értéke volt. Még veszélyesebb volt az ország valutatartalékainak kiürülése. Az első szabadon választott kormány megalakulásakor a bármikor mozgósítható (operatív) tartalék kétheti behozatal fedezésére volt elég (ez a mai ukrán helyzetnek felel meg), 3 Mrd \$ kereskedelmi hiánnyal 6 Mrd \$ konvertibilis export állt szemben 1989-ben.

Egy évtizeddel később a devizatartalékok szintje 11 Mrd \$-t ért el. Ez 2 Mrd \$ körüli fizetési mérleg-hiánnyal áll szemben; (a láthatatlan tételekkel, így a turizmussal és az egyoldalú átutalásokkal) 28 Mrd \$ körüli bevételhez kell mérni. A küladósság bruttó értéke 1995-ben tetőzött, 31,5 Mrd \$-val, majd az évtized végére 26,5 Mrd \$-ra csökkent. A nettó államadósság ma már alig 8 Mrd \$. Mind az exporthoz, mind a nemzeti össztermékekhez viszonyított aránya erőteljesen csökkent, így a bruttó adósságtérhet mutató abszolút szám növekedése elfedi, hogy e teher a teljesítményhez képest könnyebb lett. Ha 1994-ben még az exportbevétel felét (49,3%-át) kellett kamatokra és adósságtörlesztésre fordítani, ez az arány 1999-ben már csak 19% volt, ami a legkonzervatívabb adósságfelfogás szerint sem sok. Ráadásul míg 1989-ben a teljes küladósság az adófizető állampolgárok közösségét terhelte, egy évtizeddel később már csak kevesebb, mint felerészben közös tartozásunk (államadósság). Nagyobbárást olyan vállalatok hitelfelvétele és jótállása áll mögötte, mint a General Electric, a Deutsche Telekom (MATÁV), vagy az ABN-AMRO (a világ negyedik legnagyobb pénzintézete). Utóbbiak állami kiegészítésére számítani rossz időkben sem kell; e tartozások eleve önfelszámoló jellegűek, befektetésük hozamából térülnek meg. Érdemes megjegyezni, hogy ma már Csehország bruttó küladóssága nagyobb a magyarnál. Rövidre fogva: a magyar gazdaság a 90-es években *kinőtt az adósságcsapdából*.

2. Magyarország *szegény keleti állam*. Ennek alátámasztására a hivatalos árfolyamon kimutatott nemzeti össztermékeket szokás egybevetni. Eszerint Ausztria 1998-ban 26, a volt Nyugat-Németország 27 (az egyesült Németország „csak” 22) ezer \$ egy főre jutó jövedelmével szemben Magyarország 4710 \$-on áll, vagyis az előzőeknek egyhatedán. Tekintélyes intézetek – és nyomukban a nagy közvélemény-formáló lapok és tv-állomások – ebből arra következtetnek, hogy még igen gyors növekedés esetén is vagy

* A szerző a BKÁE és az Universitas Debrecen egyetemi tanára, az Európai Gazdaság-összehasonlító Társaság (EACES) elnöke, több európai egyetemen tanított a 90-es években.

két emberöltő szükségeltetik ahhoz, hogy hazánk az EU-államok mai fejlettségi szintjét utolérje. Eltekintve most a lenini-hruscsovi ihletésű utolérési stratégiák értelmetlenségétől, érdemes kiemelni, hogy az országok fejlettségét a vásárlóerő alapján szabad egybevetni, hisz az árfolyam – főleg szabad tőke mozgás mellett – sok minden más tükröz. Eszerint* az osztrák GDP vásárlóértéken „csak” 21 ezer \$, míg a magyar 10,1 ezer \$, a cseh 13,7 ezer \$, a szlovén 14,6 ezer \$. Ez a kép már közelebb áll a turistaútjainkon is megtapasztalt valósághoz; a leküzdendő különbség sem szakadékszerű, több emberöltőt igénylő, bár jelentős, 30-50%-os.

3. Magyarországot főleg az EU-kibővülés összefüggésében szokás Lengyelországgal és a balkáni államokkal egy kalap alá venni, és – hazai megnyilvánulásokra is hivatkozva – *agrárállamnak* minősíteni. Ezzel szemben 1999-ben már a nemzeti össztermék alig 5%-a származott a mezőgazdaságból; a magyar kivitel úgy 9%-a volt mezőgazdasági termék. A foglalkoztatás tekintetében a valóban családi farmokra épülő lengyel mezőgazdaság a munkavállalók 27,2%-át foglalkoztatja; a kilencvenes években teremtett 850 ezer új munkahelyből 350 ezer (azaz 40%-nyi) az alacsony termelékenységű mezőgazdaságban keletkezett. Magyarországon a főállású munkavállalók 3%-a él kizárólag a mezőgazdaságból; a kétlakiakkal együtt is kevesebb, mint 8%, míg Spanyolországban 10, Görögországban 13%. Ez azt mutatja, hogy a hazai gazdaság *makroszerkezete a piaci hatások szerint alakult át* (amit az agrárágazat évről-évre csökkenő összeteljesítménye is mutat). Ezen arányok ismeretében állítható, hogy Magyarország *EU-tagsága* objektíve biztosan *nem az agrárágazat helyzetén és/vagy a mezőgazdasági kivitel alakulásán áll vagy bukik* (eltekintve attól, hogy ágazati szaldókat számolni makroökonomiai értelmetlenség, mert semmilyen következtetést nem alapoz meg).

4. Különösen (az orosz tapasztalatokat általánosító) rendszerváltási elméleti irodalomban szokásos a *beruházásínséget* a hosszú távú fejlődés egyik vagy fő akadályának tekinteni. A világgazdasági elemzők gyakorta példálóztak – a legutóbbi időkig – a 35-40 százalékos koreai és japán felhalmozási arányokkal (és az átalakuló országok állítólag túlzottan fogyasztói mentalitását kárhóztatva). Magyarországra ez az érvelés nem érvényes. Ha Ukrajnában a tíz évvel ezelőttinek 12%-a (egynyolcada) a beruházási szint, Oroszországban 18% (alig egyötöde), nálunk már egyötöddel meghaladja az egy évtized előtti szintet (ráadásul ez piacvezérelte és túlnyomórészt magánbefektetés, aminek hozama rendszerint eleve magasabb az állami beruházásokénál). A beruházási ráta a rendszerváltási recesszió (1990–93) idején sem omlott össze, jelenlegi 24%-os mértéke a nyugat-európai arányokkal összehasonlítható. Ha a pénzügyi közvetítés jól működik – így a magánkézben lévő bankrendszer és a tőzsde, önérdékét követve, vélhetően inkább gazdasági szempontok szerint juttat forrást a vállalkozóknak, mint egy hivatal – akkor ez a szint *tartósan nagyobb növekedést eredményez* (mert hatékonyabbá válik a forrásfelhasználás). 1996–98-ban a beruházások kétszámjegyű ütemben nőttek; 1999-ben ez 7,8%-ra lassult. Ha a tőzsdeindex gyengélkedését előidéző okok megszűnnének, és a kormányzat egészében és fő vonalként befektetőpárti (nem pedig újraelosztó) politikát folytatna, ez a beruházási ütem és arány hosszú távra fenntartható 4% körüli, vagy azt némileg meghaladó növekedést alapozna meg. Ez az EU-ban várható évi 1,8–2,3% közti növekedés duplája, azaz *felzárkózást alapozna meg*.

* Creditanstalt AG: *Central European Quarterly*, 1999/3. sz. 5–6.

A növekedés motorja a 90-es években (1999 kivételével) a külföldi működőtőke-befektetés volt. Hatására a magyar \$-kivitel *megnégyszereződött*, benne a fejlett technikát megtestesítő gépek aránya 13%-ról 54%-ra (a spanyol-portugál érték duplájára) nőtt. A Gazdasági Minisztérium kimutatása szerint az évtized végére a külföldi működő tőkeberuházás összege az 1989. évi 300 millió \$-ról 20 Mrd \$-ra nőtt; ez egy főre vetítve a megfelelő lengyel érték *háromszorosa*, a cseh érték *duplája*. Épp ezért figyelmeztető jel, hogy 1998–99-ben, amikor az átalakuló országokba irányuló befektetések erőteljesen föllendültek, a hazánkba érkező összegek évről-évre csökkentek: az 1997 évi 2 Mrd \$ után 1998-ban 1,8 Mrd \$. 1999-ben (előzetes adat szerint) legföljebb 1,5 Mrd \$ érkezett. Ez a tőzsde elhúzódó gyengélkedése – a prágai és a varsói tőzsde föllendülése – mellett *a befektetők elbizonytalanodását* jelzi, és intő jel a gazdaságpolitika formálói számára. Minél „növekedéspártibb” a kormányzat, annál kevésbé legyinthes a meghatározó külföldi befektetők véleményére (bár kétségtelen, hogy a kormányt nem ők választják újra vagy váltják le).

5. Magyarországot – részint az 1989–93 közt megszűnt másfél millió állami munkahely miatt – *nagy munkanélküliség* sújtotta és ezért jelentős *kivándorlási potenciálú* országnak tekintik. Ausztria és Németország már jelezte, hogy a munkavállalás szabadságát lehetővé tevő EU-irányelv hatályát jó 10 évre föl kívánja függeszteni hazánk uniós tagfelvétele után is.

Ezzel szemben a nemzetközi statisztikák azt mutatják, hogy Magyarország 3,8 milliós munkavállalói számával – a 7,5 millió felnőttre vetítve – Európa egyik legaktívabb országa. A munkanélküliség nálunk, bár az egyik legjelentősebb társadalmi probléma, soha nem érte el a spanyol–finn–keletnémet (20%-os) arányt; ez pedig 1999-ben Szlovákiában (19%), Szlovéniában (16%), Horvátországban (17%) már „utolért” csúcsteljesítmény. Magyarországon a munkanélküliség 1992-ben tetőzött 13,2%-kal, majd a gazdasági élénküléssel párhuzamosan csökkent, 1999 végére 6,7%-ot ért el a KSH és az MNB kimutatása szerint. Több felmérés is kimutatta, hogy az ország nyugati részén már ismét hiány van munkavállalókból, míg a válságsújtotta területeken nő a tartós munkanélküliek aránya. A jövő szempontjából a legnagyobb veszélyt a fiataloknak az a 40%-a jelenti, akik pusztán 8 általános iskola elvégzésével lépnek ki az életbe. Az ő számukra nem egyszerűen tartalmas, személyiségkiteljesítő jellegű, hanem *bármiféle kenyérkereső munka* megtalálása nehéz lesz. Épp alulképzettségük miatt kevésbé valószínű, hogy épp ők kívánnának Finnországban vagy Spanyolországban boldogulást találni.

A képzett emberek körében az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nemzetközi vállalatok gyors térnyerése miatt *nagyobb számban érkeztek hozzánk* (vagy maradtak tanulmányaik után is) vezető gazdasági értelmiségiek, *mint abányan* – főleg fiatal kutatók – *nyugatra távoztak*. A lassan nálunk is kialakuló diplomás munkanélküliek rétege viszont rendszerint a képzettség iránya, egészségi állapota és ambíciója/világképe folytán ugyancsak kevésbé valószínűleg kereshet – és találhat – munkát az EU-országokban.

Ha *kis- és közép vállalatok* profitjának rendeződését a belpiac bővülése a deregulálás megteremti, ez a kör – főleg a szolgáltatásokban – jelentős munkapiaci *keresletet* támaszt majd. Ez mind *a képzetlen* emberekre vonatkozóan igaz (hamburgerárus), mind az igen *jól képzettek*re (adótanácsadó, orvos, művész-menedzser, stb.) Így a munkanélküliség a belátható időn belül a régi közgazdasági elmélet által „természetes rátának” tartott 5% körüli mértékre csökkenhet. A további csökkenést főképp a munkanélküli-

ség strukturális jellege teszi kevésbé valószínűvé. Aki alulképzett, megközelíthetetlen helyen lakik, évek óta kiszorult a munkából és elszokott tőle, vagy a munkanélküliség és az életmód egészségkárosító hatása alá került, nem valószínű, hogy bármi módon újrafoglalkoztatható.

6. Magyarországot *inflációs országnak* is tartják. Ezt az alapozza meg, hogy 1990–97 között átlag 25% körüli infláció tartósult, azaz – szakszóval – beragadt. Eközben más átalakuló országok – Horvátország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, újabban a balti államok is alacsony értékeket értek el, az Egyesült Államokban és az EU-ban pedig de facto árstabilitás (2% alatti érték) alakult ki. Az európai központi bank – ECB – nyíltan vállalt célja ennek *intézményes tartósítása*.

Az átalakuló országokhoz képest Magyarország előnye volt az, hogy a rendszerváltás évtizedében egyszer sem került sor a lakosság életmegtakarítását leolvasztó nagy inflációra, mint amilyen Csehországban 1991-ben (57%), Lengyelországban 1989–91-ben (250, 590 és 70%) és persze a Szovjetunió és Jugoszlávia szétesésekor az utódállamokban megfigyelhető volt. Ugyanakkor a magyar út gyengesége mutatkozott meg abban, hogy a legutóbbi időig nem tudott úrrá lenni az áremelések és a várakozások egymást gerjesztő folyamatán.

Az infláció tartósulásának a 90-es évtizedben különféle okai voltak. A keleti piacok elvesztésével és az Öböl-háborúval kapcsolatos első sokk, a Bokros-csomaggal az adósságtörlesztés javára végbevitt jövedelemátcsoportosítás, a piaci árak lassú kialakulása a gazdaság nem versengő szférájában, és persze a mindenkori kormányzat gyengesége – a demokráciában intézményesült érdekképviseleti marakodás és lobbyszás ellenében. Épp ezért jelentős eredmény, hogy 1997–99 között a drágulás üteme megfeleződött, 18,4%-ról 10%-ra (előzetes becslés).

Mivel a társadalom legvédtelenebb rétegeire nézve épp az infláció a legveszélyesebb újraelosztó mechanizmus, továbbá a megtakarítókat és a befektetőket is leginkább ez bizonytalanítja el, kézenfekvő, hogy a legjobb három EU-tag átlaga (most 0,4%) fölötti 1,5 %-tól (az EU követelmények szintjétől) ez még igen messze van. Igen egyszerű lenne az élet, ha a kormányzati előrejelzőkre hallgatva ezt – az infláció lassulását – *automatikusan* a jövőbe vetíthetnénk, és így két-három év múlva, az EU-csatlakozás legkorábban várható idejére ez a gond is le lenne tudva. Csakhogy az európai és a fejlődő országok tapasztalata szerint épp a tíz körüli értékről nehéz a 2–3%-os szintre lemenni. Ennek számos oka van, de a legfontosabb az, hogy ez az a szint, amikor a harcos ágazati és szakmai *érdekképviselet* – ami a demokrácia sajátja – a gazdasági *ésszerűség* csak hosszabb távon érvényesülő és belátható szempontjával *összeütkezik*. A költségvetés *kiadási* oldala így az országgyűlési vitában és a háttéregyeztetéseken is rendszeresen elszalad, adót emelni pedig népszerűtlen és káros is. Ekkor – akarva-akaratlanul – mindig az infláció marad az egyensúlyteremtés eszközeként.

Ez a veszély nem képzelt betegség. A gógyszerár-robbanás, valamint az olajárak megduplázódása – 11-ről 32 dollárra szökése – már 1999 májusában megállította, sőt megfordította a dezinfláció folyamatát Magyarországon. Hosszú idő óta először a december/december (év végi adatok közti) 12 havi infláció magasabb volt az éves – adott év január-decembere közt mért – értéknél, ami biztos jele annak, hogy a folyamat *megfordult*. Ez az őszi havi árindexekben is látható. Ez ellen nem elég ráolvasással – derűlátó nyilatkozatokkal – fellépni, hanem az ágazati és szakmai érdekképviseleti törekvések ellenében a *költségvetési* számokban *követhető* (és számonkérhető) módon is *csele-*

kedni kell. Az agrártárca 413 milliárdos (önkéntes) igénye körüli cirkusz, a 2000. évi kiadásvisszafogó reformlépések jegelése, és persze a túl magas – 22–24 \$-os – világszerte olajárak tartósulása nem ebbe az irányba visz.

7. Magyarországot emellett *széthúzó országnak* is tartják, hisz a kritika szabadsága a történelmileg és lélektanilag adott borúlátás parttalanságával társul. Gyakori az, hogy a külföldnek (is) nyilatkozók nem veszik figyelembe azt, hogy egy-egy fordulat más jelent hazai, és más nemzetközi összefüggésben. A szintaxis iránti érzéketlenség és a sokszor kisszerű vetélkedés, az állami külszolgálatban sokhelyütt továbbélő urambátyám és „történelmi kárpótlási” mentalitás esetenként a valóságnál is rosszabb benyomást kelt hazánk közállapotairól. Az elmúlt időszakban terjedő túlzott önbizalom és a kioktatástól sem visszariadó hangnem – a túlnyomóan ügyetlenségből és tapasztalatlanságból fakadó botladozásokkal együtt – óriási kontrasztot jelent például a hagyományosan szakszerű és dinamikus francia–román–cseh országpropaganda hátterében. Mind a külföldön lefolytatott pártküzdelmek, mind a külföldi partnert tudatlan (és indoktrinálendő) bennszülöttnak tekintő hazai megközelítés káros hatásai érzékelhetők.

Ez annál sajnálatosabb, mert az elmúlt évtized egyik legnagyobb vívmánya az országépítés *alapkérdéseiben* kialakult *konszenzusközeli* állapot a szakmai kérdések túlnyomó többségében (az ideológiaiakban természetesen nem). Így például a *biztonságpolitika* – a NATO-szövetség komolyan vétele –, a *gazdaságpolitika* – az infláció és az államháztartási hiány csökkentésének elsődlegessége –, a *külpolitika* – az EU-csatlakozás és a nemzetpolitika ötvözése –, a szervezett *bűnözés* elleni nemzetközi fellépés támogatása, vagy a szélsőséges politizálás és politikai törekvések (pl. határmódosítás) elutasítása mind olyan *alapkérdés*, amiben valamennyi számottevő parlamenti erő egyetért.

Ez nem jelentéktelen mozzanat egy olyan szomszédságban, ahol az e kereteken kívül álló tekintélyelvű és populista erők – Jörg Haidertől Sešelj vajdáig, Corneliu Vadim Tudortól Jan Slotáig, a lengyel Radio Marija szellemi körétől a HZDS horvát mozgalomig – *bármikor* hatalomra juthatnak, ott *voltak* illetve ott *vannak* az átalakulás sorstárs-országaiban *szerte a térségben*. Ezért biztos jó szolgálatot tenne a belpolitikában ellenérdekű felek mindegyikének és persze az állampolgárok közösségének is, ha ezt *a valós és ritka teljesítményt* tudnák felmutatni, elismerve azt, hogy kormányzása idején a másik fél sem csak szándékosan tört-zúzott, hanem valamiben előre vitte mindnyájunk közös ügyét.

A gazdaság terepén ehhez nem is kell olyan nagy megerőltetés, hiszen a részletkérdések az egyes pártokat/politikai szövetségeket is megosztják, míg az az általánossági szint, amin az átlagos külföldi Magyarország iránt érdeklődik, nem követeli meg azt, hogy a válaszoló saját magától is elhatárolódjék (nemhogy más honfitársaitól).

Ez a konszenzus – ami nem mossa egybe az eltérő értékrendeket, stílusokat, célválasztásokat vallókat – szinte minden fejlett európai országban jellemző. Tony Blair Angliája és a Kwasniewski–Buzek társbérletben élő Lengyelország ékes példája annak, hogy sikeres gazdaságfejlődést csak az *alapkérdésekben közösen vállalt* gazdaságpolitikai vonalvezetés hozhat. Magyarországon a dolog érdemét tekintve nincs okunk a szégyenkezésre: a nagy kérdésekre egy évtizede azonos zsánerű válaszok születtek, így a gazdasági irányvonal folytonossága igazolható. Ez annál fontosabb, mert csak az *érett* demokráciák sajátja az, hogy a demokratikus összefolyamatban kialakuló nemzeti érdek képviselője *nem egy-egy politikai erő vagy személyiség magánbirtoka*, hanem a közélet

íránt nyitott választóközönség egésze – vagy túlnyomó része – által vállalt és támogatott evidencia. Az ezt kétségbe vonó csoportok természetes módon szorulnak a partvonalon kívülre, s míg ők szektaszzerű játékaikat és szertartásaikat tetszés szerint űzhetik, a nagyok játékába, és főképp a végeredmény kialakításába eleve nincs beleszólásuk.

Nálunk a privatizációtól a mielőbbi (2003-as) EU-tagság igenléséig elég sok az érdemi közös pont. Ugyanakkor az árfolyam-politikától az egészségügyi reform célszerű módjáig számos olyan – nagy horderejű – kérdés marad, ahol a versengő társadalmi erők és értékrendek „közhazsnú módon” tudnak-tudnának *versengő tervezeteikkel* a nyilvánosság elé állni. Ekkor fölöslegessé válna egymás lejáratása, és a választóközönség se 40 másodperces TV-információk alapján kényszerülne megkülönböztetni a (politikai) konkolyt a búzától. Ráadásul – több szem többet lát – és így sok százmilliárdos ügyekben nem túlterhelt kishivatalnokok döntenének, a határidő szorításában, érdemben ellenőrizetlenül. Érvényesülne a nyitott társadalom és a piacgazdaság egymást erősítő, a fejlődést és az állandó alkalmazkodást megalapozó alapvető előnye, még hozzá mindnyájunk számára érzékelhetően.

8. Ha a magyar átalakulás sikertörténet, *miért nem érzékeli* azt saját bőrén honfitársaink *többsége?*

Erre kézenfekvő a válasz. A magyar átlagos fogyasztói kiadás az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának nemzetközileg egybevethető kimutatása szerint 1998 végén még mindig 12%-kal (!) maradt el a rendszerváltás előtti, „utolsó békeév” szintjétől, pedig az egyáltalán nem volt magas, sőt a régi rendszer leváltását részben az alapozta meg, hogy ennél jobbat ígérni se tudott. Eközben Nyugat-Európa, ha lassan is, előrehaladt, az Egyesült Államok történelmének valaha volt leghosszabb és egyik legdinamikusabb fellendülését élte meg a 90-es évtized alatt.

Ez röviden szólva azt jelenti, hogy a hazánkat a Nyugattól elválasztó *életszínvonal-különbség* az elmúlt évtizedben nem csökkent, hanem *még nőtt is*.

Igaz, 1989-ben egy válságban lévő, lefelé menő gazdaságban éltünk. Ahol nem volt rendszerváltozás, például Ukrajnában vagy Moldovában – ott ma a nemzeti össztermék a szovjet szint 40 illetve 30 százalékán áll. Ehhez képest a magyar szülési fájdalmak sem voltak olyan nagyok – nálunk 18%-kal csökkent a GDP 1989–93 között. A lényeg azonban az, hogy napjainkra már kialakult a *fenntartható*, adósságkorlátba nem ütköző *növekedés*. Azaz már nemcsak a fény látszik az alagút végén, hanem kijöttünk az alagútból.

Igaz, az egy évtizeddel ezelőtti különbség a társadalom alsó és felső tíz százaléka között 1:6-ról 1:8-ra (francia szintre) nőtt meg, ami nemzetközileg is jelentős. Ez az érték a svéd (1:5) és az orosz (1:14) között van. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy az átalakulás terhét a *középrétegek* viselték, ezek leszakadása és *tömeges leolvadása* az átalakulás egyik legsúlyosabb *költsége* volt. Most azonban a kis- és középvállalati szektor, valamint a képzettebb munka (piacon történő) jobb megfizetése révén megnyílik az *esély* a középrétegek visszatöltődése előtt is.

Szembevetően a közhatalom feladata maradt a területi különbségek *növekedésének megállítása*. Ez csakis úgy lehetséges, ha a csökkenő állami szerepvállaláson belül – a transzfer (fogyasztói, jövedelempótló) kifizetések kárára – *tartósan megnő az állam beruházási kiadásainak részesedése*. Ez a közhatalmi funkciók ellátásához – így a közbiztonság megteremtéséhez – és az emberi tőkébe történő befektetéshez kötődik első sorban.

Sajnálatosan elterjedt tévedés a hazai pénzügyi irányítási gyakorlatban az, hogy az oktatási – főképp a felsőoktatás – kiadásokat szociális, életkörülmény-javító vagy luxuskiadások tekintik, és ezért rendre maradványelven finanszírozzák. Amilyen örvendetes az, hogy a tanszabadság alapján országszerte fellendült és kibővült a felsőoktatásban résztvevők aránya, annyira rémisztó a bővülés tárgyi igényeiről és a szélesebb bázisra alapozott kutatóegyetemekről (elitképzésről) „megfelelkező” gyakorlat. A pusztán a diáklétszámra, a kiadott diplomák mielőbbi megszerzésére irányuló szabályozás az eredmény helyett a ráfordítást díjazza, pedig a szellemi tőke csak késve és decentrálian, előre nem látható módon értékesül, mércéje pl. a szabadalom, a külföldi publikáció, a végzés után 10-15 évvel elért pozíció, azontúl még egy sor mérhetetlen minőségi tényező. A Ph.D. generáció külföldre és gyakorlatba áramlása, az *utánpótlás hiánya hosszú, de már belátható távon a magyar fejlődés gátjává* válik. Aki nem is tudja, mit kellett volna olvasnia, milyen eszközökkel élnek versenytársai, az reménytelenül lemarad. Márpedig a pusztuló könyvtárak, a sekélyes oktatási anyag (1 tárgy – 1 tankönyv, azt is tanár írta), az öncélú sietség és a parttalan türelem együttélése, az egészében kutatás- és elméletellenes közhangulat együttesen és egymást erősítve vezetnek az önpusztító folyamatok fölerősödéséhez. Ha arra gondolunk, hány könyvtárat, kolégiumot, ösztöndíjat, műszert, hiányzó épületet lehetne a pénzügyminisztérium előirányozta 250 Mrd és a földművelésügy tárca igényelte 413 Mrd Ft különbségéből felvirágoztatni, még nagy vizionáriusnak sem kell lennünk ahhoz, hogy ezt a fejlődési pályaaátrendezést ne csak elképzelhetőnek, hanem *megvalósíthatónak* is véljük, még hozzá új Marshall-terv vagy új olajlelőhelyek föllelése nélkül is.

Szembe kellene nézni azzal a közismert ténnyel, hogy a XXI. századi fejlődés motorja a tőke és a munka, különösen az újító, fejlesztő, kutató tevékenység, nem pedig a föld. A K+F kiadások szegényletes szintje mellett – a GDP alig 0,7%-a a svéd-amerikai 3% ellenében – életveszélyes, hogy a legmobilabb emberek, azaz a legképzettebb oktatók és kutatók jövedelme 10-15-szörösen marad el még a dél-európai szinttől is, a célállamokat most már nem is említve. Ez a fejlődés szűk keresztmetszete, már most is, nem pedig szociálpolitikai, méltányossági vagy újraelosztásbeli célszerűségi kérdés.

Ugyanígy nagyon veszélyes az, ha a fejlődés legérzékenyebb és legmobilabb tényezője, a tőke, társadalmilag utált és a kormányzat által lekezelt termelési tényezővé válik. A bevezetőben említett tények arra utalnak, hogy mind a külföldi, mind a belső befektetők értékítéleteit közvetítő mutatók gyengülnek. Olcsó és veszélyes dolog azon élcélődni, hogy vajon ki az a híres-neves megrettent befektető, mert a modern tőkepiacok világában ezek százezerszám és milliós szám vannak. Befektetendő vagyontukat megosztják, egymásra is figyelnek, *százvezrek bangulata alakítja a tőkefolyamot*. Ha valakit lértak, a pixisbe visszakerülni nehéz, hiába a jó gazdasági adatok – ld. Szlovákia, Horvátország, vagy a legutóbbi időkig Lengyelország is. Ha nem jön a külföldi tőke, magunknak kell helyette megtakarítanunk, azaz a megindult gazdasági növekedés gyümölcseiből még kevesebb juthat az „átlagembernek”.

Ez pedig épp a magyar társadalom fölerősödött polarizálódása, a területi egyenlőtlenségek fokozódása miatt a folyamat *fenntarthatóságát kezdheti ki*. Nem csekély a tét – a nemzetközi elemzők Lengyelország mellett ma még Magyarországot várják az új évtized növekedési bajnokának, évi 4–4,5 százalékos tartós fejlődési ütem mellett. Ez nem sztálini-ázsiai „a határ a csillagos ég” ütem, de a társadalom számára már egyértelműen érzékelhető javulást, az EU-hoz való felzárkózást jelentő mérték. Meggondo-

landó, hogy minek érdekében érdemes finanszírozhatóságát veszélyeztetni. Annál is inkább, mert a NATO és az OECD csatlakozás után az EU-tagga válással szűnik meg végleg Magyarország komportsági státusa.

A napokban egy konferencián az egyik legnagyobb világcég stratégiai elemzője úgy fogalmazott: Magyarország nem szép jövő elé néz, Magyarország már ma maga a jövő. Legyen erőnk hinni neki – no meg a tényeknek.

Berlin, 1999. december 6.

KAJÁRI GYULA: SZENCI MOLNÁR ALBERT

CSATÁRI BÁLINT

Az Alföld mássága és lehetséges jövője*

Bevezető

Nagy gond az ízig-vérig alföldi származású geográfus szerzőnek, kutatónak elfogulatlanul megnyilatkozni a szerkesztőség által kért problémáról, régióknak jövőjéről. Ennek azt hiszem egyik oka, hogy családom öt tagja az Alföld öt városában született: Karcagon, Túrkevény, Szegeden, Berettyóújfaluban és Kecskeméten. Kunmadarason felnövő állatorvos édesapám, s a karcagi kun nemzetségből származó édesanyám, apám hivatása révén egy közepesből igen kicsivé lett bihari faluban, Zsákán neveltek fel. Így sokszor még a kifejezetten száraz és tisztán tudományos írásaimban sem tudok elvonatkoztatni attól, ami valóban bennem él, úgy, mint Alföld: Hát még mikor olyan lehetőségem adatik, hogy efféle „korlátoktól mentesen” írhatok.

Az Alföld más, szindrómái¹ és génusai² vannak. Meg persze születésnapja, amikor Petőfi publikálta *Az Alföld* c. költeményét.³ Egy nagy, természeti földrajzi tekintetben egységes és élő rendszert alkotó történelmi nagytáj, ahol az egyes tájaknak (Tiszántúl, Hajdúság Jászság, Kiskunság, stb.) vagy sajátos területi egységeinek, részeinek (Háromváros, Viharsarok, Bácska, Sárköz, Sárrét) és településeiknek az emberek tudatában mélyen gyökerező földrajzi tartalmuk is van⁴. Vagy talán csak volt?

Az Alföld a magyarság olyan törzs-szállásterülete, amely a honfoglalás óta minden érdemi változást, történelmi kataklizmát „másképpen”, sajátosan élt meg, mint általában az „elvárható” lett volna. A tatárdúlás után „jöttek” a jászok és a kunok, majd később híres *redemptio*-juk, az erős, összetartó önkormányzatiságuk révén megteremtett „megváltkozásuk”. Török hódoltság: háromfelé adózó khász mezővárosokkal, majd egy csodálatosan kivirágzó tanyarendszerrel. Erős reformáció. S közben a német-honba terelt „száz kövér gulyák”, majd a „futóhomok és megkötése”, a nyomában a kivirágzó szőlő-, gyümölcs- és kert-kultúrával. Folyószabályozás és új földbőség, malom- és élelmiszeripar, a Monarchia élettára. S közben új és új mezővárosi középiskolák, kollégiumok és igazi „génuszok”, nagy számban. A hazát és a haladást szolgálva.

Az Alföld mindig az átmenet és az ideiglenesség régiója. Sokszor erényt kovácsolva és eredményt felmutatva a leghetlenebb helyzetekben is. Trianon után a kolozsvári egyetem Szegedre fogadása, majd több száz, a maga korában igen korszerű tanyai iskola épül mindenütt. Paraszt-polgárosodás. A földművelés és állattartás mellett egyre fontosabb a tanulás. Paraszti életforma polgári igyekezettel. Élénk kulturális, közösségi és helyi társadalmi közélet. Sokszínűség, szorgalom és belső erő. Majd ismét mindezek negációja. Földosztás és újabb tanyák ezrei. Kisvártatva szocialista községezés;

* Esszé, készült a *Tiszatáj* felkérésére, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetében, Kecskeméten.

¹ Lásd Beluszky Pál: *Az Alföld szindróma eredete, vázlat* c. cikkét.

² Lásd Hamvas Béla: *Az öt génusz* c. munkáját.

³ Szabó Zoltán: *Szerelmes földrajz*.

⁴ Bulla Béla földrajz-professzor sokat idézett mondása.

a városok és vidékeik közigazgatási „szétvágása”. Az új, már nem „csonka” megyék megalakítása. Erőszakos kulákozás és kollektivizálás, majd szakszövetkezetek és háztájik. Szocialista decentralizációs „telephelyi” iparosítás. S újra valaminő „paraszt-polgárosodás” a második gazdaságban. Az elképesztő leleménnyel fabrikált csettegők. Az „ember” ingázik a városi iparba, az „asszony” otthon a tsz-ben dolgozik, a „gyerekek” már más szakma felé tanulnak, de otthon, együtt a háztáji gazdaság révén egészen szépen épülnek az új házak. Kerítésen belüli „urbanizáció” – mondják.

Szédítő még végiggondolni is, hogy az ötödik generációnak kell már valami egészen mást és másképpen tennie, mint eleiknek itt az Alföldön ahhoz, hogy boldoguljon. „A múlt hantja... a jövő torlasza?”⁵

Hiszen ismét „más” világ jön a XX. század végén, a XXI. század küszöbén. Rendszerváltozás. A „mesterséges” szocialista ipar szinte teljes csődje, a keleti piacok összeomlása, kárpótlás (természetes, hogy az Alföldön messze a legnagyobb az ősi juszt visszaigénylők száma és a földek aránya), a nagyüzemek szétesése, munkanélküliség, fokozódó ár- és belvízveszély. S vajon van-e hozzájuk újabb másság, amivel az Alföld szolgálhat?

Az alföldi őseimtől örökölt szívós optimizmusom alapján és három gyermekemre gondolva a válaszom egyértelműen igen. A sokféle járt területi kutató, a tanár és értelmiségi énem kissé kétkedőbb. Ennek okát, nemcsak a fenti történelmi változások által okozott „felfordulásokban és következményeikben” kereshetjük, hanem abban, hogy ezek nincsenek is kellően és igazán tisztázva. Már legalábbis az alföldi társadalom vagy az érte felelősök tudatában.

Az alföldi múlt tanulságairól, másképpen

Ezeknek az általánosítható tanulságoknak a vázlatos és „másképpen” való áttekintésére azért érzem, hogy szükség van, mert a ma gyakran divatos múltba-fordulást teljesen alkalmatlannak találom arra, hogy a régió jövőjéhez valaminőképpen felhasználható legyen. Annál inkább hiszem viszont, hogy a sok visszatekintő és persze szűkségképpen idealizált Alföldképből- és történetből nagyrészt hiányzik azoknak az elveknek, tényeknek, folyamatoknak és összefüggéseknek a feltárása, amelyek – egy szerencsésebb fekvésű ország szerencsésebb régiójában – a modern területi fejlődést éppúgy megalapozták, mint azok a források vagy az ún. EU pályázati pénzek, amelyekről a mi napi híradásaink is szólnak. S amelyektől a régen várt, ismételt „emelkedést” reméljük.

Az első ilyen „alföldies” történelmi tanulság a táj és „természetének” tisztelete, a vele való együttélés harmóniája. Ezen a gyönyörű és igen érzékeny, sok veszélynek kitett Alföldön a természeti erők felett aratott szocialista tervgazdálkodási győzelem pírussal volt. A táj homogenizációja, a természetes tagoltságának megszüntetésére irányuló durva beavatkozások súlyos következményekkel jártak. Az elmúlt évtizedekben – talán a nemzeti parkokban végzett igen szakszerű és tudatos munka nyomán fellelhető „szépséges részek” kivételével – egyszerűen elfelejtettük őseinknek azt a természettel való együttélés-szabályrendszerét, amely fásorokat telepített a tanyák köré és elé, amely rétnak, kaszálónak és legelőnek használta, azt, amit bejárt a víz, amely – még a nagy átalakítások után is (futóhomok megkötése, folyószabályozás) – egy élhető, sokszínű

⁵ Buda Ferenc: *Homok haza* c. verséből vett fogalmak.

Alföldet hagyott hátra. Egészen a XX. század közepéig. Szinte döbbenetes a tény, de egy valamirevaló alföldi gazda pontosan azok szerint a szabályok és korlátok szerint élt, amelyeket ma a legmodernebb „fenntartható fejlődési modellként” írnak le a globalizáció veszélyeinek e terepnumát taglaló szacikkek. Hát hogyan fordulhat elő még 1999-ben is, hogy olyan „alvégi” helyekre építenek „belvizes segélyekből” vadonatúj házakat, amelyeket százszámra önt el a következő 2000-ik év telének ismételt belvize? Hogyan lehet, hogy az új – a kárpótlással földhöz jutott – gazdák egyszerűen betemetik az útjukba eső csatornákat? De lehet itt tíz és tízezer csőkútból engedély nélkül vizet nyerni, a megépült csatornahálózatra (persze inkább a szegénység okán) nem rákötni. S jön itt már a legjobb minőségű békési földeken a soha nem volt pocok- és patkányinvázió. S hiába hoznak mindehhez akármilyen korszerű, új törvényt vagy akármilyen tilalmi és büntetési rendszert. Ha nem támad fel a táj népének okszerű cselekvését is magával hozó természet- és tájszeretet, (amelyet elődei néha akár Dankó Pista kellemes műdalainak éneklésével is gyakoroltak), akkor nagyon gyorsan tovább romlanak esélyeink. (S mily érdekes, hogy a Kiskunság legkiesebb tanyás részein több száz nyugati állampolgár vett már üdülőtanyát. Ők már tudják, hogy ez milyen hallatlan táji értékekkel bír. Mi még nem.)

A második „másság-törvény” összességében a szabad(ság), a helyi közösségek önkormányzásának tanulságaiként aposztrofálható. A feudális korlátoktól részben mentes alföldi mezővárosias fejlődés bejárt útjai a szigorúan és korukat meghaladóan demokratikus, s bölcsen, a helyi társadalom önszabályozására, illetve annak generációkon átörökített rendszerére alapultak. De része volt ennek magas színvonalú iskola-rendszerük szinte erőn felüli fenntartása, európai műveltségű tanári karaik gondos kiválasztásával, a kollégiumok tehetséggondozásával együtt. Vagy a vallási tolerancia (gondoljanak csak Kecskemét főterének öt különböző felekezethez tartozó templomaira). S ez utóbbi szinte megkövetelte magát a nyitottságot, a türelmet, az új iránti fogékonyságot, az adaptivitás képességét is. A sokszínű alföldi helyi önkormányzásnak és persze például a határhasználat rendjének híres státútumai voltak. S mindezeknek az általános elve: „a közjó mindenek előtt”. S képesek voltak ez alapján sokszoros helyi adót is kivetni. Az alföldi társadalom és a gazdaság ugyan mutatott egyfajta „kettőséget”, némileg az előbbi javára⁶, de hát akkor nem pontosan arról van-e szó, ami ma hiányzik: a tudásra és a szakszerűségre építő, a közjó feltétlen szolgálatát biztosító, széles társadalmi bázisú, az adaptivitást és a progresszivitást elősegítő igazi alföldi önkormányzatiságról. Csak legalább olyan „modernül” kéne most is megszervezni és működtetni, mint amilyen „modern” volt korához képest száz éve. S ez nem jelentene mást, mint a legkorszerűbb regionális fejlesztési szóhasználattal: a humán erőforrásokra alapozott modern város- és térfejlődést.

A harmadik, az „alföldi másságokból” talán levezethető „törvény”: az itt élők önbecsülésének, vállalkozó szellemének, erős identitásának a törvénye. Persze tudjuk, hogy közel egymillió alföldi vándorolt el, s azt is, hogy ők talán éppen a második ok miatt másutt érvényesültek. De azt is tudjuk, hogy e régió alig fél évszázad alatt képes volt szinte teljesen asszimilálni a kunokat és a jászokat. A török utáni betelepítések nemzetiségei is nagyon hamar „ragaszkodó” és büszke alföldiekké váltak (ehhez bőven elég a hajósi pincesoron egy kitelepített majd „visszaszökött” bácsival elbeszélgetni egy pohár bor mellett). A múlt század földbősége révén „idevándoroltak” is a perspektívát

⁶ Baranyi Béla közlése Beluszky Páltól.

látták; s a lehetőségeiket – alföldivé válva – igen hamar kiaknázták. A modern regionalitás három közismert kulcsszava: a homogenitás, a funkcionalitás és az identitás. Ez utóbbi nagyon fontos kellene hogy legyen. Azért, mert igazán csak ennek alapján vehet részt az Alföld régió egésze az egyre élesebb globalizálódó versenyben. S sejtéseim szerint ez az „Alföld-törvény” azt is jelentené, hogy a régió fentebb már taglalt sokszínű táji-területi egységei, települései és társadalmi mind kialakíthatnák sajátos programjaikat, s azok „ízei” alapján nem egymással versyeneznének elsősorban, hanem – mint hajdan – megtalálva helyüket az egész régióban együtt hoznák mozgásba azt. A modern regionális fejlesztés látszatra persze uniformizálnak tűnhet. Az elvek szintjén az is, de a gyakorlata már éppen ezen törvényszerűség alapján nagyon sokszínű. S mondhatjuk, hogy végeredményben szinte éppen ez alapján rendeződött át az elmúlt két évtizedben Európa regionális fejlettségi térképe. Mert a pusztá gazdasági kooperáció vagy a versenyképesség mellett a helyi, a regionális társadalom szervezettsége, önbecsülése, vállalkozó szelleme, identitása volt képes úgy fogadni az érkező forrásokat, hogy azok lokális energiákat szabadítsanak fel, s egy kooperációképes újat hozzanak létre. Ha ez a kétségtelen regionális verseny nálunk nélkülözné ezt a képességet, akkor bizonyára sikertelen lesz. S azért lehet ezt ily bátran kimondani az Alföldre, mert e „törvény” szellemében már többször volt „itt” sikeres megújulás. Amely hajdan is jobban hasonlított a hasonlóan erős identitású Tirol vagy Voralberg regionális fejlődéséhez a Monarchián belül, mint a történelmi Magyarország más régióihoz. S lám, lám milyen erős volt e példaként hozott külhoni régiók megújulása a közelmúlt európai regionális versenyében.

Tudom, hogy akár önkényesnek, akár elnagyoltnak is tekinthetők ezek az alföldi „tanulmány-törvények”. Az azonban meggyőződésem, hogy fontosak, s nélkülük – mint Buda Ferenc írta – a múlt a jövő torlasza lehet. Mert valahogy mégis biztosítanunk kellene a többször megszakadt és sokszor sikertelen kényszerpályára került alföldi fejlődés folyamatosságát is. S ez csak olyan módon lehet eredményes, ha a történelmi mérlegelés után annak tanulságait tudatosan vállaljuk és egyúttal a jövőbe is tekintünk.

Az új európai területfejlesztési perspektívák és az Alföld

Az európai közösségi politikákban fokozódó szerep jut az ún. egységes fejlesztéspolitikának. A fő cél a területek kiegyensúlyozott és harmonikus fejlődése, amely nem pusztán az általános területfejlesztést jelenti, hanem mindig az adott területek sajátoságaiból kiindulva, az egyes s a legfontosabb fejlesztési összetevőkre koncentrálnak. Az ún. ágazatpolitikai célokat (pl. mezőgazdasági-, közlekedés-, vagy környezetpolitikai) is szigorúan a területi hatásaikra tekintettel valósítják meg: A területi kohézió a települések, a mikrotérségek, a megyék, a régiók belső, eredményes partneri viszonyait megteremtő együttműködése.

Az Alföld egésze – mérete, mássága, érintettsége (pl. agrárpolitika, az Európát át-szelő hálózatok fejlesztése, környezeti értékei és veszélyeztetettsége) okán – mint régió, komoly potenciális regionális integrációs lehetőségekkel bír. Mint korábbi Alföld Kutatási Programunk is igazolta, régióink legfontosabb fejlesztési összetevői – pl. a szomszédos országokkal összekapcsolódó vízrendszerének környezeti igényei, a jelentős közlekedési-tranzit szerepe – egybeesnek ezekkel az ún. legfontosabb összeurópai célkitűzésekkel. Sajnos a települési-társadalmi kohézió még gyenge, de mind a belső térségi együttműködésekkel, mind a határmenti, sőt euroregionális kapcsolatok

tekintetében is kedvező jelek tapasztalhatók (Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió). Fontos tény, hogy külső, nemzetközi integrációra és kohézióra csak sikeres belső kohéziós együttműködések nyomán van valódi lehetőség.

Az ország és az Alföld reménybeli csatlakozásának kétségtelenül az egyik legneuralgikusabb pontja az agrárium. Az elmúlt évek EU agrárpolitikája elsősorban a nagy termelékenységgű mezőgazdaságnak adott prioritást. Ugyanakkor a túltermelés csökkentése érdekében 1993–94-ben mintegy 6 millió hektár területet vontak ki a termelésből. Érdekes folyamat volt az állatállomány csökkentése, amely egyes területeken a földművelés helyreállításához vezetett. Összességében a kevésbé intenzíven termelő régiók viszonylag kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek.⁷

Az Alföld agráriumának vélhetően mindkét irányban – tehát az intenzív, a komparatív és egyedi, minőségi előnyeinket érvényesíteni képes, illetve az extenzív, tájkímélő irányzatokat tekintve is – meg kell találnia a lehetőségeket. Érdekes tény, hogy az Alföld történeti fejlődésének felívelő szakaszaiban a mezőgazdaságnak mindig jelentős szerepe volt. Igaz ez a Monarchia védett piacaira, de a volt KGST-n belül is. Ha a valóban versenyképes, egyedi minőséget előállítani képes alföldi élelmiszergazdaság mellett a régió megoldást tud találni új gazdasági ágazatok befogadására, telepítésére, s a modern, fenntartható vidékfejlesztés keretei között az ön- és tájfenntartó mezőgazdaság, erdőgazdaság támogatására, akkor nemcsak e feltételrendszernek felelnénk meg, hanem az EU környezetpolitikájának is. Hiszen e tekintetben a termelő tevékenységeket szigorú ökológiai szabályok alapján kell az adott környezeti adottságokhoz illeszteni.

A környezetpolitika terén az EU érvényes prioritásai (vízvédelem, a nitrátosodás elleni fellépés, az ökológiai hálózatok koncepciója, a fejlesztések környezeti hatásvizsgálatainak előírásai, LIFE, NATURA 2000) eminens érdekében állnak az Alföldnek is. Sőt ezekhez nagy értékű Nemzeti Parkjaink, tájvédelmi körzeteink, folyómenti területeink vagy az országhatárokon is átnyúló vízrendszereink alapján kiválóan csatlakozni is tudunk. Az Alföld regionális fejlődése jövőjének egyik kulcsterülete a szigorú környezet- és tájvédelem alkalmazása. E területek szakmai és tervezési háttere is olyan minőségű, hogy nemzetközi együttműködésre, érdemi bekapcsolódásra már jóval a csatlakozás jogi aktusa előtt képes lehet. Hogy ez igazán sikeres lehessen, természetesen arra is szükség van, hogy a régió gazdasága, településeinek társadalma is elismerje, hogy az Alföld ebbéli értékei és azoknak a jövő és Európa számára való megőrzése, bemutatása elemi fontosságú érdek. A termelés és a védelem – „látszólag” ellenérdekeltek. Az Alföld ökológiai harmóniájának visszaállítása, táji rekonstrukciója azonban olyan eurokonform hosszú távú érdek, amelyre mindenképpen tekintettel kell lenni.

Az Európát átszelő hálózatok tekintetében a közösségi politika kettős célkitűzést követ. Valamennyi térség jobb megközelíthetőségének elvét, és a társadalmi-környezeti feltételekre is tekintettel a kombinált közlekedési módok támogatását. Ezek az Alföldünkön is igen fontos elemek, de nagy lehetősége a régióknak nemcsak ezeken az elveken alapuló megoldásokban van, hanem a nagy európai transzverzális összeköttetések területünkön való megvalósításában. A kiterjeszkedő európai közösségi határok révén Magyarország és az Alföld is nagy távlatban – Románia, Ukrajna integrációja nyomán – Európának a valóságos geográfiai centrumába kerül. Már ma is nagy verseny van arról, hogy a nagy Nyugat–Kelet folyosók hol haladjanak át. Vagy éppen milyen összeköttetési lehetőségek teremthetők Észak- és Dél-Európa vagy éppen

⁷ Idézet az *Európai Területfejlesztési Perspektíva* c. dokumentumból.

a Mediterráneum és Ukrajna, illetve Oroszország között. A már tagország Görögország és a NATO-tag Törökország már ma is hatalmas átmenő forgalmat bonyolít le az Alföldön keresztül. Hasonlóan érinti a régiót a Duna vonalának komplex fejlesztése, vagy azok az egyre inkább megfogalmazódó román igények, amelyek értelemszerűen az „Alföldön keresztül” kívánják megoldani az európai csatlakozás közúti, vasúti feltételeit. Hatalmas fejlesztési lehetőségek rejlenek az Alföld városai, határmenti területei számára e lehetőségek potenciális kihasználásban. A kombinált szállítási formák megteremtésében (Debreceni repülőtér, Tisza-hajózás, Duna-Tisza csatorna, logisztikai központok, átrakó, csomagoló deponáló telepek, vámszabadterületek, határokon átnyúló különleges gazdasági vagy vállalkozási övezetek stb.).

Ezen nagy általános, összeurópai fejlesztési elvekhez és programokhoz való kapcsolódásunk alföldi aspektusai tehát eléggé kézenfekvőnek látszanak. De a jövő lehetőségei nemcsak ezekből vezethetők le, hanem a nagy regionális politikai célok szerinti egyes nagy alprogramok választási lehetőségeiből is. A mai Európai Unió belső, regionális politikája is változások előtt áll. Nekünk tehát – képletesen mondva – egy mozgó vonathoz kell csatlakoznunk. Úgy tűnik, hogy a közeljövőben jelentős kutatás-fejlesztési programok indulnak el részben a területi politikákat meghatározó, új „területi mutatók” kiválasztására, illetve a területi tipológiák kutatására

Az Alföldre is alkalmaznunk kell majd azt 7 kritériumból álló rendszert, amely a földrajzi elhelyezkedés, a gazdasági erő, a társadalmi és térbeli integráció, a terület terhelése, a természeti és kulturális vagyon alapján komplexen határozza majd meg azt, hogy milyen típusú fejlesztések preferálására, támogatására alkalmas az adott régió, s hogy mindezek alapján hogyan, s mennyire alkalmas a területi integrációra. Mint a fentebb kifejtettek már jelzik, az Alföld igenis alkalmas lehet ilyenekre. Sőt. Az utóbbiak igazolására azt hiszem elég áttekinteni a tervezett EU területi politika új irányait.

A konkrét regionális fejlesztés egyik új iránya egy kiegyensúlyozottabb, policentrikus városrendszer és egy új urbanus-rurális viszony kialakítására törekszik.

Az Alföld várososhálózata, mint köztudott, igen sajátos struktúrájú, s régtől fogva valóságos policentrikus rendszert alkot. Mint a közelmúltban elvégzett osztályozásunk, faktoranalízisünk is mutatja, e különleges városrendszer csomópontjaiban kedvező elmozdulások figyelhetők meg. A pozitív „főfaktorértékű” városokban (az Alföld 40 városában) a vállalkozások élénkülése, az új lakások építésének üteme, a beruházások aránya, a kereskedelmi funkciók kiteljesedése egyszerre érhető tetten, együtt okozzák a kedvező irányú változásokat.

E város csoportok kialakulása európai jelenség, s alapvetően azt is jelenti, hogy a városok egyre „sokfélébbek”, s fejlődésük az ún. komplementaritás irányába mozdul el. A fejlesztés és intézménytelepítés – jó közlekedési és kommunikációs összeköttetések esetén ugyanis – hatékonyabb és hatásosabb is, ha nemcsak a már egyébként is túlterhelt nagyvárosokba, hanem azok kiegészítő komplementer központjaiba is szervezeten folyik. Szeged és Vásárhely, Debrecen és Szoboszló vagy Böszörmény, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd, Szolnok és a jász vagy nagykun városok tökéletesen illeszthetők ehhez az elvhez. A ma igen divatos vidékfejlesztés is csak úgy lehet eredményes, ha a vidékek városi központjainak minősége, kisugárzó hatása erősödik. A tipikus „vidék” központjainak tekinthető kisvárosok fejlesztése nevesítve is szerepel az európai unió új területfejlesztési perspektívái között. A kisebb városok fejlesztését különösen a ritkábban lakott és gyenge gazdasággal rendelkező térségekben igyekeznek szorgalmazni,

amelyek éppen a szűkös erőforrások, a szolgáltatások koncentráltabb felhasználását illetve elérhetőségét teszik lehetővé.

A kisvárosok és vidékük kapcsolatrendszerében két fő területi típus alakul ki. Azoké, ahol a vidék a város „nyomása alá kerül”, s azoké, ahol a mezőgazdaság egyoldalúsága és hanyatlása jellemző. Érdekes módon az Alföldön is előfordul mind a két fő típus. Az előbbinél a város és vidéke konfliktusainak feloldása, a falvak és a városok közös, és a környezeti terhelésre is tekintettel levő fejlesztése lesz a jövő fő iránya, míg a másik esetben az úgynevezett fenntartható és komplex vidékfejlesztés. Ez utóbbi területeket a diverzifikált fejlesztés irányába igyekeznek terelni, a helyi adottságok és sajátosságok maximális kihasználásával. Természetesen tetemes állami, illetve közös pénzforrásból is támogatva, esetleg új gazdasági ágazatok befogadását elősegítve. A fejlesztési programok sora a mobil munkahelyek létesítésétől a megújuló helyi energiaforrások alkalmazásáig vezet. Az Alföld táji-természeti tagoltsága, Bácskától a Tiszahátig alkalmas lehet ilyen típusú programok fogadására és végrehajtására. Ehhez persze az is szükséges, hogy a területfejlesztésnek minden szinten, így a kistérségek szintjén is kialakuljon az a rugalmas, professzionális tervező-fejlesztő-menedzser intézményrendszer, amely képes e programok adaptációjára, megszervezésére, végrehajtására.

Az innováció és a tudás térbeli „szétterítése” a következő alapelv.

Természetesen e gondolat kísérlet terjedelme nem teszi lehetővé azt, hogy a jövő európai területfejlesztési perspektíváinak minden – az alapdokumentumban pontokba is foglalt – irányát áttekintsük. A fentebb sorolt főirányokhoz képest további elágazások, alpontok vannak, amelyek pl. az „azonos esélyek az infrastruktúra és a tudás elérhetőségében”, vagy a természeti és kulturális örökség megőrzésében címeteket viselnek. A társadalmi megújulóképességről, az innovativitásról, a tudásról szóló alpontok általában véve nemcsak a regionális politika eszmeiségét, szellemiségét kívánják szolgáltni, hanem azt is rögzítik, hogy az elmaradottabb térségekben fejleszteni kell a felsőoktatást és a kutatást. A humán erőforrások fejlesztése ugyanis a legprogresszívebb megoldás az elmaradottság mérséklésére és felszámolására. Az Alföld – részben társadalmi tradíciói illetve városhálózatának még ma is viszonylag fejlett intézményhálózata okán – szintén alkalmas lehet ennek a megoldásnak a követésére. Ha összehasonlítjuk az országot, illetve az Alföld statisztikai-területfejlesztési kistérségeinek általános és kulturális fejlettségét egy sokmutató rendszer segítségével, akkor világosan látható, érzékelhető, hogy a régióknak sajátos városhálózata révén a kulturális, oktatási, közintézményi ellátottság kedvezőbb képet rajzol, mint a gazdaság és az infrastruktúra által meghatározott általános fejlettségi szint. Hatalmas kihívás tehát az Alföld városai, társadalmi számára, hogy képesek legyenek ezt az európai perspektívákhoz szinte teljes mértékben illeszkedő esélyt kihasználni. Ma még nem dőlt el igazán az a kérdés, hogy a humán erőforrások tudatos fejlesztésével a régió gazdasági színvonala is emelkedni, integrálódni, felzárkózni fog-e, vagy a most gyengébb gazdaság színvonalára zuhan vissza a kultúra és oktatás színvonala is. Ha tovább veszít arányaiból és jelentőségéből az Alföld felsőoktatási és kutatási kapacitása, ha bezárnak a vidéki, kisvárosi kisgimnáziumok, ha nem indul meg a modern tudást, idegen nyelvismeretet is adó, konvertálható szakképzés, akkor az utóbbi variáns bekövetkezése valószínűsíthető. Ha a mostani – s sajnos nemcsak látszólagos – válságjelenségek ellenére az informatika, az innováció, a tudásalapú ipar, és a K+F együttesen is hatékonyságra törekvő, valóban új ágazatként jelenik meg az Alföld tudatos fejlesztésében, akkor területünk sikeres regionális integrációja valószínűsíthető.

Alföld-fejlesztési forgatókönyv-variánsok

A főbb múltbéli tanulságokat ill. az új európai regionális elveket, fejlődési irányokat szinte tézisszerűen megfogalmazó áttekintés után felmerül a kérdés, hogy hogyan fogalmazhatók meg azok a speciális alföldi regionális problémák, amelyek alapján a régió jövőbeli fejlődésének bizonyos alternatíváit, lehetőségeit, irányait felvázolhatjuk.

Az első ilyen fejlesztési tézis lehet, hogy az alföldi múltat nem kell „takargatni” avagy „megtagadni”. Sokkal inkább arra volna szükség, hogy az alföldi települések lakói, elitje, vezető rétege, a helyi társadalma ismét ismerje fel múltja értékeit, s úgy „békéljen meg” az „alföldisége” sajátosságaival, hogy az jövőjére is pozitív hatással legyen.⁸

A második ilyen sajátos probléma a régió egésze fenntartható környezetfejlesztésének tézise. A fenntartható regionális fejlődés végső célja az életminőség, az életfeltételek javítása. Az ilyen típusú fejlődési pályára állás szükségességét és fontosságát a szegény és erős jóléti, fogyasztási vágyakkal teli magyar és alföldi társadalom még nem érzékeli, érzékelheti. S így szinte „víziószerűen” igazak a régióra Enyedi György azon megállapításai, hogy „arra ugyan nem igen számíthatunk, hogy a józan belátás vagy a távlatos gondolkodás változtatja meg a fogyasztói társadalom iránti vágyakozásunkat, ám ezt egy tragikus méretű környezetpusztulás kikényszerítheti”.⁹ Az utóbbi tíz év alföldi környezeti jelenségei, az ár- és belvizek, a területhasználat és a földbirtokviszonyok kuszasága, a termelés „tájidegensége”, a települések környezeti infrastruktúrájának elmaradottsága bizonyíthatóan egy ilyen „katasztrófa” előtti állapotban van. Sajnos lehet, hogy a Tisza téli ciánszennyezése csak a kezdet.

A régió egésze gazdasági lehetőségeinek valós távlati kimunkálatlanok. Ez a harmadik tézis azért fontos, mert mind a rendkívül érzékeny környezet és fenntarthatósága, mind a társadalom szempontjából csak új paradigmákat alkalmazva és új harmóniákat keresve, teremtve érhet el sikereket. S bár kétségtelen tény, hogy a gazdaság fejlődéséhez az infrastrukturális, a szolgáltatási és tágabb értelemben az elérhetőségi feltételek gyors megteremtése szükséges, de nem elégséges feltétel. A társadalom és a gazdaság mindig is jellemző alföldi „kettősségének” egy kedvezőbb szinten megvalósuló harmóniáját csak az biztosíthatja, ha maga az alföldi társadalom biztos abban: talál új megoldásokat, adaptálható fejlődési modelleket, sőt sajátos módszereket is alkalmaz majd jóléte megalapozásához.

Ebből is levezethető a következő tétel: az Alföld régió felsőoktatása, kutatása, általában humán erőforrásainak céltudatos és célirányos fejlesztése nélkül nem jöhet létre ez az új minőségű harmónia.

Az előbbieket megteremtéséhez ill. megvalósításához egyelőre nem alakult ki a régió sajátosságainak megfelelően „alföldi” területfejlesztési szervezeti rendszer. Az alföldi tér homogenitása sok tekintetben igen nagy, ugyanakkor belső kohéziója viszonylag gyenge, a gazdasági, társadalmi kapcsolatrendszereivel nem adekvát térbeli fejlesztési intézményei egyelőre nem képesek megfelelő, alulról építkező és sikeres területi és települési integrációra. (Az Észak-Alföld megyéi négy évig – pusztán az elmaradottság indokával remélt források reményében egy lényegében működésképtelen, hat megyés Észak-kelet-Magyarország régióhoz tartoztak. A Dél-Alföld Területfejlesztési Régió-

⁸ Beluszky Pál: *Vegyük például... (avagy a félreértett múlt – máig érő múlt)* In. Baukó T. (szerk): *Az Alföld a XXI. század küszöbén*, pp. 242.- 256.

⁹ Enyedi György 1996.: *Regionális folyamatok Magyarországon*, Bp. 102. p.

ban talán kedvezőbb a helyzet. De ez mit sem von le abból a tényből, hogy európai regionális kontextusban éppen az egész Alföld jelenthetne egy sajátos fejlesztési régiót.)

S végül – ez utóbbi gondolatra is tekintettel – két nagyon fontos közép-európai jelentőségű fejlesztési tétel.

Az Alföld jelentősége a nemzetközi regionális és területi munkamegosztásban felértékelődik, megnövekszik. A ma erőteljesen periférikus, fejletlen határterületei az EU csatlakozás után sajátos közvetítő, transzfer zónákká válhatnak. A régió egész Kelet-délkelet-Európa tranzitterületévé, fejlődési „fordítókörongjává” válhat. E távlatos regionális lehetőségek kiaknázására azonban csak akkor nyílik mód, ha a „belső” települési, térségi és regionális fejlődés bekövetkezik. Az új, euroregionális léptékű funkciók megteremtésére és várható előnyeinek kihasználására a mai Alföld még nem képes.

A régió fenti és speciálisan az Alföldre érvényes fejlesztési téziseiből le lehet vezetni bizonyos – mai tudásunk szerint persze ellentmondásokkal teli – fejlesztési forgatókönyveket is.

Amennyiben a kétségtelenül tetten érhető legnagyobb veszélyek okán a fenntartható fejlődést prioritizáljuk, akkor e megoldások csak úgy lehetnek sikeresek, ha kezdetben jelentős külső támogatást kapnak, illetve ha a régió gazdasága és társadalma ezt – akár jóléte növekedésének mérséklése árán is – szigorú önszabályzással együtt, tudomásul veszi, s a gazdasága új paradigmákra építő fejlesztésének hozadékából valóban fokozatosan javítja az életminőséget és biztosítja a fenntartható fejlődést. Az Alföld jelentős térségeiben a modern vidékfejlesztés európai normái alapján ez járható útnak tűnhet.

Ha a gazdaság gyors fejlesztését prioritizáljuk, akkor ezt ugyan megalapozhatja a humán tényezők és a településállomány viszonylag kedvező állapota, de igen nagy gátja a transzverzális infrastruktúrák kiépíthetlensége, gyenge kapacitása. S bár egy erőteljes és gyors gazdasági fejlődés, felzárkózás nehezen prioritizálható, veszélyei között jelen lehetnek bizonyos „gyarmatosítási tünetek”, a környezet további romlása, a területi különbségek növekedése egyaránt.

Ugyanakkor a régió társadalma javuló adaptivitásával, innovativitásával és területi kohéziójával számolva például egészen új gazdasági, szolgáltatási ágazatok, információs és kommunikációs hálózatok fejlesztésével – az eurorégiós lehetőségekre is tekintettel – kedvező változások és egyben gyors felzárkózás is elképzelhető.

A hiányzó nagy infrastrukturális-közlekedési vonalak gyors megvalósításának szükségessége aligha vitatható prioritás, ugyanakkor megvalósításukhoz a belső, regionális források szinte teljesen hiányoznak. Hiányuk esetén azonban nemcsak a gazdasági fejlődés lehetetlenülhet el, hanem az előbb említett távlatos nemzetközi lehetőségek is bezárulnak, sőt a környezeti veszélyek is növekedhetnek. Sajnos az is igaz viszont, hogy például bizonyos civilizatorikus, települési és térségi infrastruktúrák kiépítése nem jár együtt automatikusan a gazdaság fellendülésével, mert a lakosság jövedelmi szintje alacsony, fogyasztási színvonala mérsékelt.

Végül, ha a humán tényezők a társadalom és hozzá szorosan kapcsolódva a régió települési, térségi kooperációján alapuló, jól működő fejlesztési intézményrendszerét tekinténénk a fő fejlesztési elsődlegességnek, akkor vélhetően arra tényezőre alapoznánk, amely képes lenne minden fentebbi prioritásra tekintettel olyan, s ismét csak hangsúlyozandó, sajátos alföldi fejlődést produkálni, amely tudatosan minimalizálná a veszélyeket, maximalizálná a lehetőségek kiaknázását, s valódi távlatokat is nyithatna. Ez a lehetőség egy a mainál sokkal összefogottabb, finom módszerekkel operáló, a par-

ciális érdekeken felülemelkedni képes, bár változatlanul a régió sokszínűségére alapozó, rendkívül tudatos terület- és társadalompolitikát igényelne az Alföldön.

Befejezés

Talán – ha mindezekről, amelyekről e tanulmány szól, egy újfajta alföldi párbeszéd kezdődne, s a vita gondolatai a megfelelő „helyükre” kerülnének, akkor az Alföld régió másságán alapuló regionális fejlesztés sikeres, gyors, sőt európai léptékű lehetne. Ellenkező esetben marad az „örökös elmaradottság” hangsúlyozásával együtt járó kiszolgáltatottság, az esélyek nélküli félperiféria, a jelentős területi differenciálódás. Vagy a forrásokért folytatott, területi és társadalmi szolidaritás hiányában folyó küzdelem. Nem igazán a kutatón múlik, hogy mely irány „választatik” és milyen valóban modern, a helyi, párt- vagy politikai érdekeken felül emelkedni tudó regionális együttműködés és fejlődés fog kialakulni (újra) az Alföldön.

KAJÁRI GYULA: SZÉCHENYI ISTVÁN

MÉSZÁROS REZSŐ

Szeged a 21. században

RÉGIÓKÖZPONT ÉS NEMZETKÖZI VÁROS

A cím nem valamiféle vágyalom. Inkább annak a talán egyetlen esélynek a kifejezése, amely a város fejlődését hosszabb távon életben tarthatja. Meggyőződésem, hogy csak egy magyar régióközpontnak lenni Szeged számára nem elegendő perspektíva. Sőt, azt hiszem, hogy a régióközpont szerepkör nemzetközi funkciók nélkül erőtlenné válik. Érdemes tehát elemezni és értékelni az adottságokat, a hazai és nemzetközi körülményeket. Ez az írás ehhez kíván némi támpontot adni.

Várostörténeti érvek

Szeged város létrejöttét és létét helyi és helyzeti energiák (folyók, országhatár menti helyzet) határozták meg. Feltételezhető, hogy a jövőben is szerepe lesz a város sorsának alakulásában a földrajzi, politikai-földrajzi helyzetnek, a természeti-környezeti adottságoknak, valamint a központi szerepkörnek. Ezt a feltételezést megerősíti a város története, amelyen meghatározó jellemvonásként végigvonul a nagyobb térségre ható központi (mai szóval élve regionális) szerepkör.

Szegedet már a 12. században a regionális szerepkört megjelenítő kereskedelmi funkció (sólerakóhely) emelte ki a többi település közül. De földrajzi helyzete révén, a déli határvidéken, védelmi szerepet is betöltött. Korán, 1246-ban városi rangot kapott, majd 1498-ban elérte a magasabb hierarchiai szintet, a szabad királyi városi rangot, miközben az európai szellemi áramlat részévé vált és országos közéleti események színhelye volt (királyi hadak gyülekező helye, nemzetközi tárgyalások, országgyűlés színhelye) és tartósan őrizte nemzetközi kereskedelmi központ szerepét (Itáliába induló marhakereskedelem, borexport Bécsbe, Regensburgba, Gdanskba). Feltehetően földrajzi helyzetének is köszönhető, hogy a török megszállás alatt fejlődni volt képes és megerősítette kereskedelmi központ funkcióját. Ez a szerepkör bővült az 1700-as években egy újabb, regionális hatókörű, az egész Délvidékre kisugárzó funkcióval; az oktatással. A regionális funkciók életképességét nagymértékben segítette a város közlekedés-földrajzi helyzetének jelentős javulása a 19. században. A 19. század eleji reformkori általános fejlődés Szegedre is hatással volt. Tovább folytatódott a betelepülés, s igen figyelemre méltó, hogy ez időben a betelepülők között jelentős számú kisiparos volt. Erre az időszakra esik a Tisza szabályozásának megindulása, majd az 1850-es évek közepétől a vasúti és közúti közlekedés tervszerű fejlesztése. Vasúti híd épült, és 1857-ben megindult a forgalom Temesvár felé is. 1864-ben megnyitották az alföld-fiumei vasútvonalat, amely Szegedet Szabadka és Nagyvárad felé kötötte össze az ország távolabbi részeivel, később pedig Fiumével (Rijeka), vagyis a tengerrel. Mindez javította a város közlekedés-földrajzi helyzetének minőségét és erősítette központi szerepkörét.

Az első világháborút követő államhatár-módosítás kedvezőtlenül tette Szeged helyzetét. A város elvesztette déli vonzásterületének nagy részét és közlekedés-föld-

rajzi helyzetének minősége is romlott. Ezek a körülmények ugyan lassították a város fejlődését, de másrésről a regionális szerepkört számos új impulzus erősítette, amely a város belső fejlődésére is nagy hatással volt: 1921-ben Szegedre költözött a Kolozsvári Egyetem, 1923-ban ide tette át székhelyét Temesvárról a csanádi püspök, 1928-ban Budapestről költözött a városba a polgári iskolai tanárképző főiskola, 1931-ben a külföld érdeklődését is felkeltő szabadtéri játékokat rendeztek a Dóm téren.

A déli területek elvesztése új vonzaskörzet kialakítására kényszerítette a várost. Ekkor kezdődött formálódni az új országterület dél-alföldi részére kiterjedő vonzasterület.

A város fejlődése a második világháború után sem volt egyenletes. Továbbra is hátrányos helyzetben volt, mert a várost elkerülte az iparosítás első hulláma, a feszült politikai viszony Jugoszláviával kifejezetten fékezte a város fejlődését, térbeli hatókörének bővülését. Ekkor a határ menti helyzet kifejezetten előnytelen volt.

A fejlődés nagyobb lendületet a 60-as években vett. A város megyeszékhely lett, fejlődött gazdasága, felerősödtek nemzetközi funkciói. Elismert oktatási, kutatási, kulturális és egészségügyi központtá vált. De a nemzetközi szerepkör gyorsabb fejlődéséhez nem volt kellően kiépített intézményrendszere, erőtlen volt a várospolitikai is e tekintetben.

Európai minták

A 20. század második felében Európa nyugati részének fejlődésében három fő vonulat vált meghatározóvá: az egységes európai identitás és európai tér megteremtésére irányuló törekvés (az Európai Unió létrehozása); a belső területi fejlődés gyakran országhatárokat átlépő, alapvetően gazdasági célokat szolgáló kategóriájának, a régióknak általános megjelenése és szerepének felértékelődése, valamint a különböző szervezetek, intézmények és települések egymás közötti kapcsolatai új formáinak, a nemzetközi hálózatoknak a kialakulása.

Az új regionális téregységekben a központok új funkciórendszert voltak képesek kialakítani. Elemzés készült a tagországok, valamint Ausztria és Svájc 200 000 főnél népesebb városairól, amely azt vizsgálta, hogy milyen mértékben felelnek meg a városok azoknak a kritériumoknak, amellyel kifejezhető a városok nemzetközi tekintélye és dinamizmusa. Természetesen a rangsor elején a nagy európai fővárosok és a fejlett gazdasági alközpontok helyezkednek el (Marseille, Barcelona, Milánó). De ezt követően már azok a városok találhatók a rangsorban, amelyek az új európai fejlődés régióközpontjaiként jelentek meg (Utrecht, Augsburg, Graz, Bologna). A városok között új hierarchia alakul ki, amelyeknek élén – a külföldön általában pénzügyi metropoliszoknak nevezett – pénzügyi központok állnak. Ezek a városok az integráció legmagasabb fokát és a város, mint rendszer, legnagyobb koncentrációját valósítják meg. A többi város aszerint helyezkedik el ebben a hierarchiában, ahogyan részt vesz a termelés és fogyasztás nemzetközi rendszerében. Az a tapasztalat, hogy azok a pozíciók, amelyek az egyes városoknak a gazdasági átszervezése, funkcionális bővülése, vagy azok nemzetközivé válása során létrejönnek, meghatározóak a jövőt illetően. Ez a körülmény jelentősen érinti a várospolitikai *ars poetica* lényegét is. A váropolitika hagyományos értelmezésében ugyanis döntően a helyi fejlődés és újraelosztás szabályozását tartalmazza. Vagyis egy „belső” politikáról van szó; a szűkebb és tágabb környezet legfeljebb a városban megtermelt áruk és szolgáltatások szempontjából fontos.

Tehát a városon kívüli térségeket úgy szemléli, mint a helyi alapok egyfajta pótlólagos erőforrását (pl.: munkaerő, fogyasztás, stb.). Az új szemléletű várospolitika viszont arra az alaptényezőre épül, hogy a globális rendszerektől való függés következtében előtérbe kerülnek a külső kapcsolatok szempontjai, alapvetően azért, mert az új funkcionális hálózatok különféle rendszerei adják az új viszonyítási alapot. Ez a viszonyrendszer természetesen a régióon belüli és a régiók közötti kapcsolatok tartalmára, működési mechanizmusára is hatással van. Vagyis az európai középvárosok sorsát is alapvetően az alakítja, hogy képesek-e bekapcsolódni a nemzetközi termelési és fogyasztási rendszerbe. Ez a körülmény Szeged jövője szempontjából is igen fontos lehet.

Ha megvizsgáljuk a nyugat-európai városhálózat különböző szintű elemeinek fejlődési folyamatait, azt állapíthatjuk meg, hogy a városrendszer különböző típusú elemeinél eltérő fejlődési tendenciák figyelhetők meg, amelyek rendkívül komplexek, ugyanakkor ellentmondások is. Továbbra is növekedést mutatnak az európai kontinens legjelentősebb megvárosainak régiói (pl.: Anglia, Ile-de-France és a hollandiai Randstad esetében), de Európa más régiói is, ahol a nagyvárosok a legnagyobb politikai és kereskedelmi funkciók hordozói (pl.: Koppenhága, Milánó, Madrid). Másfelől a nagyvárosi hierarchia alacsonyabb szintjein álló városok régiói az előbbieknél sokkal erőteljesebb fejlődési-növekedési dinamikát mutatnak. Ugyanakkor a legnagyobb és legsűrűbben lakott városségiókban határozottan érvényesülnek dekoncentrációs tendenciák is, nevezetesen egy, a nagyvárosokból viszonylag távol eső gyűrűk közepes méretű városainak irányába, amelyek nagyrészt falusi térségek centrumtelepülései.

Ezek a jelenségek gazdasági realitásokra épülnek. A globalizáció és az informatikai gazdaság a közvetlen információcsere lehetőségét biztosítják a legnagyobb városokban. Ezekben vannak a legnagyobb kapacitású repülőterek, a gyorsvasutak, és az ingázás központjai is. Ugyanakkor számos gazdasági hátrányt is mutatnak, mint például magas bérleti díjak, a zsúfoltság, a szennyezettség. Ez idézi elő, hogy bizonyos városi tevékenységek (például a kutatás-fejlesztés) kivonulnak a nagyvárosi centrumokból, és inkább vidéki városokban, a környező településgyűrűkben választanak telephelyet.

Tendenciaként értékelhető, hogy manapság a közepes nagyságú városok, a nagyvárosi agglomerációktól távolabb eső, inkább falusi térségekben elhelyezkedő helyi centrumok fejlődése felgyorsul, de a jelenség meglehetősen heterogén. Kibontakozása nagymértékben függ az adott városok földrajzi elhelyezkedésétől, infrastrukturális bekapcsoltságától és még számos egyéb tényezőtől. Világosan kirajzolódik azonban az a tendencia, hogy a vidékinek nevezett térségek szolgáltatási centrumai egyre gyorsabban fejlődnek. Minthogy általában a városhálózat nagyobb elemeinél kedvezőbb környezeti adottságokkal rendelkeznek, jelentős vonzó hatást fejtenek ki a térségekbe kívülről jövő beruházók felé. Többségük a népesség bevándorlása folytán növekedést mutat.

Ugy tűnik, hogy a kisebb városok azáltal tudnak fejlődési potenciálhoz jutni, ha egymás között megosztják a munkaerőpiacot, vagy ha valamilyen igen jelentős nagyvárosi régió gyűrűjében helyezkednek el. Hasonlóan fejlődési potenciált kölcsönöz a városoknak, ha jelentős európai közlekedési folyosók közelében vannak. Néhány esetben sikeres várospolitikai törekvések is elősegítették a kisvárosok fejlődését, de nagyobb részük inkább spontán módon és nem tudatos beavatkozások eredményeként fejlődött. Az mindenesetre megfigyelhető, hogy a jelentős tömegközlekedési vonalak mentén elhelyezkedő városok mutatják a legstabilabb fejlődési dinamikát. Egyes országokban ennek tudatos elősegítését az országos városfejlesztési politika egyik fontos elemének tekintik.

Némiképp meglepő, hogy a főbb közlekedési vonalaktól távol eső, viszonylag elszigetelt közepes nagyságú városok is figyelemreméltó fejlődést mutatnak. Ez több okra is visszavezethető. Egyik ok, ha a város jól prosperáló régióban helyezkedik el, de felgyorsíthatja a városfejlődést az is, ha valami élenjáró vagy speciális szolgáltatási tevékenységeket tud a város felmutatni (pl.: az oktatásban, az egészségügyi ellátásban, stb.). Igen sok esetben a történelmileg kialakult társadalmi-kulturális tényezők is a fejlődés motorjai lehetnek (pl.: Olaszországban).

Az viszont nem kétséges, hogy a korábbi telepítési tényezők (pl.: nyersanyag-lelőhelyek, hajózható vizek) szinte teljesen elveszítik jelentőségüket, és új növekedési tényezők veszik át szerepüket, mint pl.: pénzügyi vagy üzleti szolgáltatások, üdülturizmus, a jó megközelíthetőség és a jó környezetminőség, a színvonalas városi atmoszféra.

A városhálózat jövőjét tekintve biztos, hogy a városok a globális piacon a versenyt nem kerülhetik el. Az Európai Unióban azonban mindenképpen jelentős szerepe lesz abban, hogy a rendelkezésre álló erőforrásaival az optimális megoldások irányába kísérelje meg a fejlődési folyamatokat befolyásolni. Európa jövője szempontjából az a döntő kérdés, hogy vajon sikerül-e a területfejlesztés stratégiáknak a strukturális alapok felhasználását hatékonyan befolyásolnia.

Figyelmet érdemel azonban az a körülmény is, hogy a szakértők egy része az európai regionális politika újrafogalmazását sürgeti azért, mert a világkereskedelem liberalizációja tovább szélesedik, a gazdasági-társadalmi szerkezetváltásban az állam szabályozó szerepe mérséklődik és ezzel párhuzamosan erősödik a nemzetközi gazdasági integrációs szervezetek befolyása. Mindez megváltoztatja a nemzeti, hagyományos munka- és életritmust, átformálja a társadalom történetileg kialakult térkapcsolatait és alig érzékeny a kialakult, vagy éppen kijelölt régióalakzatok határait. Lehetséges, hogy át kell értékelnünk megszokott térfogalmainkat?! Lehetséges, hogy más tartalmat kell adni az országnak, mint térnek, a megyének, a tájnak?!

Bizonyos, hogy megnő a térségek közötti innovációs verseny, minek következtében azok a városok kerülnek jobb helyzetbe, amelyek a nemzetközi együttműködésen alapuló termelési ciklus és folyamat lerövidítésében kedvező adottságokkal rendelkeznek. Az a tapasztalat, hogy a termelés nemzetközivé válása, a piac globalizálódása és az általános technikai és informatikai fejlődés előtérbe helyezi az idő szerepét a versenyhelyzet megítélésében. Ezért azok a városok lesznek jobb versenyhelyzetben, amelyek rugalmasak és gazdaságosak az időfelhasználásban és ehhez a szükséges infrastruktúra is rendelkezésükre áll. A multinacionális vállalatok már hosszabb idő óta ún. időzónákkal operálnak. A városokat különböző időzónába sorolják és az értékelés szempontjai között meghatározó szerepet játszik az elérhetőség időtartama.

Hogyan tovább?

A '90-es évek folyamatai jól jelzik, hogy Szeged jövőbeni regionális funkciórendszerében nem a hagyományos dél-alföldi-központ szerepkör lesz meghatározó, hanem egy olyan regionális kapcsolatrendszerből adódó központi szerepkör, amelyben a kapcsolatok többsége részben a Szeged-Békéscsaba-Arad-Temesvár-Szabadka-Noví Sad térségben, részben az országon belüli speciális vonzásokban és részben egy tágabb nemzetközi térben él. Ez a térfejlődési lehetőség a hazai magántőke és a nemzetközi tőke számára is érdekes lehet.

Több tény és történet utal arra, hogy a három megyére kiterjedő dél-alföldi régió megszűnik karakteres régióvá lenni. Feltételezhető, hogy az északi, észak-nyugati sáv leválik és a központi régióhoz kapcsolódik.

A mai régió déli része nemzetközi régióvá válhat, amelyben Szeged integráló szerepet tölthet be. Számos új tényező (deviza-elhelyezési, üzleti szolgáltatási, vállalkozásszervezési lehetőségek) működése is arra utal, hogy Szeged már jelenleg is e térség természetesen központjaként funkcionál. Úgy tűnik, hogy Szeged történelmi lehetősége aktívan részt venni egy európai régió kialakításában, vagyis érdemben bekapcsolódhat az új európai regionalizációs folyamatokba.

De szükséges azt is látni, hogy ebben a térszerveződési átalakulásban Szeged „hagyományos” nagytérségi kapcsolatrendszere versenyhelyzetbe kerül. A Dél-Alföld más központjaiban is fejlőd(het)nek a szegedihez hasonló funkciók, ami térbeli versenyt teremt Szeged számára. A versenyerősödés a nemzetközi méretű funkciórendszer tekintetében is érzékelhető. A város egyes hagyományos regionális funkcióinak monopol helyzete gyengül. Fennáll a regionális szerepkör erőtlenedésének veszélye. Ez a körülmény rendkívül fontos várospolitikai tartalmat, hosszú távú koncepcionális összefüggést hordoz, hiszen éppen ezek a nagytérségi funkciók adják a város magas hierarchiai szintjét. Ezért elkerülhetetlen kijelölni azon funkciók körét, amelyek a város távlati fejlődését a leginkább meghatározhatják.

A nemzetközi gyakorlat szerint a távlatokba ívelő tervezés akkor érezhet nagyobb biztonságot, ha egy jól megrajzolt jövőképhez vezető utakat jelöl ki. A jövőkép nézetem szerint kulcselem, mert képes a szemléletet és a cselekvést kordában tartani a döntéshozók és a lakosság körében egyaránt.

Szeged kívánatos jövőképe ma már közismert: a város legyen olyan régióközpont, amely működteti az európai középvárosi szerepkör intézmény- és kapcsolatrendszerét, miáltal – legalább társközponti szinten – meghatározó módon képes részt venni a térségben fennálló, határokon átnyúló interregionális együttműködés eurorégióvá fejlesztésében, és mindehhez színvonalas életkörnyezetet és életlehetőségeket biztosít. Ez az állapot azonban csak akkor érhető el, ha

- erősödik a város jövedelemtermelő képessége. Ez azt igényli, hogy a város gazdaságpolitikájának elsődleges szempontja legyen a színvonalas, nemzetközi rangú gazdasági szervezetek megőrzése, fejlődési körülményeik biztosítása, valamint a tőke letelepedésének segítése,
- a város képes bekapcsolódni az európai áramlási, területfejlesztési folyamatokba és része lenni a funkcionális hálózatoknak. Vagyis mielőbb érintse autópálya, gyorsforgalmi út, legyen regionális repülőtere, kikötője, vasúti tranzitkapcsolata,
- működtetni tudja a határmenti helyzetből adódó funkciókat és szervezeteket: a logisztikai központot, üzleti, oktatási, tudományos központot, nemzetközi termékiállítást és vásárt, interregionális és európai információs központot,
- folyamatosan emeli az életkörnyezet minőségét. Komplex rendszerben formálja a városképet, a város hangulatát, amelyben meghatározó elem a köztisztaság, közlekedés és közbiztonság.

Kérdés azonban, hogy ez a jövőkép folytatása lehet-e a város eddigi fejlődési folyamatának, vagy pedig valami egészen új irányt jelöl? Nézzük meg tehát, hogy körvonalazott jövőkép szempontjából Szeged milyen adottságokkal rendelkezik.

- a város földrajzi helyzete kiváló, három országhatár közelében fekszik,
- a dél-alföldi régió legnagyobb városa,
- a tudomány, a felsőoktatás, a kultúra központja, amely regionális és nemzetközi kapcsolatrendszert működtet,
- a város közelében van a magyarság legfontosabb történelmi emlékhelye, az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark, ami a világ magyarsága találkozóhelyévé fejleszhető, ami erőteljes idegenforgalmi funkciót teremthet,
- a város különleges, emberi léptékű és kellemes atmoszférájú település, amelynek európai összevetésben is kiemelkedő eleme a belváros,
- Szeged nemzetközileg ismert helye számos gazdasági tevékenységnek, speciális szolgáltatásnak, politikai eseménynek,
- a város életének szerves része a sokrétű etnikai közösség és kultúra.

Aligha vitatható, hogy a jövőkép levezethető az eddigi fejlődésből, a város jelenlegi adottságaiból. Vagyis a múlt, a jelen és a jövő nem kényszerül elválni egymástól. Ez a történelmi pálya a város talán legnagyobb tartaléka, belső erőforrása. Érdemes ezt szem előtt tartani a jelen azon döntéseinél, amelyek a jövőt formálják.

KAJÁRI GYULA: NAGY IMRE

ALBERT GÁBOR

Ceterum censeo... avagy tántorgásunk a farkasverem szélén

TÖRTÉNELEMTUDATUNK TORZULÁSAI

Aki uralja a múltat, az uralja a jövőt is; aki uralja a jelent, az uralja a múltat is.

(G. Orwell)

*Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövőddel komolyan vess össze jelenkort:
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!*

(Kölcsey Ferenc)

Az ember puhatestű állat, eszköztelen, nincs olyan szerv birtokában, amely megvédené a természettel szemben. Tisztán biológiailag nézve kiesik a természeti láncolatból, s ezen a szinten úgyszólván értelmezhetetlen. Arnold Gehlen szerint emiatt szinte a biológiai túlélésre sem volna esélye, neki magának kell megteremtenie azt az eszközt, amellyel ezt a hiányosságát kompenzálja, amely mint a csontváz a testnek, tartást ad neki, s mint a teknőst a páncélzata, védelmezi. Gehlen ezt az „eszközt” az intézményekben véli felfedezni, ezek létrehozására viszont csak az az „állat” képes, amellyel nemcsak megtörténnék dolgok és események, hanem tudatosan átéli azokat, sőt értelmezi, azaz amelynek története, sőt történelme is van. Az embernek nevezett „puhatestű állat” önzonossága tudatára története során ébredhet, s igazi védelmet, páncélt, hajlékot (azaz képességet arra, hogy társadalomban élve intézményeket hozzon létre) egyedül ez a történelem, helyesebben ez a történelmi tudat adhat. „Az ember csak közvetve tarthat fenn tartós viszonyt önmagával és a másfajtajúakkal – írja Gehlen –, kerülő úton kell visszatárlnia önmagához, és ezen az úton találhatók az intézmények.” A „térkép” és az „iránytű” azonban, amelyhez „ezen az úton” lépéseit igazítja maga a történelemmé sűrűsödött múlt. A történelem – a szubjektumokon keresztül – ilyen értelemben alakítja, mondhatnám azt is, hogy szabja meg, jelöli ki a jövőt.

A múlt, a történelem azonban ezerarcú és mindenre kapható szörnyeteg. Olyan rejtvény, amelyet minden időben meg kell fejteni, titkos írás, amelynek nincs egyértelmű olvasata, vagy ha sikerült is kibetűzni, a színjatszó szavak, hasonlóan az igazsághoz, irizálnak. Szüntelenül újra meg újra értelmeznünk kell.

A múlt határoz meg bennünket, de legalább olyan mértékben mi határozzuk meg a múltat is. Már azzal is, hogy mit idézünk fel belőle, s amit felidéztünk, hogyan értelmezzük. Orwell sokat idézett maximája – „aki uralja a múltat, az uralja a jövőt is; aki uralja a jelent, az uralja a múltat is” – nemcsak a diktatúrák népboldogító és népbolondító gyakorlatát bélyegzi meg, hanem olajos kerekeken futó mindennapjainkat is jellemzi. Akarva-akaratlanul nap mint nap mi is hódító útra indulunk, s mivel hitünk szerint a jelen teljességgel birtokunkban van, ezt az uralmat a jövő érdekében a múltra is ki akarjuk terjeszteni.

Csakhogymilyen múltat birtoklunk? Milyen a történelmi tudatunk? Erőforrás, vagy teherterhel, amitől meg kell szabadulnunk? Bátorítást meríthetünk belőle, vagy jobb, ha a szégyellni való zsákutcák sorozatáról elfelejtkezünk? Felhasználható építőanyag-e, vagy csupa értéktelen hulladék? Legjobbainktól mit örököltünk? Ez az örökség képessé tesz-e bennünket arra, hogy szembe nézzünk a sűrű fátyol mögött rejtőzködő jövővel? Milyenek ismerjük, tudjuk és merjük elképzelni a részben ebből a múltból építkező jövő Magyarországot? Mert erről van szó, az otthonunkról és gyermekeink, unokáink otthonáról, az ezerszáz éve a Kárpátokon belül élő magyarság sorsáról.

A kommunista diktatúra évtizedeinek legsúlyosabb öröksége éppen a tudatos történelemhamisítás, amely – sajnos meglehetősen eredménnyel – igyekezett bűntudatot gerjeszteni a magyar társadalomban, s elhíttetni velünk azt, hogy a magyar és egyáltalán az emberiség igazi története a baloldali gondolatot megtestesítő kommunista diktatúrával kezdődik. Tanításuk szerint ennek az osztálytársadalmi berendezkedést megdöntő, a nemzeti történelmeket meghaladó egyetememes, internacionalista történelemnek vezető ereje, követendő példaképe a Szovjetunió. Igaz magyar kommunista, sőt igaz magyar hazafi csak az lehet, aki elismeri és elfogadja a Szovjetunió primátusát. Negyven éven keresztül ezt sulykolták az óvodától az egyetemekig, erről kellett mesélnie az óvónőnek, a középiskolákban ezt tanították, s nemcsak a pártszemináriumokon, hanem az egyetemi előadásokon is ezt hallottuk.

Mondhatnánk persze – s némileg joggal –, hogy mindez már a múlté, a felejtésre ítélt múlté. Csakhogymelejteni sem könnyű. A viasztáblát egyszerű volt elsimítani a stílusvesztő lapos végével úgy, hogy a korábban írtaknak nyoma sem maradt. Az emberi emlékezetben ilyen *tabula rasat* létrehozni sokkal nehezebb. Évtizedek szükségessé ahhoz, hogy a tudat mélyére süllyedt salaktól, a hazugságoktól, a megkövesedett előítéletektől megszabaduljunk. S ne felejtjük el, a történelmi tudatformálás műhelyeiben, az egyetemi tanszékeken, az oktatásban azok a szakemberek tevékenykednek – kik is lehetnének mások! –, akik ennek a hamis, megideológizált történelemnek, részben kialakítói, de egy ideig feltétlenül propagálói voltak. Közülük valószínűleg sokan csak kényszerből, esetleg csak látszatra szolgálták az igazságellenes, s épp ezért nemzetellenes „tudományosságot”, de talán mégsem tekinthető „boszorkányüldözésnek”, ha feltételezzük, hogy azért olyanok is akadnak köztük, akik foggal és körömmel ragaszkodnak régi énjükhöz, bizonyos módosításokkal régi elveikhez. Ez az elvhűség önmagában még becsülhető is volna, ha nem tudnánk, hogy ezek az elvek amellet, hogy idegen érdeket szolgálták, az elemi igazság-kritériumoknak sem felelnek meg. Es mint ilyenek, ahelyett, hogy mozgósítanak, ellenkezőleg, lefegyverzőek és bénítóan hatnak.

Csak egyetlen elszomorító példát említek, s ezt azért tekintem fontosnak – és elszomorítósnak is – mert éppen olyan kiadványról van szó, amelyet részben az ifjú tudósjelöltek szerkesztenek és valószínűleg főként ők is olvasnak. A *Sic itur ad astra* című, a *Fiatal történészek folyóirata* alcímet viselő periodikáról van szó. Ennek bevezetőjéből idézek:

„Szerzőinknek elsősorban... azokat a jobbára történelem szakos egyetemi hallgatókat tekintjük, akik történésznek, kutatóknak készülnek, illetve a posztgraduális képzésben résztvevőket... Kérjük, hogy a lapban publikálni szándékozók munkáikat egy rövid tanári ajánlással együtt juttassák el az ELTE BTK Egyetememes Középkori és Korai Történelmi Tanszék Titkárságára.”

A lapban megjelent tanulmányok tehát egyetemi tanári ajánlással érkeznek a szerkesztőségbe, s minden bizonnyal így érkezett az a dolgozat is (1999/ 1. 97–128.), amely

egyébként a Politikatörténeti Alapítvány támogatásával készült. A dolgozat címe *A Rákosi-kultusz kialakulása és megnyilvánulásai 1945 után*. A fiatal szerző szinte majdnem kizárólag a leghitelesebb korabeli forrásra, a *Szabad Nép* híradásaira támaszkodik, ezek alapján rajzolja meg „Rákosi édesapánk” kultuszának hiteles – nyomtatott dokumentumokkal is igazolható – történetét. Akinek népszerűsége csupán Kossuth Lajoséhoz mérhető. A tárgyilagos hangon előadott dolgozatot nem kis megdöbbenéssel tettem le. Abban ugyanis egyetlen szó sem esik arról, hogy a tárgyalt időszakban, 1945-től a Szovjetunió megszállva tartotta Magyarországot, hogy ezekben az időkben fejtegette ki tevékenységét az ÁVH, majd az ÁVO, hogy a beszolgáltatással, majd a brutális szövetkezetesítéssel hogyan tették tönkre a parasztságot, hogyan nyertek kékcédulákkal országgyűlési választást, mindezekről, és a Rákosi korszakot jellemző törvénytelenégekről semmit sem tudhatunk meg, s akinek erről a korszakról nincsenek tapasztalatai – mint ahogyan sem a szerzőnek, sem a fiatal történészeknek ilyen tapasztalatuk nem lehet – azt hihetik (és miért ne hinnék!), hogy Rákosit kezdetben Horthy bírósága előtt tanúsított hősiességéért, később a földosztás, az újjáépítés eredményei miatt, majd az összeesküvők elleni harc hőseként osztatlan népszerűség övezte. A nép ugyanis volt olyan ostoba, és – hasonlóképpen a tanulmány szerzőjéhez – mindent elhitt, amit a *Szabad Népben* olvasott. Hogy egy tapasztalatlan egyetemi hallgató az írott szó bűvöletében ilyen dolgozatot hoz össze, még talán érthető is, de vajon melyik egyetemi tanár volt olyan „naiv”, hogy javasolta ennek a dokumentált, de velejéig hazug és káros dolgozatnak a közlését? A dolgozat ugyanis az én olvasatomban, miközben a Rákosi-kultusz álobjektív történetét előadja, lényegében arról szól – esetleg a dolgozat szerzőjének szándéka ellenére is –, azt sugallja, hogy a magyar nép birkanyájhoz hasonló. Ha elől egy tekintélyes számár (*Szabad Nép*) ballag és körülötte „magán-szorgalmú kutyák” csaholnak (a propagandagépezet újságírói), még a diktatúrák szokásos kényszerét sem kell alkalmazni, a nyáj dicshimnuszokat bégetve békésen legelészget. Holott arról kellene szólnia, hogy a diktatúra propagandagépezete tíz év alatt vajmi keveset ért el, hiszen a megalázott és önbecsülésétől megfosztottnak hitt magyarság 1956-ban felegyenesedett, s mint a folyóba dobott kutya, egyetlen mozdulattal rázta le magáról azt a sok mocskot, amelynek egyik szerzője éppen Rákosi Mátyás volt. Egyetlen egészséges mozdulattal! Ezért tévednek azok, akik (mint például Debreczeni József a *Magyar Nemzetben* közölt cikkében – 2000. január 8.) a Rákosi korszakot „nemcsak a huszadik század, de talán egész történelmünk legmélyebb pontjának” tekintik. A brutális diktatúra éve alatt ugyanis a magyar társadalom védekező mechanizmusa jól működött. A terror ugyan nem engedte, hogy megnyilvánuljon, de az „idegpályák” épen maradtak, és ha esetleg sérültek, képesek voltak regenerálódni. A szervezet működőképese maradt, az erkölcsi kategóriák még nem relativizálódtak. Az ország jobbára még nemzetként vette nyakába az igát, s a lakosság nagyobbik része még pontosan tudta, hogy mi a jó és mi a rossz, a kettőt el tudta választani egymástól. Tudta, hogy a kommunizmus rossz, hogy a Szovjetunió nem a barátunk, s hogy a Rákosi-kultuszt kik szítják és milyen céllal. S hogy így volt, 1956 a koronatanú.

A magyar történelem, a magyar társadalom a legmélyebbre a Kádár-korszakban került, az úgynevezett puha diktatúra idején, mikor egyre többen találták meg a számításukat, egyre többen érezték magukat jól, kellemesen, elviselhetően, anyagilag gyarapodtak, s nem volt okuk panasza. De hát akkor ez a viszonylagos jólét, konszolidáció miért tekinthető mélypontnak?

A következménye, a „gyümölcse” miatt.

Történelmi korszakok, súlyos évtizedek értékelését nem az dönti el, hogy az abban élők, az azt élvezők vagy szenvedők hogy érezték magukat benne, hanem az, hogy mi következik utána. Milyen a hatása a teljes társadalomra. Az alkoholmámor kellemesnek mondható, de ami utána következik, már korántsem kívánatos. A kábítószeresek is jól érzik magukat, ennek ellenére a kábítószereszt mégsem vezetjük be intézményesen, mert tudjuk, hogy mi az utóhatása, milyen mértékben károsítja a pszichét, de magát a szervezetet is. A Kádár-korszak a kábítószerre szoktatás ideje volt, és – természetesen – nagyon sokan jól érezték magukat. Ezért hát nem *ok nélkül*, de oktanul még vissza is sirják az akkori kábulatot.

Az „eredmény” közismert. A társadalom szinte elvesztette a személyiségét. Az intézményesített lopás időszakában, mikor a negatív kiválasztás lett a természetes, a megalkuvás, a minél tökéletesebb mimikri az egyetlen erény, a társadalom erkölcsi érzéke megrendült. Minden relativizálódott, s az emberek naponta tapasztalták, hogy az igazmondás káros, a hazugság a célravezető, az erkölcs pedig olyan luxus, amelyet csak a balekok és a normálisnak is alig-alig tekinthető önsorsrontók engedhetnek meg maguknak. A metafizikai értelemben vett „gonosz” uralma azért lett igazán végzetes, mert nemcsak az erkölcsöket rontotta meg, hanem az erkölcsképző szerveket tette tönkre. Démonikus hatalmát látva olykor még a legjobbak is téves következtetésre jutottak. Az értékeket – főként az életet – óvó túlélési stratégiákkal, az ésszerűsége hivatkozva nemhogy az egészséges belső ellenállást növelték, helyette *jószándékuk ellenére* gyakran a még működő pszichikai ellenállást is lefegyverezték.

Gyümölcséről ismeritek meg a fát, mondja a Biblia, s mindig a következmények, az édes, fanyar vagy epekeserű gyümölcsökről lehet megismerni és ítéletet mondani a történelmi korszakok „fáiról”. Korábban a Kádár-korszak értékelésénél láttuk, hogy azt annak ellenére, hogy sokan meglehetősen jól érezték magukat benne, mégis a magyar történelem egyik legkárosabb korszakának kell tekintenünk. Hasonlóképpen és hasonló okból negatív időszaknak kell tartanunk Tisza Kálmán liberális korszakát is, amelyben a szabadságharcot követő passzív ellenállás idején anyagilag megrendült középnemesség tagjai jogos és megérdemelt „kárpozlásként” hivatalokat, jól jövedelmező színekurákat kaptak. Ezzel felgyorsult az a korábban is tetten érhető káros folyamat, amely ezt a réteget leszoktatta az erőfeszítésről, életképtelenné tette, s kitenyészette a Kathánghy Menyhérték élőködő dzsentrí típusát. Ha nem is teljes egészében, de részben bizonyára a Tisza Kálmán adagolta semmittevés ópiumának lett áldozata ez a képességei alapján feltétlenül jobbra érdemes réteg. Az olykor kedvesen élőködő dzsentrí arcképét, valóban eltorzult alkatát Mikszáthtól Wass Albertig többen is megrajzolták. Ebből a szempontból még igazat is lehetne adni Bibó István egyik, szokás szerint erősen jogászos szemléletű dolgozatának, amelyben az eltorzult magyar alkatról ír. Tanulmányának lefegyverző részletelemzése mellett – például ahogy az 1848–49-et követő „kemény diktatúrát” szembe állítja a jóval kártékonyabb 1867 utáni „puha diktatúrával” – végső következtetése csak erős fenntartással fogadható el. A kiegyezés közjogi ellentmondásosságát, annak „hazugságra” kényszerítő, vagy inkább ösztönző hatását ugyanis abszolutizálja, érvényességét a társadalom egészére kiterjeszti, holott ez elsősorban, és kizárólagos érvénnyel csak a politikai elit életterét szabta meg, csak a politikában aktívan résztvevők gondolkozását torzította el. Kétségtelen, hogy ez mintát adott a társadalomnak, de semmiképpen sem annak egészének, s ne felejtsük el, hogy mint minden magatartás, ugyanakkor polarizálta is a politikával érintkező társa-

dalmat, ellentétét is kitermelte. Tanulmányában Bibó többek közt a kiegyezést követő terméketlen közjogi szemlélet térhódítását is nehezményezi, s közben nem veszi észre, hogy időnként ő maga is ennek a jogászos szemléletnek lesz áldozata.

Annak illusztrálására, hogy a magyar alkat állítólagos torzulásának katasztrófába torkolló következményeit a legkiválóbbak jóval a kiegyezés előtt is észlelték, sőt a vészharangot is megkongatták, általában Kölcsey két sötét tónusú, torokszorító, a mottóban idézett *Husztal* is „vitatkozó” versét szokták idézni, a *Zrínyi dalát* (eredeti címe *Szobranci dal* volt, s csak a cenzúra megtévesztésére került a címbe Zrínyi neve) és a nemzethalál víziójától terhes *Zrínyi második énekét*. A népességfogyás ijesztő statisztikai adataival sokkolt mai olvasó persze beteljesült jóslatként olvassa Kölcsey sorait, hogy *‘A dicső nép, mely tanult izzadni, / S izzadás közt hősi bért aratni, / Névben él csak, többé nincs jelen.’* Vagy a *Zrínyi második énekéből*: *‘És más hon áll a négy folyam partjára, / Más szózat és más keblű nép;’*. Pedig itt is majdnem ugyanarról van szó, mint Bibó István tanulmánya esetében. Csak míg ott Bibó általánosít tévesen, Kölcseynek ezt a műveletet a torz történelmi tudat elméletével fertőzött és az ijesztő statisztikákkal elrettentett jelenkori olvasó végzi el. Az első verset ugyanis Kölcseynek „a vármegyei életben tett baltapasztalatai sugalmazták”, míg a másodikat „magánéletében megbántatása (tagosítás), a szólásszabadság elleni erőszakoskodások, Wesselényi üldöztetése, a Wesselényi-pör magyar szereplőinek meghunyászkodó aljassága” (Horváth János) provokálta ki. A „más hon”, a „más szózat”, a „más keblű nép” nem egyértelműen *idegent* jelent, hanem *mást*. Azt is mondhatnánk, hogy a „más szózattal” és a „más keblű néppel” a *Nemzeti dalt*, a Márciusi fiatalok eljöveteletét jósolja meg. *Kölcsey verse elsősorban a politizáló elit fölött tartott gyászbeszéd*. Mivel akkor csak a nemesi nemzet politizálhatott – a nemesek összessége jelentette a nemzetet – joggal lehet és lehetett az akkori értelmezés szerint a nemzet feletti gyászbeszédnek értelmezni, amelyet azonban a történelmi események tíz esztendő múlva – a *Zrínyi második énekét* Kölcsey 1838-ban írta – nemhogy nem igazoltak, hanem ellenkezőleg, fényesen cáfoltak.

Evvel a frappáns és szívet melengető cáfolattal Kölcsey versének esztétikai értéke természetesen semmivel sem csorbult. Nem úgy azonban politikai, nemzetkaraktérológiai, történelmi tudatunkat formáló üzenete. (Csak így zárójelben emlékeztetek arra, hogy ugyanaz a Kölcsey, a „gyászbeszéd” szerzője, meg tudta írni a mottóban idézett *Huszt* tette serkentő jelmondatát is.)

A jelenkor történelmi eseményei nemcsak a jövőnket alakítják (a „determinálják” szó használata félrevezető volna!), hanem visszafelé is hatnak. A múltban elhangzott és akkor helyesnek tekintett megállapítások a következmények fényében elveszthetik igazságtartalmukat, tévedésnek bizonyulhatnak. Ilyen értelemben a jelen újra meg újra átírja, újra meg újra értelmezi a múltat és a történelmet. G. Orwell már idézett megállapítása a diktatúrák módszerét bélyegzi meg, a diktatúráknak azt a gyakorlatát, ahogy céljaik érdekében átalakítják (meghamisítják) a múlt valóságát. A múlttal szemben azonban ezt a *diktatúrát* maga a jelenkor valósága, eseménye is gyakorolja: saját létének igazolására pusztán azzal, hogy megtörténik – hogy megtörténhetett –, átírja, cáfolja a múltban elhangzottakat, az akkori véleményeket, amelyek épp a jelenkor valóságával szembesülve – vagy ha ez nem történik meg, akkor szembesítve – valótlanoknak bizonyulnak. Mivel Arisztotelész szerint minden olyan mértékben létezik, amilyen mértékben részesül az igazságból, ezek az egykor igazságnak hitt vélemények nem is léteznek. Az szinte már mellékes, hogy ezek a jóslatok a borbélyműhelyben hangzanak el hajvágó olló csattogása közben, vagy a Tudományos Akadémia szék-

foglalóján, könyvek éltetik vagy csupán szájhagyomány útján terjedtek, miután nem teljesültek automatikusan, úgyszólván minden erőszakos beavatkozás nélkül kerülnek a felejtés óriási papírkosarába.

A két „diktatúrát” természetesen ég és föld választja el egymástól. Az egyik, gyakran véres korrekcióit (Orwellét) brutális politikai erőszakszervezet hajtja végre, a másik esetében viszont a történelem szinte észrevétlenül lép a fiaskót vallott elvek és vélemények nyakára, vagy egyszerűen túllép rajtuk. Ez az automatikus tisztulási folyamat (a történelmi valóság erőszak és vér nélküli „diktatúrája”) a természetes fejlődés elfogadott velejárója.

A magyarság történelmi tudatának megtorpedózására, történelmünk negatív értelmezésére a kommunizmus éveiben mindent megtettek, mert jól tudták, hogy a történelmet vesztett nép nem tud nemzetként viselkedni, ellenállóképességét elveszti, s így valóban arra megy amerre terelik, nincs vele semmi baj, s „békésen bégetve legelészget”. A negyven éven át propagált ideológia érvényesülését olykor nem is könnyű tetten érni, mert az, ha másképp nem, épp a védekezés rejtett hajszálygyökerein keresztül szűrődik be sejtjeinkbe, gesztusainkat, túlzott reakcióinkat így vagy úgy, de befolyásolja, és salkja megüli a lelket. Ennek ellenére történelmi tudatunknak ez a pontosan meghatározható ideológiához kötődő torzítása még viszonylag könnyebben leleplezhető.

Sokkal nehezebb azonban akkor eligazodni, ha a jelen vagy a közelmúlt által megcáfolt tétel vagy állítás olyan környezetben hangzott el, olyan szájból, hogy maga az állítás is magán viseli a kétségbevonhatatlan nagy tehetség bélyegét, vagy éppen a zseni stigmáját. Eppen ezért korántsem jelenti Ady költészetének lebecsülését, ha a történelem természetes nyomásának engedve, Adynak Tisza Istvánt becsmérő állítását – „*úr-nak, magyarnak egyiként rongyot*” – a kiselejtezendő, a történelem által kilúgozott, s a történelmi tudat szempontjából értéktelen, ezért káros, legfeljebb esztétikai értékkel bíró vélemények közé sorolom. Mindazok, akik Adyra hivatkozva vélik elítélhetőnek Tisza István személyiségét és politikáját, hihetik magukról, hogy ők a törvényhozó művészetek prófétái, a felsőbbrendű esztétikum parancsának engedelmeskednek, valójában azonban nem mások, mint egy velejéig hamissá vált politikai eszme félrevezetett támogatói. Ady Endrének nemcsak Tisza István felett mondott ítéletét söpörte el az idő, de a baloldalhoz fűződő kapcsolatait, reményeit is másképp kell vagy kellene értékelnünk a baloldal szerencsétlen első inkarnációja, a proletárdiktatúra időszakának után. Az 1919-es vörös terror végérvényesen kompromittálta azt a magatartásformát, amelyel Ady szimpatizált, és ebben az esetben sem szabad (volna szabad) az esztétikumot egybemosni a politikával, amit a baloldal, fittyet hányva a logikának és a történelmi tapasztalatnak a saját érdekében természetesen mindig is nagy előszeretettel gyakorol. Ennek a hamis következtetésrendszernek igazolására Ady és egyáltalán a mindenkori művész baloldaliságát úgy igyekeznek – meglehetősen sikerrel – a véleményformáló és felettébb hiú művészek asztalán tálalni, mintha ez az elv művészetük hihetetlen megbecsülését, a művészetek társadalomformáló hatásának elismerését jelentené, holott nem más ez, mint csali, vagy inkább istráng és hám, és akik ezt magukra veszik, jó munkaközi módjára húzhatják a gyeplőt tartók szekerét.

Napjainkban a távlatos történelmi eligazodást nagyban gátolja, olykor szinte lehetetlenné teszi az az értelmiség, és különösen a humán értelmiség körében közkeletű – igazságnak semmiképpen sem tekinthető – vélekedés, hogy a magyar kultúra sugallatának engedve a gondolkodó (magyar) ember csak baloldali lehet. Az alkotók között

a rejtett (titkolt) vagy nyilvánosan is vállalt „gyermekbetegség”, a naivan értelmezett baloldaliság éppen a korábban emlegetett „stigmák” miatt számottevő gyakorisággal szedi áldozatait. Eltekintve a „bélyegektől” kétségtelen, hogy ennek a mitizált baloldaliságnak történelmi gyökerei nagyon mélyre nyúlnak. Első – a baloldalisággal rokon – megnyilvánulásait a magyarság érdekeit semmibe vevő idegen hatalommal szemben kialakult kuruckodó ellenzékiességben találhatjuk meg. Ellenzékiesség és baloldaliság attól kezdve, mit sem törődve a két fogalom esetleges diszkrepanciájával, kart karba öltve együtt jár, olykor még szinonimként is szívesen használják, már csak azért is, hogy a kettő különbségét, épp gyakori egybeesését kihasználva, egybemossák.

Az összemérésben a baloldal kezére játszott mindenekelőtt a brutálisan méltánytalan trianoni békediktátum, amely a proletárdiktatúra kérdését és értékelését egy csapásra másodrendű kérdéssé degradálta. A trianoni sokk nem hagyott időt arra, hogy a társadalom a kommunista kísérlet tanulságait feldolgozza. A trianoni felhő árnyékában nem kerülhetett sor arra, hogy a történelem eltakarítsa a hulladékot, s annak rendje és módja szerint, „szinte észrevétlenül a fiaskót vallott elvek nyakára” hágjon. Az összemérésben az így sértetlenül továbbélő, Ady stigmatizálta baloldalnak maga a Horthy-korszak is felmérhetetlen szolgálatot tett. Mi sem természetesebb, hogy a lecsonkolt ország politikájának egyik központi kérdése lett az elfogadhatatlan trianoni békeszerződés, hogy annak revízióját állította politikája középpontjába. A módszer azonban, a „kveruláns revizionismus”, az egész Magyarország mennyországgént való deklarálása nemcsak elfogadhatatlan volt, hanem eleve magában hordta a kudarcot. Ahelyett, hogy felébresztette volna Európa lelkiismeretét, csak az ellenséges, a zsákmányt féltve őrző kisantant nacionalizmusát élesztette. Azt viszont már egyértelműen elfogult túlzásnak, sőt tévedésnek tartom, amit erről Illyés Gyula Herdernek és Adynak címzett nevezetes válaszában írt. Szerinte ugyanis azokban az évtizedekben a magyar nép a „Horthy-rendszerrel szemben szinte a szomszédos országok szellemével érzett közöséget”, s hogy Masaryktól és Beneš-től „több jót várt, a nép, a nemzet javára, mint a magyar állam irányítóitól”. (Ehhez csak annyit, hogy a történelem ezt a kardinális tévedést a gyászos emlékü, és máig vissza nem vont jogfosztó beneši dekrétummal látványosan és meggyőzően annullálta.)

A baloldaliság mítosza azonban a történelmi tapasztalatok ellenére is át tudta menteni magát. Hogy az 1945–48-as időszakban a moszkvai véres emigrációt túlélő kommunista emigránsok, ha másért nem, hát az életük védelmében és hatalmuk biztosítására ezt az elvet vallották, több mint érthető. Az is természetes, hogy a torznak bemutatott magyar társadalmi fejlődéssel szemben a bolsevik párt vezette Szovjetunió világmegváltó, messianisztikus küldetését hirdették. Az viszont már keserű szájízit hagyott maga után, mikor Bibó István tollából olyasmit olvastak, hogy „a 19. század Európájának egyik legnagyobb reménysége éppen az a visszhang volt, melyet az európai szabadságeszme Kelet-Európában kiváltott. Ez a reménység Oroszországtól eltekintve nem vált be”. Néhány sorral odébb: alkati okok alapján nem lehetett előre látni, „hogy a 20. század közepére nemcsak Oroszország, de Törökország is a társadalmi fejlődésnek egyenesebb vonalában lesz, mint például Lengyelország vagy Magyarország.” És: „...ezeknek az országoknak (Cseh- Lengyel- és Magyarországról van szó – AG) a társadalmi és politikai fejlődése megakadt, vagy ha tovább folyt is, nem tudta felmutatni azt az egyenesvonalúságot és belső hitelt, mely egyrészt a Nyugat- és Észak-Európa, másrészt a Szovjetunió fejlődését jellemzi.” (Bibó István: A kelet-euró-

pai kisállamok nyomorúsága.) A tanulmány az *Új Magyarország* című napilap 1946. május-júliusi számaiban jelent meg, s a mai olvasó döbbenetesen teszi fel a kérdést: Bibó valóban hihette, hogy a diktatúrába süllyedt, gulágokkal megrakott, a koncepció pereiről hírhedt sztalin Oroszország társadalmi fejlődése *egyenesebb vonalú* mint Lengyelországé és Magyarországé? Es ha ezt még el is fogadjuk, hogy értelmezzük és minősítsük azt az abszurd vélekedést, hogy *a Nyugat- és Észak Európa államainak fejlődése párhuzamba állítható a Szovjetunió fejlődésével, s mindkét régiót az egyenesvonalúság és a belső hitel jellemzi*. Vagy azt a sub specie aeternitatis talán érvényes, de 1947-ben félreérthető, mindenképpen életidegen és doktriner túlzást, amely szerint „az egész szovjet forradalom nem más, mint az összes... kelet-európai népek idevágó erőfeszítéseit *sikeresen* túlhaladó nagy történelmi vállalkozás az orosz népnek a keleti társadalmi fejlődés zsákutcájából való kihozására.” Vele szemben Magyarország „egy szerencsétlen, ferde és káros fejlődésű ország”. (Az első *Az 1945. évi fordulat értelme /1947/*, másodikat *A magyar demokrácia válsága /1945/* című tanulmányból idéztem.)

Ha ezt elfogadjuk, a korabeli olvasó joggal kérdezhetette: mi értelme tiltakozni a növekvő szovjet befolyás ellen, szabad-e útját állni a Szovjetunió támogatását élvező kommunista párt, igaz erőszakos, de a nyugat-európai mércével mérve is *hiteles* rendszert propagáló törekvéseinek? Vagy a fentieket csak taktikából írta volna le Bibó? A félelem mechanizmusa nyűgözte le az értelem mechanizmusát? 1946-ban? Vagy rejtett gúnyt kell benne sejtenuünk? Esetleg ez a súlytalannak hitt barátságos engedelmény volt az ára az egyébként igen tanulságos és a társadalmat a fenyegető, kemény békekötésre is felkészítő tanulmány megjelenésének?

Vagy ezt a tanulmányt, illetve annak idézett gondolatait a rosszul működő ösztönök termékének kell tekintenuünk – amelyről maga Bibó is annyit ír –, amely tévesen ítéli meg a magyarság történelmi érdekeit, amelynek helytelen képzei vannak a magyar fejlődés zsákutcairól, a magyarság belső szükségleteiről és kitérésre való lehetőségeiről?

Bibó István még 1945-ben terjedelmes, és a kommunista körökben nagy visszhangot keltő tanulmányt írt a magyar demokrácia válságáról. A válság okát abban látta, hogy két egyaránt légből kapott, ennek ellenére félelmet keltő rémkép bénítja a friss magyar demokrácia fejlődését. Az egyik a Habsburg restauráció rémképe, a másik „jellegzetesen középosztályi eredetű” rémkép, „mely a megszállás válságos hatásait a szovjetállamiság tudatos előkészítésének, a kommunista pártakciók támadó szellemét a proletárdiktatúra előkészítésének véli, és a kettőt együgyűen tervek tulajdonítja.”

Utólag persze könnyű kockázat nélkül okosnak lenni, de annak idején akár ő, akár a tanulmány kiadója, Szabó Zoltán oly naiv lett volna, hogy a két „rémképet” jóhiszeműen egy nevezőre tudták hozni, s nem érezték, hogy ezzel a társadalom amúgy is rosszul működő tájékozódó képességét zavarják meg? Vagy úgy gondolták, hogy a tanulmány végére illesztett, kiemelten szedett összegzéssel az egész kérdés méregfogát kihúzzhatják? Ott ugyanis ritkított szedéssel ez olvasható: „Aki Magyarországból szovjettagállamot akar csinálni, az hazaáruló, aki Magyarországon Habsburgot akar restaurálni, az is hazaáruló, aki pedig Magyarországot az elé a hamis alternatíva elé próbálja állítani, hogy csak e kettő között választhat, az kétszeresen hazaáruló, mert a kettő között ott van a harmadik, egyedül helyes út, a belsőleg egyensúlyozott, de radikális reformpolitikát folytató, demokratikus, független szabad Magyarország lehetősége.”

A logikai háló sajnos nem fedi le a valóságát, s ezzel megint az igazság sérül. A végkövetkeztetés ugyanis azt a hamis látszatot kelti, mintha a „jellegzetesen középosztályi rémkép” felrajzolóit azonosíthatók lettek volna a Habsburg restaurációt kívánókkal.

Ami teljes képtelenség, s egyértelműen a „jellegzetes középosztály” rágalmozása. Az a gyanú kerülget, hogy a Habsburg restaurációt ezen az úton lehetett a képbe csempészni, erre pedig azért volt szükség, hogy a szovjettagállamot akarókon el lehessen verni a port.

De vajon megérte-e a „középosztályt” beáldozni? Bibó valóban hihette, hogy a kommunista „gleichschaltolás” csupán rémkép? Elhitte, hogy az igazságnak ilyesfajta figyelmen kívül hagyásával egy másik, lényegesebb igazság érvényesülését segíthetjük? Egymás sarkába hágó kérdések, amelyeket mind elsöpörte a történelem, a kommunista „fordulat éve”, s csak dadogva állapíthattuk meg, de azt is csak igen halkán, hogy talán mégis..., hogy elhamarkodott volt..., hogy nem kellett volna..., mert ha egy kötött pulóvernek nincs elvarrva a szála, s elkezdem húzni, az egész kötés könnyen felbomolhat. És talán nemcsak hazudni, de tévedni sem igen (lehet) szabad a politikában, s aki sokat beszél a zsákutcákról, az olykor maga is könnyen zsákutcába tévedhet.

(Bibó állításával szemben közhelynek számít, hogy Oroszország fejlődésének zavarai pontosan a folyamatos történeti fejlődés hiányából eredeztethetők. Először a mongolinvázió, másodsor a szovjet rendszer, azaz Marx utópia-elméletének Oroszországba átültetett változata szakította meg ezt a fejlődést, ahogy ezt a hagyományos szovjetbarát francia baloldallal szemben Hélène Carrère d'Encausse francia akadémikus budapesti látogatása során is kifejtette.)

A trianoni csapás kábulatából eszmélkedő nemzedék legfontosabb feladatának azt tekintette; hogy végére járjon, s megkeresse azokat az okokat, amelyek az ország szét hullásához, a magyar nemzettest feldarabolásához vezettek. Tanítójuk és mesterük, a legnagyobb magyar sorslátó, a halálával korszakot záró Ady Endre fogta kezüket, munkásságuk magán viseli az ő szellemi ujjlenyomatát. Ekkor és így bontakozott ki az a – nevezzük így – „sorskérdés-irodalom”, amelynek legnagyobb hatású képviselője Szabó Dezső és Németh László volt. Elég *Az egész látóhatár* tartalomjegyzékét átnézni, itt-ott belelapozni a két vasok kötetbe, hogy lássuk, Szabó Dezsőnek milyen lesújtó véleménye volt az úgynevezett történeti Magyarországról, az azt képviselő két Tiszáról, a millenniumban önmagát ünneplő Magyarország vezetőiről. Vigasztalan, siralmas kép, s mindezt csak az a heroizmus és hit oldja fel, amellyel a jövő Magyarország freskóját megrajzolja. Németh Lászlót multkritikájában szintén Ady kalauzolja. Felmentésre okot nemigen talál, s a tragikus színekkel sem fukarkodik. Híres *Debreceni katedrálisban* csak a reménytelenségben rejtőző reményben hisz, a „tragikus életérzés csodájában”. Az olykor hisztérikusnak is bélyegzett sötéten látást a reformba, a mozgalomba, „a lappangó jobbakra, a magyar nép aránylag érintetlen tömegeibe” vetett hit és bizalom teszi vitálissá. A minőség forradalma jelöli ki azt a harmadik utat, amelyen haladva a magyarság túlléphet a jobb és baloldal hamis alternatíváján.

Hatásuk azért lehetett olyan átütő és az értelmiség körében olyan tömegeket mozgató, mert a múltat elítélő kritika mellett pozitív célokat is adtak, a gondolatok körül mozgalmak szerveződtek. Ha ezt a társadalomkritikát meghaladó többletet – egy rosszindulatú elméleti kísérlet során – kivonnánk, „sorskérdés-irodalmi” munkásságukból nem maradna más, mint nagy erudícióval és elhithető erővel előadott történet egy olyan szerencsétlen önsorsrontó nemzetről, amely kudarcot kudarcra halmoz, egyik zsákutcából a másikba támolyog, és csupán az isteni gondviselésnek köszönheti, hogy szármalmas életét eddig sikerült tengetnie.

Ezt az „elméleti kísérletet” a második világháború után a történelem végezte el. Nem rosszindulatúan, de annál inkább aljasul. „Bebizonyította”, hogy Szabó Dezső és Németh László elmélete nem egyéb – s itt végeérhetetlen sora következhetnek a le-kicsinylő és semmibe vevő ostoba vagy szellemességre is igényt tartó minősítéseknek, de mi csak maradunk a legszelídebbnél – káros kispolgári fantazmagóriánál. Az éltető társadalmi közegből kiemelt, a hazug vádakkal intézményesen ellenségesnek és retrográdnak nyilvánított gondolat hatóereje minimálisra csökkent. Azzal ugyan, hogy a kommunista diktatúra könyveiket egy ideig anatómia alatt tartotta, azok egy kisebb kör számára olyan értéket kaptak, mint az ősi Rómában a szibilla-tekercek. Ennek azonban már alig-alig volt, vagy lehetett lemérni pozitív társadalmi méretű hatását. Múltat bíráló, az „úri” Magyarországot elutasító nézeteiket viszont, amelyek az új értelmezés szerint a kommunizmus létjogosultságát és elkerülhetetlenségét igazolták, nyakra főre idézték, már csak azért is, hogy még meglévő titkolt híveik szemében saját hitelük növelésével az idézettek hitelét rontsák.

Ekkor vált teljessé a magyar történelmi tudat torzulása. Akik azt hirdették, hogy a múltat végképp el kell törölni – többek közt azért, mert gyalázatos és szégyenletes – azok ezt a súlyos negatívumot a kommunista jövő szédületes perspektívájával tartották egyensúlyban. Így a „hazaárulók” – akik (tétélezzük fel) teljes jóhiszeműséggel elfogadták a „Magyarországból szovjetállamot” boldogító perspektíváját – nyilván nem szenvedtek történelmi tudatzavarban. Akik viszont annak idején abban nőttek fel, hogy a neobarokk társadalom és azok ellenében, akik a trianoni katasztrófába sodorták az országot, a harmadik úton haladva fel kell (és fel is lehet) építeni valamiféle független, parasztdemokrata, esetleg boldog Kert-Magyarországot, azok most megzavarodva néztek körül. A tétel első felét még úgy-ahogy el tudták fogadni (szakítás a régi, még szégyenletesnek is tekinthető Magyarországgal), de az ezt egyensúlyban tartó, pozitív-nak deklarált jövőkép (a kommunista „gleichschaltolás”) ellen még sejtjeik is tiltakoztak. A nemzeti függetlenség eszméjével ezt még a legkőrmönfontabb kommunista rabulisztika is nehezen, és csak látszólag tudta összebékíteni. A kommunista diktatúrát – bár a „szovjettagállam”-effektus később már megszelídülve csak úgy jelentkezett, mint „szovjet érdekszféra”, varsói egyezmény vagy KGST – a magyar társadalom súlyos társadalomlélektani károsodást szenvedve élte át. A betegség tüneteit, ijesztő morális és demográfiai következményeit jól ismerjük.

A megzavart történelmi tudat egyik torz produktuma a baloldaliság mitizálása. Ez részben a múlt radikális elutasításában gyökeredzik, bár semmiképpen sem azonos vele, másik éltetője a jobboldal negatív mítoszának szándékos és hamis demonizálása. Nyomai még azokban az elméletekben is felfedezhetők, amelyek szándékuk szerint túllépnek a politikai jobb- és baloldal szembeállításán. Képviselőik jószándékában nincs ok kételkedni, példájuk azonban kétségtelenül kártékony, s az öntudatos, taktikázó baloldalnak éppen ők a hitelesítő kirakatfigurái. Legfontosabb érvük a szociális igazságosság, amely – meggyőződésük szerint – egyedül a baloldal hitbizománya, a jobboldalt viszont a liberális szabad versennyel, a gyengéket letipró kapitalizmussal azonosítják. Valljuk be, némileg joggal, különösen, ha világpolitikai perspektívából nézzük. A magyar tapasztalatok azonban egészen más felé mutatnak. Különösen a közelmúlt eseményei, kormányváltásai. A baloldal valóban sokat beszélt a szociális igazságtalanságról, de abban a pillanatban változik a kép, ha itt is érvényesítjük azt a bibliai elvet, hogy gyümölcseről ismerjük meg a fát. Ne felejtjük el, a baloldal egyik legnehezebben megemészthető gyümölcse a „gulág”, az Andrássy út 60 és „Recsk”.

A szociális gondolat kisajátítása jellegzetesen baloldali demagógia, s a magyar példa mutatta, hogy csupán az ellenzék politikai fegyvereként használták. Ahogy döntéshozó pozícióba kerültek, nemhogy kiterjesztették volna a támogatást, a meglévőt is megnyirbálták (gyes és a gyed). És ne felejtjük el, Teréz anya valószínűleg nem volt se bal- se jobboldali, csupán a szeretet parancsának engedelmeskedett.

1956 levert szabadságharca után a hatvanas években konszolidálódott a világ, a véres megtorlás befejeződött, és a nagyhatalmak közül egyiknek sem volt érdeke megbolygatni a kialakult helyzetet. Európa térképét, úgy látszott, éppen senki sem kívánja átrajzolni, mindenki örömmel nyugtázta a viszonylagos békét. A Kádár rendszer is szelídebb, megbocsátó arcát fordította felénk, és az állandóság, a megváltozhatatlanság már korábban, az ötvenes években gyökeret vert palántája kilombosodott. Ebben az üvegházi, mesterségesen előállított klímában alakult ki és mérgezett az a tájékozódási tudatzavar, amelyet nevezhetünk „farkasverem-effektusnak”. A farkasverembe esett ember ugyanis, ha semmi reménye sincs, hogy társai megszabadítsák – mert talán tudomásuk sincs verembe zuhanásáról vagy önzésük köti meg kezüket –, mi más tehetne, megalkuszik, megpróbálja a lehetetlent: magához szelídíteni az életére pályázó csikaszt.

A szovjet hatalmi zóna akkoriban olyan véglegesnek, zártnak és megdönthetetlennek látszott, hogy esztelenség lett volna szembe fordulni vele, hogy annak el nem fogadása egyenlő lett volna a kollektív öngyilkossággal. Akkor már senki sem hitt az ember millióinak gyászkönnyeiben, hisz nyilvánvaló volt, hogy elszakításunk Európától és bezáratásunk egy bizantinikus világ szellemi börtönébe – amely csak a százötven éves török uralomhoz hasonlítható – a nagyhatalmak megkönnyebbült jóváhagyásával történt, és semmi jel sem mutatott arra, hogy ez az egyensúly úgy változnék meg, hogy Oroszország lemondana régi vágya teljesüléséről, a hódításról, s visszahúzódnék eredeti határai mögé. Ebben a történelmi farkasveremben az élet, a túlélés volt a legfontosabb, s a szellem emberei közül sokan úgy vélték, a túlélés érdekében, saját belső ellenállásukat megvesztegetve, erkölcsi kötelességük megtenni bizonyos engedményeket. Ezen az áron – vagy ezzel az áldozattal – a szólás, a megszólalás jogát és lehetőségét is megszerezhették. Így szűrődtek be – hogy csak a legnagyobbakat emlegessem fel – Németh László és Illyés Gyula életművébe is olyan, az egészhez viszonyítva alig számottevő, de mégis észrevehetően „idegen” motívumok és gesztusok, amelyek ugyancsak megzavarhatták a puha diktatúra kábítószeres mámorában elbizonytalánosított társadalmat. Hogy megszólalhassanak, hogy lényeges igazságaikat is elmondhassák, a hiúság belső parancsa ellenére, mely a terméketlen hallgatás csonthéjába zárta volna a szellemet, megszólaltak az Élet, a Túlélés érdekében. A szálláscsináló az aggodalom volt, de nem a személyes sors, a karrier derékba törésének, az „önmegvalósítás” esetleges kudarcának rettenete, hanem a szolgálni akarás szenvedélye és a *nemzetféltés* (A korábban elemzett Bibó tanulmányok nehezen értelmezhető rezdüléseinek is talán ez lehet a magyarázata.) Ugyanez a féltés kényszerít arra, hogy mindezt szóba hozzuk. A visszaható történelmi események bebizonyították, hogy a szillogizmus (szerencsére) téves premisszákból indult ki, s így az abból levont következtetés, a konklúzió sem állja meg a helyét. A szovjet hatalom ugyanis lehet, hogy megdönthetetlennek látszott, de ugyanakkor életképtelen is volt, s lényegében külső beavatkozás nélkül, megoldhatatlan belső feszültségei miatt omlott össze. És most ránk, az utókorra maradt, hogy tapintatosan, de következetesen eltakarítsuk azokat a történelmi lim-lomokat, amelyek a tájékozódást megzavarhatják.

1989-cel, a rendszerváltozással, a szovjet csapatok kivonulásával, a demokratikus választásokkal *formailag* új korszak kezdődött a magyar történelemben. De csak *formailag*, a *lehetőség* szintjén. Hic Rhodus, hic salta, most ismételten bebizonyíthatjuk – ez a történelem legfontosabb, bizalomébresztő tanúsága –, hogy az annyiszor elsíratott és torzultnak minősített magyar alkat képes a megújulásra, az egyetemes magyarságnak most is lesznek (és vannak) olyan erőtartálékai, amelyeket mozgósítva pozitív, nem lefegyverző, hanem ellenkezőleg, a „puhatestű” magyarságot védelmező és megerősítő múltszemléletet tud kialakítani. Az új szellemű történelmi tudat inspirálója (írhatnám azt is, hogy 'bénítőja') már nem a herderi jóslat, nem a trianoni csapást követő kábulat, és sűgője nem a történelmi farkasvermet igazoló cinizmusa vagy a farkasverem kiszolgáltatottságát szenvedők túlélési stratégiája. Ez már csak egy újfajta, a saját erejének, képességeinek tudatára ébredt nemzedék egészséges szemléletének lehet a terméke.

Hogy hol van ez a nemzedék? Egyelőre szétszórtan, lehetőség szerint, mert hiányzik az egymásra ismerés, az ebből fakadó szolidaritás. Ahogy azonban a történelem folyamatosan végzi tereptisztító munkáját, ahogy a ránk zúdított eszmék kaotikus dzsungelében utak és ösvények nyílnak, egyre valószínűbb, hogy ezek a törekvések egymásra találhatnak, s a szándékok összegződnek a közös hit jegyében.

Ennek alapja pedig nem lehet más, mint az a szemlélet, amely nem tagadja, hogy történelmünk során a magyarság olykor önhibájából, máskor külső erők nyomasztó súlya alatt elbukott, de a régi korok tanúságát komolyan összevetve a messze jövővel és a jelenkorral, arra a következtetésre jut, hogy a múltból nem az az emlékezetes számunkra, nem azt kell számon tartanunk, hogy hányszor buktunk el, hogy a külső támadás túlerejével szemben milyen tehetetlenek voltunk, hányszor tiportak le, aláztak meg, hanem azt, hogy eddig még minden alkalommal – legutóbb 1989-ben is – sikerült felállnunk, a végzetesnek és véglegesnek hitt farkasverembe is létrát nyújtott megmentésünkre a sors, kikászálódunk, s most itt állunk, tántorgunk a peremén. Ha legjobbjaink tévedtek is olykor, azt mindig volt erőnk és képességünk korrigálni, s ha kellett, mindent újrakezdtünk.

„A közösségi rémképeknek – írja Bibó István egy helyütt – megvan az a szörnyű tulajdonságuk, hogy fantáziából születnek ugyan, de *abban az arányban, ahogyan hisznek bennük testet tudnak öltetni.*” Szerencsére ez a „szörnyű tulajdonság” nemcsak a rémképeket jellemzi, s ez vigasztalónk is lehet.

Mert a siker a lehetőség bölcsőjében ring, s ha sikerül az új pozitív „rémképet” *közösségivé* emelnünk, ha az 1989-es változást életet sugalló tartalommal tudjuk megtölteni, akkor abban az arányban, ahogyan és amilyen mértékben hiszünk benne, olyan mértékben testet is fog öltetni.

Végezetül engedtessek meg nekem, hogy mintegy catói *ceterum censeo*ként önmagamam idézzem. 1989 után a botladozó reménység korszakában írtam:

Minden nemzet olyan, amilyennek hittel el meri magát képzelni. Amilyennek tulajdon lelkében felépíti. Ezt az alkotó hitet kell a társadalomban felnövesztenünk, s akkor megáll a népesség ijesztő fogyása, csökken az öngyilkosságok száma, és a jövő építése közben a belső igényhez tudjuk szelídíteni a külső kényszert.

Budakeszi, 2000. január utolsó napjai

BARNA GÁBOR

Magunk keresése

KULTÚRAKUTATÁS, A NÉPRAJZ KÉRDÉSEI AZ EZREDFORDULÓN
MAGYAR ÉS EURÓPAI IDENTITÁS-ÉPÍTÉS

Az utóbbi években egyre többen veszik fel egyetemünkön a néprajz szakot. A felvételt kérők száma is évről évre nő. Nemcsak szegedi jelenség ez, hanem egyaránt jellemzi többi egyetemünket is. A valamikor „kis szakként” számon tartott néprajz mára már a múlté. Nem csökken a történelem és a magyar irodalom iránt érdeklődők száma sem, és jelentősen megnőtt a régész és szociológus, újabban pedig a politológus hallgatók létszáma is. Mi áll e mögött a létszámbeli növekedés mögött? Mi okozza ezt a (felfokozott?) érdeklődést a történelem, a kultúra és a társadalom kérdéseiről? Miért vállalják fiatalok Szegeden és más egyetemeken azt, hogy diplomaszerezés után biztosan más pályán kell elhelyezkedniük, hiszen sem néprajzkutatóként, sem régészként, sem pedig szociológusként nem tudnak annyian munkát találni, mint ahányan végeznek. Mi vonzza akkor őket mégis ide? Miért van ilyen nagy érdeklődés a kultúrát, a társadalmat kutató szaktárgyak iránt?

Az 1970-es évek egyik nagy erdélyi és hazai könyvsikere, Beke György: *Magunk keresése* című könyve volt. Beke riportjai és esszéi Moldva, Gyimes és a Székelyföld megyéiről új képet rajzoltak: nem elsősorban a földrajzi, fizikai térben, hanem lélekben térképezve fel az emberek állapotát, az önmagukról, a másokról, a helyzetükről kialakított képet. Rövid írásom címét innen vettem. Nem véletlenül, hiszen úgy gondolom, a néprajzkutatás is hasonló: törekvés önmagunk megismerésére, más szóval *önmagunk keresése*. Am mivel az egyén csak másokkal való kapcsolataiban létezik és érthető meg, hisz társadalomban él, önmagunk keresése legalább annyira *mások, a másik keresése és megismerése* is. Ennek céljai és módszerei koronként eltérőek voltak, s napjainkban is változnak.

Mint mindennek, a néprajznak is megvan a maga (tudomány)története, amelyben értelmezhető. A néprajz (Magyarországon beleértendő a folklorisztika, a zenefolklorisztika is, és bizonyos összefüggésben az európai etnológia, az antropológia is) a közkeletű felfogás szerint a magyar nyelvtudománnyal, az irodalomtudománnyal és a történelemmel együtt alkotja a magyarságtudományt, a hungarológiát. Ez nem véletlen, s nincs ez másként más nemzetek esetében sem. Oka pedig az, hogy a néprajz a polgári nemzetté válás XIX. századi időszakában alakult ki, akkor fogalmazta meg először célkitűzéseit, alakította ki szemléletét és módszereit. Ez az időszak nálunk egybeesett az ipari társadalom fokozatos és általános térhódításával, azaz egy nagy gazdasági és társadalmi átalakulással. A nemzet kialakítása a társadalompolitikában együtt járt a jobbágyparasztság széles tömegeinek a polgári nemzet sáncái közé való beemelésével. Ennek előfeltétele volt a parasztság kulturális elismerése. A paraszti kultúra több elemét ennek folyamán tették nemcsak a nemzeti kultúra részévé, hanem emblematikus módon a magyar kultúra jelképévé. A paraszti műveltséghez akkor nyúlt a XIX. szá-

zad, amikor azt már jórészt elhagyta, mert benne fedezte fel egy eltűnt valamikori harmonikus állapot gyökereit, a nemzeti múlt emlékeit, s a korabeli társadalom összefogásának szimbolikus eszközét. Az eltűnt aranykor széttört tükörcserepeit vélték sokan a lassan alakuló paraszti műveltségben még meg-megcsillanni. A szaktudomány szemléletét és módszereit tehát egy jórészt írástudatlan, illetőleg a szóbeliséggel hangsúlyosabban élő, erősen közösségi szellemű réteg számos gondolkodásbeli, technikai és technológiai archaizmust őrző kultúrájára dolgozták ki erős evolucionista szemlélettel, a polgári nemzet kialakításának időszakában.

Ez a szemlélet vezetett másutt is Európában a néprajzi gondolkodás kialakulásához. Így született meg a múlt században a saját kultúrát vizsgáló európai néprajz (Volkskunde, ethnographia), amelynek figyelme elsősorban a parasztságra és kultúrájára irányult. Ezt a parasztságot azonosították a néppel, s született meg a tudomány tárgyi kánonja, amely a kulturális jelenségeket mind a nép-, a népi jelzővel illette: népmese, népdal, népballada, népi építkezés, népviselet. (Hogy mi a nép, hogy ki számít a néphez tartozónak, hogy a népnek tartott parasztság erősen tagolt, azt nem tisztázták elméleti vitákban.) A nép és a paraszt szavunk ugyanazt jelentette. Ez a megkonstruált *népi kultúra* lett az ősi, a magyar, a *tiszta forrás* – ahogy szeretjük idézni ma is. E véleményben azonban nemcsak egy idealizáló törekvést, hanem mindenkori viszonyainkat illetően egy kultúr- és társadalomkritikát is észre kell vennünk. Ez a szemlélet egy át-alkuló, a korábbi kereteket lebontó és újakat építő kor elbizonytalanodott, a korábbi közösségi keretektől kiesett, önmagát a másikkal és másokhoz, s leginkább a múltjához mérő ember viszonyulása volt saját magához, közösségéhez, saját múltjához és jelenéhez. A múltban példát és követendő mintát látott. Saját bizonytalan helyzetével szemben azt biztosnak látta és idealizálta.

Ez a szelektív, rekonstruáló és esztétizáló szemlélet erősen etnocentrikus volt mindenütt, azaz nálunk magyar szempontú. Megszülettek az első, ma már klasszikusnak számító eredmények, könyvek a magyarok ősi foglalkozásairól, a halászatról, pásztorkodásról, hitvilágáról, s – bár az ősi magyar eposzt nem találta meg senki – felfedezték a balladákat. Ráirányult a figyelem az ősinek tartott díszítőművészeti motívumokra, a szokásokra, a népdalokra és a szokásdalokra. A korábban „felfedezett” Erdély és Kalotaszeg után ráterelődött a figyelem az Alföldre: észrevették gazdag balladakincsét, leírták – mégha jórészt nomád örökségnek tartva is – az alföldi puszták pásztorkodását, építkezését. De felfedezték más tájainkat, egyáltalán a kulturális kistájakat, s megszülettek első tájmonográfiáink is. Lassanként az ország egész területéről sorjáztak az adatok. Megkezdődött a néprajz intézményesülése: folyóiratok jelentek meg, tudományos társaság alakult, a paraszti élet (díszes) tárgyai helyet kaptak a múzeumi gyűjteményekben is.

Ezek a néprajzi munkák a múlt századforduló paraszti kultúrájának sok esztétikailag értékes elemét mutatták meg. A kor a paraszti kultúra utolsó kivirágzásának időszaka, amelyben nagyon magas esztétikai szinten megalkotott kulturális teljesítmények kaptak helyet: pompás népviseletek, funkcionálisan – az adott igényeknek és szükségleteknek, életmódnak – megfelelő építészet, tárgykultúra, szimbolikus tárgyak sora; vagy az epikus költészet egy-egy balladaváltozata, vagy a veretes nyelvezetű, szürrealista képeket fölvonultató archaikus imádságok. Tökélyre fejlődött a ritusok szimbolikus nyelve, a táncagyomány, a vokális és az instrumentális zene, amely megszólal Bartók, Kodály és mások szerzeményeiben, s amelyre építve Kodály zenei anyanyel-

vünket szerette volna megalapozni. Egy sok évszázados fejlődésnek, változásnak szinte utolsó nagy lobbanása mindez. Gyakorlati haszna a nemzeti műveltség megformálásában, a magyar identitás és a nemzetállam megteremtésében volt. Ezután már csak a tömegkultúrában való mind erősebb feloldódás következett.

A XIX. századi elődök után a század elején született nemzedék képviselői tették akadémiai tudománnyá a néprajzot és a folklorisztikát, s ezt teljesítették ki tanítványaik. Általuk nyerte el egyetemi tanszékeit is; az elsőt Szegeden 1929-ben. Ez társadalmi elismerését jelentette, annak jelét, hogy a társadalom igényli a néprajzkutatás „szolgáltatásait”. Az első nemzedék megteremtette a maga összefoglalóját, megírta *A magyarság néprajzát*. Tanítványaik kezdték el és fejezték be a *Magyar Néprajzi Atlaszt*, adják ki (máig folyamatosan) a *Magyar Népzene Tára* sorozatát, jelentették meg a *Magyar Néprajzi Lexikont*, írták meg a *Magyar Néprajz* VIII kötetes sorozatának, amely ennek a paraszti kultúrának talán utolsó összefoglalása, már több kötetét. Mindkét nemzedék szemléletét az határozta meg, hogy „Európa nem arra kíváncsi, hogy mit vettünk át tőle, hanem hogy kultúráját mivel gazdagítottuk”. Am ezt megmondani akkor lehet, ha ismerjük, mit jelent Európa, mihez járultunk mi hozzá a magunk kultúrájával. Aki erre választ tud adni, az azt is tudja, hogy miben vagyunk közösek más nemzetek kultúrájával, s miben térünk el attól. Mindezt akkor tették, amikor a történelem a magyar nemzetállamot létrehozta, majd területét és a magyar nemzetet fölbomlasztotta – más nemzetállami imperializmusok feldarabolták –, és szükség volt egy erős nemzeti öntudat kialakítására. Ezt szolgálta a néprajz is. Am ebben a helyzetben nem lett sovíniszta. Törekedett más kultúrák megismerésére, összehasonlításra, s kialakította nemzetközi kapcsolatrendszerét, benne a szomszédos országokkal való intézményi együttműködés kereteit is – a népek közti kulturális kapcsolatok építésének vált eszközévé.

A XX. században megváltozott a néprajzi érdeklődés súlypontja és iránya. Egyes kulturális jelenségek helyett mindinkább a kultúrahordozó emberre, annak egész kultúrájára, ünneppajzai mellett mindennapjaira figyeltek, s nemcsak az ősi jelenségekre, hanem a mindenkori jelen kultúrájának rögzítésére is. Az előző századhoz képest nagy volt a változás. Mégis azt mondhatjuk, hogy évtizedekig a visszatekintő és rekonstruáló, újraszerkesztő szemlélet volt az uralkodó. A terepmunkák kiteljesedésével azonban ez a szemlélet fokozatosan oldódott.

Az első világháború és az azt követő trianoni országcsönkítés máig ki nem beszélt, föl nem dolgozott tragédiája következtében nemcsak a magyarság népes csoportjai kerültek más országok politikai fennhatósága alá, s indultak el egy sajátos XX. századi külön fejlődési úton, hanem más-más irányokat és utakat vett az erdélyi magyar és román, a felvidéki szlovák és magyar tudományosság is. Az elcsatolt területek átmeneti felszabadulása után az 1950-es évektől kialakult a kisebbségi magyar néprajztudomány, amely az 1990 körüli politikai változások nyomán a saját intézményi kereteit (kiadványok, egyetemi katedra, tudományos társaság) is létrehozta, eléggé sajátos helyzetet teremtve (nemcsak) a (néprajz)tudományban. Tudomásul kell vennünk, hogy kisebbségi (elnyomott) helyzetben a saját népi (paraszti) kultúra hangsúlyos önazonosságot erősítő tényezőként jelenik meg. E „folklor-öntudat” kritikája ezt elfogadhatatlannak tartja.

A XX. század második fele mind erősebben teret nyitott új szemléleteknek, új kutatási módszereknek, amelyek nem egyszer más tudományok felől érkezve termékenyítették meg a néprajzi gondolkodást. A történeti szemlélet továbbra is erős maradt. Ez már nem ősi jelenségekre összpontosított elsősorban, hanem történeti változásai-ban, folyamatként próbálta a jelenségeket leírni. A kultúrtörténeti alapú összehasonlító szemlélet mellett előtérbe került a kartográfiai szemléletet, alig valamennyi kérés-sel követve az európai törekvéseket. Mivel pedig a kartografikus szemlélet erősen jelenre orientált, vele egyidőben kibontakoztak a jelenkutatók is. A folklorisztikában a formalista iskolák hódítottak: a strukturalizmus, a szemiotika. Mindez bizonyára a „világfalu”, a nagy nyitás, a globalizálódás párhuzamos tükröződése tudományunk-ban, egyúttal a társadalmi változások tükré is. Figyelemre méltó, hogy a történelmi materializmus ideológiája nem hatotta át a magyar néprajzot teljesen. S bár ma többen azt mondják, hogy a néprajz kiszolgálta az uralkodó szocializmust, az én véleményem más: a népi kultúrára építés inkább egy ideológiai alternatívát kínált fel az uralkodó eszmerendszerrel és gyakorlattal szemben.

Itt szeretnék egy rövid kitérőt tenni. A néprajznak sokak szerint csak az 1960–1970-es évektől meginduló paradigmaváltása szerintem még a két világháború közötti időszakra visszanyúlik. Jóllehet, ez inkább csak a gyökereket jelenti, de visszatekintve ma már látjuk, hogy ebből a gyökérből milyen megtermékenyítő gazdagság bontakozott ki később. Nemcsak a pszichológiai szemléletre és értelmezési kísérletre gondolok, vagy a társadalomlélektan megjelenésére, az első „szemiotikai” munkák kiadására. Sokkal inkább szeretném felidézni mellettük Bálint Sándor méltánytalanul figyelmen kívül hagyott örökségét. Ő ugyan nem írt elméleti tanulmányokat, de munkáiból szemlélete kibontható. Ő egységben látta s láttatta az embert és műveltségét. Nemcsak az emberi kultúrát, hanem a traszcendens és az immanens összefüggését, az Isten és az Ember kapcsolatát. Holisztikus szemlélete ma éppen a követendő minta, hiszen mind a történettudomány, mind a szociológia átveszi ezt a megközelítést: antropologizálódik. Ezért gyakran diszciplínák határterületein mozgó problémákkal és kölcsönhatásokkal foglalkozik, például az egyén szerepe egy közösségi jellegű kultúrában, az írásbeliség szerepe egy inkább szóbeliségre épülő kultúrában, a kisemberek mindennapjai, mentalitása, érzései, örömei, félelmei a történeti múltban és jelenben, s mindezeknek megismeréséhez néprajzi módszereket használ.

Bálint Sándor munkásságában mindezt már együtt találjuk. Legfontosabb összefoglaló írásai tudományköziesek: néprajz, folklorisztika, történelem, helytörténet, zene-, építészet-, irodalomtörténet, liturgiátörténet, teológia stb. eredményei mind benne vannak.

A néprajzi paradigmaváltás egyik elindítójának Magyarországon ezért én a vallási néprajzot tartom. Nemcsak amiatt, hogy vizsgálatainak társadalmi körét kiszélesítette, s a parasztság mellett egyre inkább figyelme körébe vont más társadalmi rétegeket, hanem azért is, mert kutatási tárgya is nagymértékben szélesedett. Jóllehet megmaradt elsősorban az Európában meghatározó keresztény (népi) vallásosság formáinak vizsgálatánál, a felekezethez nem kötődő vallási jelenség iránti érdeklődése azonban nagymértékben tágította az elemzés és értelmezés érvényességi körét. A vallásgyakorlás önmagában is egy ritualizált viselkedésforma, amely szimbolikus tartalmakban nyilvánul meg. A ritualizálódás – a rítustalanodás is egyfajta ritualizálás – keretet, biztonsá-

got, kiszámíthatóságot vitt a mindennapi életbe. Privatizálódásuk és individualizálódásuk azonban konfliktusok lehetőségét rejti.

Az 1970-es évektől kezdődően a világ mindinkább kinyílt számunkra. Főleg az 1990-es változások óta van lehetőség arra, hogy hazai kutatásaink elméleti vonatkozásban merítsenek Európa és Amerika kutatási irányzataiból. Az egymást gyorsan váltó szemléletek ha nem is egyforma mértékben, de termékenyítőleg hatottak főleg az egyéni kutatásokra, s szakmánk egy részét célkitűzései, módszerei átgondolására készítették. Ez a megváltozott szemlélet mindinkább megjelenik szakmai vitákban, formálódik az egyetemi képzés keretei között is, amelynek célja, hogy elméletileg jól képzett, az empirikus kutatások, a terepmunka módszereit és technikáit jól ismerő, azt alkalmazni tudó szakemberek kerüljenek ki az egyetem falai közül. Olyanok, akik tisztában vannak a társadalomtudományok sajátos megismerési nehézségeivel, figyelemmel vannak a szubjektum szerepére e folyamatban. Azaz egy önmagára, szemléletére és módszerére is reflektáló tudományos gyakorlat szakemberei legyenek.

A 80-as évektől mindinkább új problémák toltak a néprajzi érdeklődés előterébe: a múlt kulturális jelenségeinek rekonstrukciós megalkotása mellett és helyett egyre inkább mindennapi életünk aktuális problémái kerülnek a kutatás és az oktatás érdeklődésének előterébe. Például a mindennapok kommunikációjának, a társadalmi érintkezésnek szimbolikus formái. Hiszen a társadalmi diskurzus minden szintjén szimbolikus tartalmak nehezítik a megértést. Ezekről gondolkodni, beszélni, írni kell. Nálunk is jól érezhető, hogy a világ, s benne Európa egyre inkább a globalizáció és a helyi kultúrák ütközésének színtere, az országok helyett az etnikumok és a régiók Európája lesz mindinkább. Ebben a helyzetben újra fontosak, átgondolandók lettek az etnikus kérdések, a nemzeti/etnikai/vallási identitás problémái, a nacionalizmus és a kozmopolitizmus kérdései. A konfliktusok az etnikumok szerepének felértékelődését mutatják: délszláv válság, Észak-Írország, Koszovó, Baszkföld, a Vajdaság, Erdély, Kárpátalja, stb. De ez az alapja a határokon átnyúló együttműködéseknek is, amelyek szerte Európában, de nálunk is az ún. Euro-regiók sorát hozta létre szomszédos országok között. Ma úgy látszik, egy nagyobb, globálisabb rendszerben elképzelhető, hogy a határok egyszer átjárhatóak lesznek – mint voltak egykor évszázadokon keresztül, egészen az első világháborúig, amelynek lezárása egymásra féltékeny kis országok sorát hozta létre nemcsak a Kárpát-medencében, hanem egész Közép-Európában. Fontos a valóságos és a szimbolikus határok, a határmellettiség, mint élethelyzet kutatása.

A globalizációnak, a nemzetközi méretű piacnak, a fogyasztásra orientált világkultúrának hatását látjuk, érezzük egyre inkább itthon is. Nemcsak az elbizonytalanodást, a kapcsolatok személytelenné válását okozza ez főleg a média agresszív hatalmának tulajdoníthatóan, van pozitív hozadéka is. A határok máris nyitottabbak, mi magyarok is ugyanazt az árut látjuk üzleteinkben, mint bármelyik nyugat-európai vásárló. Am éppen ez a nagy nemzetközi piac veszélyeztetheti a helyi termelést, s a kulturális piacot is. A nagy kérdés pedig, mi lesz a helyi kultúrákkal? Beilleszthető-e ebbe a nagy nemzetközi piacba és tömegkultúrájába egy helyi kultúra, egy helyi tájnyelv, egy helyi hagyomány?

Ugy tűnik, mégha konfliktusok és megosztó társadalmi viták közepette is, hogy igen. Európa-szerte és nálunk is mozgalmak szerveződtek és alakulnak a helyi hagyományok megőrzése érdekében. S ez nemcsak a nemzeti kultúrák védelmét, őrzését je-

lenti, hanem a helyi kultúrák: nyelvjárások, táncgyományok, viselet, gondolkodás és szokások megtartását, s ezt a törekvést fontosnak tartja, támogatja az UNESCO is. A politikában a kultúrák sokszínűségének védelme, fenntartása, támogatása nem a maradás, pláne nem sovinizmus, hanem a humanitás lényegi jegyeinek el- és felismerése. Egyfajta alternatíva a feloldódással szemben. Van (volna) tehát feladata a néprajznak! Eddigi eredményeire is jobban lehetne támaszkodni. A helyi sajátosságok jól „eladhatók” a turisztikai világpiacon. Tanszéki kutatásunk a „szögediség” megszerkesztéséről, a helyi új ünnepekről tehát közvetlenül is fölhasználható (lehetne).

A nemzetközi tudományos kapcsolatokat is a nyitottá válás jellemzi. Nem új felismerés, hogy a kultúra és társadalom működésének említett problémáit csak nemzetközi tudományos eszmecserék révén tudjuk mind jobban megérteni, de ez évtizedekig vágyalom volt. Magunk részéről Szegeden minden keretet és erőnk szabta lehetőséget kihasználunk a nemzetközi együttműködésre. Finn kollegáinkkal közös terepkutatást végzünk a Bánság három ország közt megosztott területén, vizsgálva a vallásosság, a vallásos képkultúra sajátosságait, az etnikus folyamatok és a nemzeti, vallási identitás változásainak problémáit. Igyekszünk Szeged köré szervezni és inspirálni az európai vallási, néprajzi kutatások számos törekvését. Diákjaink utazhatnak Finnországon kívül Németországba, s egy közép-európai diákcsera program keretében Lengyelországba, Csehországba és Szlovákiába is. (Ez az utóbbi programban lehet, hogy működik bizonyos történelmi nosztalgia a Közép-Európaiság iránt, amelynek keretét sokáig a Habsburg birodalom adott, de inkább a kulturális sokszínűség józan el- és felismerése, igény a határok ismételt átjárhatósága iránt, amit az első világháború szüntetett meg.) Hogy kölcsönös látogatásokkal, egymásról való tanulással újra felfedezzék, megismerjék egymást azok, akiknek történelme, kultúrája a múltban ezer és ezer szálal átstótte egymást, de a nacionalizmus századában nagyon messze kerültek egymástól. Az előítélet-mentességnek vagy -lebontásnak pedig nincs más útja, mint egymás jobb megismerése.

Nem folytatva tovább a (tudományos) problémák felsorolását, idézését, megkérdezhetjük: mire jó mindez? Mire volt és mire jó valóban mindaz, hogy – egyfajta kronológiát követve a tudományos problémák sorjáztatásában – megismerjük kultúránknak azt a részét, amelyet népinek, populárisnak mondunk, amely jórészt nemzeti kultúránk része lett, sőt tudatos alakítással nemzeti karakter hordozója is (csárdás, gulyás, stb.)? Hogy ismerjük a népzene, a néptáncokat, a népköltészetet, a különböző népszokásokat? Vagy egyáltalán a kultúra, a szokások, a rítusok, a szimbólumok rendszerét és működését? Az azonosságtudat szerkezetét? Hogy ismerjük az ünnepek mellett a hétköznapokat, a nagy kultúrák mellett a kicsiket, vagy a szubkultúrákat? A kulturális folyamatokat? Nem elavult, ósdi, haszontalan dolog már mindez?

Az előzőekben utaltam rá, hogy tudományunk aktuális célkitűzése, s annak tudományos megvalósítási módszere, ennek társadalmi igénylése és megítélése koronként változott. Ezek természetesen összefüggésben voltak, vannak társadalmi és kulturális problémák (akár) aktuális (politikai) megoldási kísérleteivel. Ennek alapján feltételezzük, hogy a néprajztudomány kutatási eredményei segíthetnek aktuális és akut társadalmi és kulturális problémák megértésében, s esetleg kezelésükben, netán megoldásukban. Ezek jóllehet tudományon kívüli feladatoknak tűnnek, mégis nagymértékben visszahatnak a tudományon kívüli feladatoknak alkotott képére és a tudományos diszkurzióra.

Napjainkban is foglalkoztatja az a kérdés szaktudományunkat: mi a feladata a tudósnak, a szakkutatónak? Lehet-e, van-e joga beleavatkozni kulturális folyamatokba? (Csak zárójelben utalok arra, hogy ez nemcsak a néprajztudományban kérdés és vita, hanem például a nyelvtudományban is, amely ott a nyelvművelés mellett az anyanyelvűség megőrzésének kérdései körül forog.) S ezzel összefüggő másik vitapont: lehet-e, kell-e, szabad-e visszatartani a „hagyományt”? Mit, hogyan és miért? Mi a kutató feladata: a kultúra értelmezése és dokumentálása, vagy pedig a hagyományápolás is?

A néprajzkutatónak választási lehetősége van, de akár többszörös tudathasadása támadhat: a kultúra teljességét kutatja, tehát nem válogat(hat) esztétikai szempontok szerint, ám amikor ennek felhasználásáról van szó, akkor már valamilyen alapállásból, tudatos értékaválasztás alapján szelektál. Nálunk Magyarországon, s közép-európai térségünkben amúgy is történeti hagyománya van az írástudók társadalmi felelősségvállalásának. De vajon érvényes-e ez most, amikor – a totális diktatúrát odahagyva, bár annak nyomasztó terheit sajnos még sokáig cipelve – közeledünk a demokrácia azon fokához, hogy valóban kialakul egy demokratikus politikai közélet? A néprajzkutató is értelmiségi (talán), s mint értelmiséginek kötelezettségei vannak, lehetnek. Benne él a társadalomban. Nem, vagy nem teljesen függetlenítheti magát érdekektől és deklarált értékektől, a társadalom aktuális gondjaitól, akár szociális és erkölcsi problémáitól.

A magam részéről azt hiszem, kell ilyen szerepet vállalnunk. Ha nem is direkt módon, de közvetetten. Hisz akarva, akaratlanul, tudatosan vagy tudattalanul szolgál(hat)unk társadalmi törekvéseket, politikai érdekeket. Legyünk tudatában annak, hogy tudásunkat, kutatási eredményeinket mások, politikusok vagy nem-politikusok felhasználhatják és fel is használják. De ezt, a hatalom és tudomány kapcsolatát is tudnunk kell állandó visszacsatolásokkal értelmezni. Szerepünkkel tisztában kell lenni.

A néprajz, s a néprajzkutató társadalmi szerepét érezheti legtöbb hallgatónk is, akik néprajz-tanári diplomát szeretnének kapni, hogy mindazt a kulturális ismeretet, a kultúra működési törvényszerűségeinek ismeretét átadhassák fiatalabb generációknak, azaz átörökítsenek jelenségeket, szimbolikus tartalmakat, ezekről szóló ismereteket. Ebben az összefüggésben az esztétikai kultúra mind fontosabb lesz egy többnyire konszenzuson alapuló humanista, keresztény európai értékrend alapján. Jól tudom, hogy ez további társadalmi és politikai diskurzusok tárgya lehet. Ám ez a mögöttes értékrend-választás lényegi választóvonal.

Tanítványaink ismereteket akarnak közvetíteni diákjaiknak például a már említett történelmi események okozta problémák kulturális következményeinek vizsgálatáról. Ilyen lehet a nemzeti szétszakítottság problémája, a kisebbségben élő magyarok azonosságtudata, gyors változásokkal teli napjainkban a társadalmi, egyéni elbizonytalanodás gondjai – láttuk, nem először a történelemben –, a nagy mobilitás, a szociális gondok és érzéketlenség, a nagy szegénység. Nemcsak az identitás átalakulásával szembesülünk, hanem az identitásvesztés, az értékvesztés, az individualizálódás problémáival is, a közösségi kapcsolatok újbóli szétesésével, vagy hiányának fennmaradásával. Ezt pedig már századunkban jónéhányszor átéltük. Ugyanakkor a totális diktatúra, a szocialista társadalom történelmi bukásával létrejöttek az önszerveződés, a civil szerveződések megalakításának lehetőségei. S a társadalom él is ezzel: minden szinten és téren újrászervezi önmagát. Ennek kapcsán a politika, a politikai kultúra, az érdekek szimbolikus megjelenítése is tárgya lett/lehetne a néprajzi/antropológiai kutatásnak.

Nem igazán látjuk még azoknak a kulturális mintáknak, szimbolizmusoknak és normáknak a működését, amelyek a szocializmusnak nevezett totalitarizmus évtizedei alatt alakultak ki, s amelyek napjainkban választások idején, de általában is irányítják az emberek tömegeinek vélemény-nyilvánítását olyannyira, hogy például a(z) (utód)-Pártot visszaszavazzák a hatalomba.

Részesei, szemlélői vagy tevékeny alakítói vagyunk mindennek. Korunk tehát, különösen itt a volt szocialista országokban, forrongó, változó, kereteket és benne egyéni életutakat át- meg átszabó kor. A társadalom működtetéséhez, a kultúra és azonosság-tudat(ok) alakításához és fenntartásához, ápolásához pedig biztos, nyugodt körülmények (volnának) szükségesek. Ezt a káoszról a kozmoszba, a bizonytalanságból a biztonságba vezető utat szolgálják például a rítusok. S nemcsak a vallásiak, hanem a deszakralizálódás, rítustalanodás révén kialakult „rítusok”, s a politikaiak is. (Így válhatott a locsolást és kapcsolatos rítusait elutasító, az előlük „menekülő” ember húsvéti kirándulása kvázi-rítussá elég széles körben. Nem említve most a természetközelség ebben szerepet játszó modern gondolatát.) A ritualizált cselekmények és viselkedés profán és vallási megnyilvánulási formái, szimbólumai és mintái iránt nagy a társadalmi és hallgatói érdeklődés. De az értékrend hiánya, vagy az értékrendek pluralizmusa miatt nagy a tájékozódás bizonytalansága is.

Meg kell próbálni megértenünk az identitás megformálásnak, identitáskeresésnek különböző útjait, változó módjait: mikor a vallás, máskor a kultúra, a nyelv, vagy éppen a gazdasági/politikai érdek a döntő. Nap mint nap részesei vagyunk ezeknek a folyamatoknak. Ertelmeznünk kell a honfoglaláshoz és az államalapításhoz visszanyúló, a napjainkban sokak számára népszerű, nemzeti mítoszteremtési és történelmi emlékezetformáló kísérleteket (filmek, musical-ek, egyesületek, kiadványok stb.). Tudnunk kell, miről beszélnek a kitalált új hagyományok, akár egy-egy új lokális ünnep (települési jubileumok, kulturális jelenségek megszerkesztett sajátosságként való ünneplései: halászlé főző népiünnepély, kolbászfesztivál stb.) Látunk kell, hogy mi áll, milyen érdek- és értékrendszer a Szent Korona szerepének (a korábbi évekkel szembeni) átértelmezése, vagy a helyi közösségek, a család, a gyermek, az egyházak társadalmi szerepének hangsúlyozása mögött, amelyek a folytonosság, a stabilitás érzését keltik. Vagy mi húzódik meg az ezeket elutasító nézetek mögött. Mára már alkalmas módszereink és átgondolt nézőpontjaink vannak a szubkulturák, az „új” kulturális jelenségek (adventi koszorú, Valentin nap, írásos devóció, a táncház, az új egyéni és közösségi ünnepek, mint a zsúrok, a ballagás, az állami ünnepeink, stb.) kutatására. Mindezek mögé társadalmilag elfogadott értékrende(ke)t kell képzelnünk.

Nem veszté fontosságából a mindig újraalkotandó egyéni és közösségi azonosságtudat, az identitásformálás folyamatainak megértése itthon és határon túli többnemzetiségű közegben. Vagy az éppen ennek függvényében kialakított életstratégia vizsgálata. Az ezeket tükröző jelek, szövegek, családi mítoszok megkonstruálása éppen úgy aktuális marad, mint annak kutatása, hogy a nagyobb közösség, például Szeged, miben próbálja önmagát, „szövediséget” maga és a világ számára megfogalmazni, újra és újra alkotva megmutatni. S ha már képet említettem, a vizuális kultúra, a képkutatás jövőbeni tudományos munkánk egyik sarkpontja kell maradjon, hiszen napjainkat domináns képkultúra uralja. Az utóbbi időben merült fel az a lélektannal közös problémakör, hogy megnézzük, hogyan vesszük birtokba mindennapi életterünket, hogyan

formálódnak mentális térképeink, hogy szimbolizáljuk mindennapi életünk során a különféle határokat.

Ezeket, vagy ilyen problémákat kutat(hatna), értelmez(hetne) a jövőben a néprajz. Aktuális feladat közösség kialakítása a határainkon túli magyarokkal, a kultúrnemzet (új) kialakítása, fenntartása és működtetése. Ezzel párhuzamosan át kell gondolnunk a nem-magyarokhoz, itthoni kisebbségeinkhez, a cigányokhoz, szomszédainkhoz és távolabbi népekhez főződő viszonyunkat. S ebben szerepe lehet a kultúrát, a társadalmi érintkezés formáit, a szimbolikus viselkedés, a rítusok világát elemző és értelmező néprajztudománynak is. Vagy hatalmas elvégzendő feladat a privatizált mezőgazdaság tanulmányozása, az ember és természet, az ember és a föld viszonyának leírása, az új helyzetben megfelelő életstratégiák kialakítása. Célunk lehet egy magyar és egy európai identitás kialakítása és összekapcsolása, kulturális konfliktusok kezelési eszköztárának kialakítása. A szegedi néprajzi tanszéken folyó oktató és kutatómunkát főleg ehhez az utóbbi problémakörhöz tartozó témák, írások jelzik, jóllehet, az érdeklődés palettája természetesen sokkal színesebb és szélesebb. Hiszen célunk az, hogy a saját és az európai kultúrát történeti vonatkozásaiban, kapcsolatrendszerében is ismerő, a kultúra működéstörvényeivel tisztában lévő, ezeket az ismereteket továbbadni tudó, napjaink kulturális és társadalmi viselkedésmintáit értelmezni tudó és alakítani képes szakembereket képezzünk. A néprajz szegedi gyökerei természetesen befolyásolták az 1992/1993-tól kibontakozó egyetemi néprajzi képzést és kutatást. Ebben ugyan az evolucionista szemléletet tükröző hagyományos néprajzi kánon is jelen van, s az esztétikai szempontból klasszikus értékeket felmutató tradicionális paraszti kultúra jelenségeinek és intézményeinek is fontos szerep jut, az oktatás és a kutatás egésze azonban mindinkább a Bálint Sándortól előbb már idézett irányba, azaz egy, a társadalomtudományok metszéspontján sajátos szemléletével és módszereivel a kultúra egészét, s a kultúrát hordozó társadalmat vizsgáló néprajztudomány irányába halad.

Látjuk, hogy szaktudományunk (mindig is) aktuális társadalmi problémákkal foglalkozott. Eppen az aktualitás miatt (is) megfigyelhető napjaink társadalmában a kultúra, vagy másképpen a néprajz kérdései iránti felfokozott érdeklődés. Soha ennyi „néprajzkutató” nem volt hazánkban (de talán másutt sem), mint mostanában. A néprajzi tudás, mint az ősök tudása, vagy mint ezoterikus tudás jelenik meg. Hiszen aggály nélkül néprajzkutatónak tartja és jeleníti meg magát a művészettörténész, köjálós, az orvos, a költő, az újságíró, a fizika tanár, s a különböző foglalkozású „önkéntes gyűjtők” széles tábora – általában erős berzenkedést kiváltva a szakma céhbeli tagjai részéről, akiknek (majd) mindegyike rendelkezik szaktudományos elméleti és módszertani kiképzéssel, valamint az önmaga szerepével szembeni reflexió (ritka, de elvárható) készségével, mint a tudomány kritériumaival.

De ugyanilyen kényszerítő erejűnek érzem a tudományos érzékenység kialakítását, fenntartását a szaktudomány mai, régi-új problémáival, önmagunkkal szemben. Ezt a célt szem előtt tartva például az identitás-megszerkesztés mai folyamatainak értelmezése során az egyik következő feladatunk éppen a Tiszatáj „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” sorozatának, benne ennek az önmagunkról szóló írásnak az elemzése lesz.

S mindez arra jó, hogy önmagunkat és másokat is jobban megismerhessünk.

LACKFI JÁNOS

A belga–magyar határon*

Antwerpenben élő kitűnő flamand költő-barátom, Benno Barnard biztatott játékosan: ugyan alapítanánk már meg a Belga–Magyar Határért Baráti Társaságot. Féléves brüsszeli ösztöndíjam idején és rövidebb belgiumi tartózkodásaim alatt éppúgy, mint részben Belgiumra irányuló fordítói munkám során itthon, engem is gyakran foglalkoztat a gondolat: hol is helyezkedik el ez a – talán valóságos – határ, s miként könnyíthető meg átlépése.

A belga–magyar (magyar–belga) kapcsolatok meghatározó tényezője a rendkívül népes belgiumi magyar emigráció. Számuk csak a főváros környékén közel ötezerre becsülhető, ami annál is jelentősebb, minthogy a közel tízszeres lélekszámú, sokkal nagyobb kulturális vonzással bíró Párizsba mindössze ötször ennyi magyar került ki. A Belgiumba szakadottak több hullámban érkeztek, s bár olyan ismerősöm is akad, akinek nagyapja trieszti (magyar) huszárként keveredett belga földre, s ott megnősült, letelepedett – ez inkább csak kuriózum –, a két főbb hullám alighanem a 30-as évekre (a gazdasági válság idején számosan érkeztek az akkor még prosperáló bányákba dolgozni vagy éppen ragadtak itt az ígért földje, Amerika felé igyekvőben), és mindenekelőtt 1956 utánra tehető, amikor az ország nagy nyitottságról, befogadó- és segítőkészségről tett tanúbizonyságot (adománygyűjtések, menekülttáborok létesítése, a „kitánorgottak” ruhával-szállással, sőt, munkával való ellátása, stb.). Egy felmérés szerint e magyaroknak csupán kis része értelmiségi. Egy orvosi stage-ra, részképzésre Brüsszelbe érkezett erdélyi egyetemista viszont a számára kijelölt kórház folyosóján sorakozó doktorok névtábláin három-négy magyar nevet is felfedezett. Alighanem másod, harmadgenerációsokról lehetett szó. Akik közül pedig, mint tudjuk, legtöbben már belgának vallják magukat. A leuveni bolhapiac egyik árusa, meghallva, hogy magyarul beszélünk, szóba elegyedett velünk. Ötvenhatos volt, tájézt kiejtéssel. A beszélgetés közepén aztán hirtelen két lépést tett hátrafelé, és kijelentette: „De én már belga vagyok!” Mellette álló nem is értette „keleti” nyelvünket.

Ha Belgiumban „az utca emberét” kérdenénk hazánkról, vállvonást kapnánk válaszul. Könnyen előfordulhat, hogy visszakérdeznék: *Hongrie? Az Európában volna?* Bár ezt nyílt, szimpatikus fiatal orosz ismerősöm is megkérdezte régebben egy franciaországi ifjúsági táborban, s a részletes magyarázatot követően is állandóan, önkényesen Ausztriával egyesített minket. Az átlagfrancia ugyanezt tenné, alighanem ugyanilyen éllel, ugyanezzel a nagyhatalmi szórakozottsággal, tétova érdeklődéssel. A kulturális, nemzeti sokszínűséghez hozzászólt, arab, török, fekete-afrikai polgártársaival együttélő, együtt dolgozó brüsszeli visszakérdezése talán mentes lenne az effajta ösztönös gyanakvástól, mindamellett épp ekkora tájékozatlanságról vallana.

Azon belgák zöme, akik valamelyest ismerik Magyarországot, többnyire az emigrációval való közvetlen vagy közvetett (általában magánemberi) kapcsolat révén válik

* Az alábbiakban Belgium francia részéről (annak is csupán személyes szegmentumáról) esik szó, lévén hogy nyelvismeretem és tapasztalataim az országnak ehhez a feléhez kötnek.

a kérdésben érintetté. Kinttartózkodásom alatt különböző bankfiókok alkalmazottai útlevelém láttán több ízben köszöntek rám magyarul (elhangzott még: „Egezegegre”, „kozonom”), egyikükkel rendszeresen udvarias, pár mondatos beszélgetést is folytattam – felesége magyar volt.

Az érdeklődő átlagbelga tudásáról ékesen árulkodó levél volt kezemben Brüsszelben. A magyar „kultúra” két lelkes hódolója írta, tudni akarták, hol lehet szalámit, kolbászt, tokaji bort és hamisítatlan magyar paprikát kapni Belgiumban, említették, hogy nagyon csodálják a magyarokat, amiért hat lovat ülnek meg egyszerre, s szerettek volna valódi magyar zenéhez jutni. Nos, nekik is, magunknak is azt felelhetem: Brüsszelben van magyar húsbolt, magyar kocsmák és vendéglők, tokajit árusít még a legnagyobb üzletlánc, a GB is, az egyetem CD-kölcsönzőjében pedig Bartók-, Kodály-muzsikát, s egynehány meglehetősen jó ízléssel válogatott népzenei lemezt is fellelhetni. Igaz, ettől még a paprikából spanyolt, borból franciát, szalámiából, kolbászból belgát vagy olaszt vásárol a nem túl megveszekedett magyarpárti polgár.

A „magaskultúra” művelői és közönsége részesülhet a más országokba is eljutó programokból, zenészeink, például Kocsis Zoltán vagy a száztagú cigányzenekar, fesztiválok, koncertek rendszeres résztvevői, ottlétem alatt járt Gentben az európai körúton lévő nagybányai kiállítás, találkoztam Hubay Miklós darabjának bemutatóját hirdető plakátokkal, belga irodalmi folyóiratok (köztük a nagymúltú *Journal des poètes*) szívesen közölnek magyar szerzőktől, s néhány éve jelent meg André Doms és Fázsy Anikó magyar költészeti antológiája. Ez a szűrőpróba persze nem volt, nem is lehet kimerítő, egy teljes lista olvasása nyilván szolgálhatna még érdekes részletekkel, a kultúrkapcsolatok részletes taglalása viszont jóval alaposabb tanulmányt kívánna.

A (városban élő) belga zenehallgató nagy érdeklődéssel fordul más országok népzeneje felé. Alighanem azért, mert a flamand-vallon népi hagyományok elevenen tartása egyáltalán nem jellemző az országra. A karneválok, köztük a leghíresebb, a biche-i, őriznek még valamit e kézen-közön adott, lassanként elkopott tudásból. Ilyenkor rezebanda hangjaira jár körtáncot a sokaság, dobpergésre vonulnak fel a (talán a gyarmati uralom eufóriáját idézendő) narancsot dobáló gille-ek, bohócok. Brüsszelben a Grand Place ódon házai négyszögében évente egyszer középkori öltözetben jelenik meg a belga arisztokrácia, megszemlélni a lovagi játékokat. Mindez azonban egy-egy, jobbára elszigetelt ünnep erejéig tart, a hétköznapi életben is élő táncmozgalmunkhoz hasonlít hiába is keresnénk. Egy Budapesten járt belga ismerősöm nem is igen tudott mit kezdeni a táncmozgalmunk nélküli, szocmodern kultúrházba zárt világgal. A belga szórakozóhelyeken, vendéglőkben, kiskocsmákban dül és dívik viszont minden nem-belga táj muzsikája. Eredeti orosz cigányzene (tangóharmonikával), dél-amerikai, fekete-afrikai, ázsiai melódiák, s természetesen az elmaradhatatlan (igen jó színvonalú) jazz ezernyi alakváltozata. Gyanúm, hogy ezt a miliót minden különösebb erőfeszítés nélkül meghódíthatná a magyar népzene is. Folk- és World Music fesztiválok alkalmával persze szerepelnek prominens együtteseink. Érdekes azonban az a kettős viszony, mely a magyar emigrációt evvel kapcsolatban jellemzi. Az '56-ot követő esztendőkből két-három nagyvárosban rendszeresen összejártak a kiszakadt magyarok táncolni, énekelni. A színvonalat némi rózsavízben oldott, nótás-csárdásos átlagmuzsika jelentette, ám a lelkesedés és a rendszeres „tréning” keltette összetartóerő kétségbevonhatatlan volt, s Liège-ben ez a hagyomány sokszor ma is felelevenedik. Később, a hetvenes években, a brüsszeli magyar házban megszállott néprajzosok kis csapata „csak tiszta forrásból” táplálkozó népi hagyományőrző tanfolyamot indított. Az eredmény ekkor

is kettős volt: az érdeklődő belgák kevés idő elteltével meg tudták különböztetni a régi és új stílusú népdalokat, különböző tájegységek motívumkincsét, s hamar belejöttek a táncolásba, miközben az összejöttek mindössze egyötödét kitevő emigránsok általában ógtak-mógtak a sarokban, s néha erélyesen az „Akácós utat” követelték. Magyar ismerősöm látott egyszer ugyancsak Liège-ben, valamely magyar ünnepség alkalmával egy fiatalembert, aki annyi beleérzéssel, olyan figurákkal járta a néptáncot, mint egy idős parasztember. Ismerősöm a szám után odarohant hozzá, s lelkes szavak közepette kezét rázott vele. A táncos kissé zavartan, udvariasan mosolygott: egy szót sem tudott magyarul, lévén tősgyökeres flamand.

A magyar irodalom a (részben önzetlen magyar fordítók-irodalmárok erőfeszítéseinek következtében létrejött) számos publikáció ellenére is csupán a szakma körein belül ismert. A két ország PEN Clubja a hatvanas-hetvenes években szorosan együttműködött, a legkiemelkedőbb költők, Robert Goffin, David Scheinert, Pierre Della Faille és mások sokat jártak Magyarországon, fordítottak magyar költőket, nem egynek közülük még magyar tárgyú versei is születtek. Akkoriban írónk is számos alkalommal jártak Belgiumban, például a knokke-i költészeti biennálén. Am nem kevésbé igaz, hogy az – általános iskolában, gimnáziumban kizárólag, egyetemen is 99 százalékban – csak francia irodalmat tanuló francia-belgák még saját irodalmukat sem, vagy alig-alig ismerik. Az a belga (nem irodalmár) értelmiségi, akivel belga irodalomról behatóbban tudtam beszélgetni, egy magyar emigráns pénzügyi szakember volt. S ha már itt tartunk, hadd említsem meg, hogy az egyetlen tanár, akinek a louvain-i (leuven-i) egyetem flamand, illetve frankofon részre való szétválása után mindkét fél továbbra is katedrát kínált, a jeles magyar jezsuita közgazdász, Muzsly páter volt. Mi magyarok tehát olykor belgábbak (nyitottabban és egyetemesebben belgák) tudunk lenni, mint a belgák maguk. S ha igaz az a bon mot, melyet egy prominens belga politikus ejtett el, nevezetesen hogy „Európa vagy belga lesz, vagy nem lesz”, úgy némely tekintetben európaibbak is vagyunk sok nyugat-európainál.

Tegyük fel egy kísérleti kérdést: mit szólna hozzánk egy belga, ha látna bennünket igaz valónkban, mit mondana rólunk magában, min ütközne meg, és mi nyerné el tetszését? Másként mondva: melyek a magyar, illetve a belga mentalitás azon megkülönböztető jegyei, melyek nehezíthetnék a megértést, s ama bizonyos határsáv felállítását?

A recept egyszerű. Végy egy Magyarországon élt belgát, és kérd meg, hogy szedje rendbe élményeit! Szerencsémre részesülhettem egy ilyen fejtágítóban is. Guibert Boone, aki három évig a mohácsi gimnáziumban tanított, 1995-ben a mons-i egyetem érdeklődői elé tárta tapasztalatait.

Szerinte a (belgához viszonyított) magyar mentalitás három sarkalatos pontja közül az első a térhez való viszony. A személyek közötti távolságok például erősebben kiéleztebbek. Mikor odaérkeztek újdonsült magyar kolléganője végigvezette a város szűk utcáin, lassanként kénytelen volt a falat súrolni, mert a hölgy vállával időnként – önkéntelenül – hozzá-hozzáért az ő vállához. Az igazgatónő, mikor először találkozott, barátságosan hátbaverette. Ezek a gesztusok pedig belga tájon elképzelhetetlenek, csakúgy, mint a – Boone úgy látta – állandó kézrázás is. Magyarországon az emberek figyelnek egymásra, mondhatni figyelik egymást, míg egy belga sosem kérdezi meg rosszkedvű, ingerült munkatársától: „Mi van, mi fáj?”, s nem teszi szóvá arcán a pörsenést, borotva-vágást. Valóban, Belgiumban hosszú évekig lakhatnak emberek úgy egy házban, akár egymás melletti lakásokban is, hogy egy szokványos jónapotnál

több szót ne váltsanak, s mindvégig tökéletes tudatlanságban leledzenek a szomszéd családi viszonylatai, politikai-közéleti irányultsága, az aktuális eseményekről való keresetlen véleménye, szakmája, kórlapja felől.

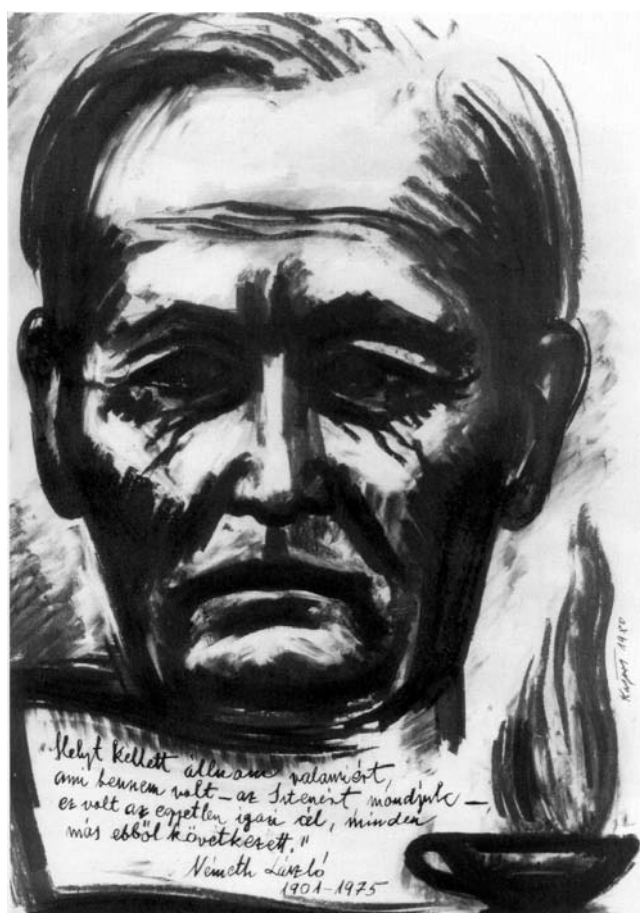
Boone azt is elmondta rólunk, hogy – onnan nézve – nagy hazafiak vagyunk. Mikor egy tábornóz alkalmával őt és honfitársát, tanár-kollegáját a magyar diákok megkérték, énekelniék el nemzeti himnuszukat, s ők az első két-három taktus után nevetve belesültek, mert a Brabançonne-nak *nem ugyanazon változatát* ismerték, a fiatalok ezt nem tudták mire vélni. Egy időben a magyarhoz hasonlóan még a belga tévében is elhangzott műsorzáraskor a himnusz. A belga tévénező azonban még az első akkordok előtt, míg a magyar, Boone tapasztalata szerint, csak a himnusz után zárta-zárja el a készületet. S ugyanígy ismeretlen arrafelé a Himnusz hangjaira történő újévi koccintás. A piros-fehér-zöld, mint fogalom, szerepel a magyar Értelmező Kéziszótárban, annak belga változatában viszont – számukra természetes módon – hiába keresnénk a fekete-sárga-pirost. Ugyanígy nincs náluk megfelelője büntudatunknak, Mohács és Trianon állandó, szavak mögötti jelenlétének, sem kötelező rezignáltságunknak, vagy annak a siránkozó-panaszló hangnemnek, melyben a magyar beszélők legtöbbször rendesen megnyilatkozik. (Érdekes adalék, hogy az 1830-as államalapításig más és más urak kezén lévő belga földön is szinte egymást váltották a véres hadjáratok és megtorló akciók, századunkban pedig mindkét háború folyamán sokkoló hirtelenséggel rohanta le Németország éppen Belgiumot. Persze az is igaz, hogy az erős kereskedővárosok az előző századok során általában megőrizték függetlenségüket, s a két világháborútól eltekintve az államiságban létezés idestova több mint százhatvan esztendeje is nagyjából zavartalannak volt mondható.)

Harmadsorban mentalitásunk nyelvi-udvariassági vetületéről esett szó. Hazánkban nagy a tekintélytisztület, hangsúlyozottak a „doktor úr”, „tanár úr” címek, a felnőtteknek kijáró „kezitcsókolom” fordulat pedig a kívülálló számára sosem hallott dolog. Az egyes szám harmadik személyű magázódás alázatos szokása Boone-nak még értelmezési zavart is okozott. Mikor a takarítónő közölte vele: „Jövő héten nem leszek itt, jó lenne, ha a Tanár úr felsöpörné a folyosót”, ő belga fejjel azt felelte: „Jó, majd megmondom neki”. Csak nagy sokára kapott észbe, hogy az előkelő Tanár úr voltaképpen ő maga. Az étkezés és vendéglátás „különc” magyar szokásait is csokorba lehet gyűjteni. Nálunk a vendég kiskirály, nem mosogathatja el az edényt a háziakkal, sőt, sokszor a gazda sem mosogat, mert az női dolog; itt még a családtagok is megköszönik az étkezést; aki befejezte az evést, felállhat, míg a belgák olykor órákat is eltöltenek együtt az asztalnál; vidéken mindig az asszony merít, s mindig először a férfiaknak... A patriarchális szemléletet nyelvünk egyes aspektusai is tükrözik, a hitves felveszi férje nevét, a „feleségül venni”, „férjhez menni” kifejezések egyirányúságról tanúskodnak, a fiúk gyakran kapják apjuk keresztnévét. Mindezek a számunkra természetes tények belga szemmel nézve szokatlan merevség, ómódiság érzetét keltik.

Az udvariassági szokások másféleségéről nekem is adódott személyes tapasztalatom. Ha Brüsszelben családostul vendégségbe hívtak, mosolyogva megköszöntük és zsebetettük a meghívást, úgy véltük, hogy ha az illető komolyan gondolja, amit mondott, nem csupán udvariaskodott, lesz szíves pontosítani, időpontot kérni-mondani. Úgy véltük, ennél mi sem természetesebb. Míg aztán egyik ismerősünk, miután már harmadszor vagy negyedszer ajánlotta fel vendégszeretetét, kifakadt: most akarjuk, vagy nem akarjuk meglátogatni? Kiderült, az adekvát eljárás az lett volna, ha az első ajánlat elhangzásakor előkapjuk noteszunkat, rögtön konkrét dátumot ajánlunk, azon

melegében szaván fogva a meghívót. Ha ezt a rendszert itthon bevezetnénk, minden bizonnyal jelentősen csökkennének a spontán (és felelőtlen) vendégszeretet megnyilvánulásai.

A belga–magyar határ tehát – ember és ember közötti viszony tekintetében – olykor nagyonis élesen meghúzható, kulturális ismeretek és mentalitás tekintetében is jócskán akadnak eltérések. Minél több (kulturális vagy személyes) átlépéssel viszont gazdagíthatjuk egymást, s azt hiszem csakis egyfajta kölcsönösség elve alapján, vagyis a nyitás gesztusa révén ismertethetjük meg jobban magunkat is.

KAJÁRI GYULA: NÉMETH LÁSZLÓ

NAGY KÁROLY

Szigeteket, szórványokat is megtartó haza a magasban*

EKE: – Ön a szigetmagyarság fogalom alkotója. Ha jól tudjuk, 1984-ben New Yorkban megjelent könyvében vezette be, és a nyugati országokba emigrált magyarság kisközösségeit, e kisközösségek összességét jelölte meg. Mekkora becsüli – lélekszám szerint – az összmagyarság e részét? Milyen demográfiai tendenciákat lát érvényesülni ebben a népességben?

N. K.: Az 1981-ben Pécsen rendezett negyedik Anyanyelvi Konferencián felolvasott előadásomnak ez volt a címe: „A magyarságtudat őrszigetei.” Áttekintve a szakirodalom megállapításait, statisztikai elemzéseit a Magyarországon kívül élő magyarok etnikai tömbjeinek szórványosodásáról és ezáltal magyarságát fokozatosan elvesztő asszimilálódásáról, feltettem a kérdést: széthullóban, megszűnőben van tehát a Magyarországon kívül élő több mint öt milliányi magyarság?

Tapasztalataim alapján azt a választ adtam e kérdésre, hogy nem, vagy még nem.

Mert a szórvánnyá széledés helyett sok helyen kialakult, máshol most alakul a sziget életforma, amely egyre inkább az önkéntes vállaláson és felelősségtudaton alapul.

Tíz éve élesztgeti, buzdítja, támogatja Anyanyelvi Konferenciánk ezt a vállalat és felelősségtudatot – mondtam. Munkásságunk második évtizedébe lépve fel kell mérjük: milyen lehetőségei, adottságai, szükségletei vannak ennek az új közösségi életformának, a lassan világszerte kialakuló magyar archipelágónak, hogyan támogathatja anyanyelvi mozgalmunk legjobban a magyarságtudat, a magyarságmegtartás őrszigeteit, a magyarság e külföldi közvetítőállomásait.

A nyugati magyarság lélekszáma tudományos pontossággal ez idő szerint nem megállapítható. Számos egymástól eltérő meghatározást és kritériumot használó demográfiai adalék-részlet alapján különböző becslések láttak napvilágot az utóbbi években. A legalacsonyabb Szabó A. Ferencé („Hiedelem tizenötmillióról”, *Népszabadság*, 1999. augusztus 20.), szerinte 285 000 magyar él nyugati országokban. (Ő az összmagyarság jelenlegi létszámát egyébként 13 millióra becsli. A legmagasabb a Magyarok Világszövetségéé (*A világ magyarsága*, 1998.), amelynek térképe szerint a Kárpát – medencén kívül élő magyarok létszáma 1 675 000. Az én ismereteim szerint a valóságot leginkább Pomogáts Béla becslései közelítik meg („Magyarok Szigettengere”, *Magyar Nemzet*, 1999. január 8.; „Minden hatodik magyar”, *A Hét*, 1999. február 11.). Szerinte a nyugati világban jelenleg körülbelül egymillió kétszáz-háromszázezer magyar él. Legmérvadóbb bemutatásuk, leírásuk Borbándi Gyula szakavatott kötetében található: *A Magyar emigráció életrajza 1945–1985* (1989), *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* (1992) és *Emigráció és Magyarország 1985–1995* (1996).

* Fejezet az Erdélyi Könyv Egylet (Stockholm) tizedik, 2000 tavaszán megjelenő, *Haza feleltünk, haza bennünk* c. kötetéből.

Egyedi történelmi adottság e nyugati magyar nemzetrész jelenlegi helyzete. Eltérően a század eleji „kitántorgottak” szerencsét próbáló százezreitől, és napjaink kis létszámú gazdasági vagy karrier-kivándorlóitól, a nyugati magyar szigetek és szórványok jelenleg legaktívabb csoportjainak jelentős része küldetésre igyekezett képesíteni helyzetét, a magyarság önként vállalt külképviseletévé fejlesztette származatát és befogadó népeihez való viszonyát. A politikai, gazdasági, tudományos, kulturális, egyházi, társadalmi élet területén szerzett pozícióját, szavát, befolyását, lehetőségeit rendszeresen és eredményesen használja az összmagyarság legfontosabb sorskérdései ismeretelésére, tudatosítására, támogattatására.

Az összmagyarságnak így tehát jól felfogott önérdéke is e külképviselet – készség és képesség e jelentős nyugati magyar erőforrás együttműködő gondozása.

Ugyanakkor azzal is szembe kell néznünk, hogy ez az egyedi történelmi adottság veszélyeztetett helyzetben van, a jelenlegihez hasonló szinten már csak néhány évtizedig lesz működtethető.

A nyugati sziget- és szórványmagyarság létszáma évről-évre csökken. Újabb kivándorló hullámok szerencsére nem gyarapítják. Az előregedés, kihalás, a vegyes házasságok, a szórványosodás, a beolvadás máris fogyasztani, gyengíteni kezdte például a nyugati magyar nyelv és kultúra műhelyei számát, hatásosságát. Intézményeit, szervezeteit, egyházait, egyesületeit, fórumait fenntartó nemzedéke jelentős részének élettartama már csak évtizedekben számlálható. A külföldön született nemzedékek magyar nyelv- és kultúra-ismerete ugyanakkor egyre ritkábban és egyre kevésbé anyanyelvi szintű. A magyar nyelv és kultúra tudása, ismerete nélkül viszont kevésbé esélyes, hiteles és értékes az érdekképviselet – jobb, ha a szószóló ismeri is a képviselt szót. (Lásd: N. K. és Papp László szerk.: *A magyar nyelv és kultúra megtartása, USA, 1997.*, Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 1998.)

Önmagát, értékeit és az összmagyarság számára létfontosságú, önként vállalt közvetítő szerepét megőrzendő, többek közt három feladatnak néz elébe a nyugati magyarsága az új század elején.

Késleltetni igyekszik a fogyatkozás jelenségeit, arra törekszik, hogy a lehetőségek végső határáig fenntartsa külföldi magyarságmegtartása kereteit és programjait.

Fejleszteni, gyarapítani törekszik olyan nemzetközi magyar struktúrákat, programokat, mint amilyenek pl. a jelenleg működő Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, a Magyarok Világszövetsége, a Magyar Professzorok Világtanácsa, stb., és ezek mintájára egyéb területeken is együttműködést szolgáló folyamatok, szerkezetek intézményesítését szorgalmazza.

Hozzáfogott, hogy feltárja és kidolgozza a külföldi nem-magyarnyelvű és -kultúrájú magyarságszolgálat lehetőségeit, módzatait, területeit, fórumait.

E törekvések sikere nem csak tőle, hanem immár a Kárpát-medence magyarsága segítségétől, jelentős mértékben Magyarország támogatásától is függhet.

– *Mi a legfőbb kritériuma annak, hogy valaki magyar? Az, hogy magyar az anyanyelve? Az, hogy érzelmileg azonosul a magyar anyaországgal, a magyar nemzettel? Az, hogy ismeri a magyar történelmet, értékeli a magyar kultúrát, és valamiképpen örökösének érzi magát? Úgy tudjuk, az Egyesült Államokban operáns fogalom a magyar származású; egy nemrég rendezett népszámláláskor állítólag másfél millióan vallották magukat effajta amerikaiának. Amerikai szempontból, úgy gondoljuk, ez elég egyértelmű minőség – de milyen minőség magyar szempontból?*

Ki a magyar? Magyar az, aki magát magyarnak tartja és aki a magyarságát vállalja. Tudat és akarat, identitás és szolidaritás. Modern korunkban egyre elismertebb jog és egyre inkább felismert felelősség. És nem csak a nemzettudaté az, hanem alkotóelemei is: a történettudaté, az etnikai, kulturális, vallási, közösségi, nyelvi tudaté, identitása is egyre inkább az emberi jogok részévé válik. Az érvényesítés joga a legtöbb országban még nem kodifikált, tehát nem védett és nem végrehajtható, de már több szinten is elkezdődött a nemzetközi jogérvényesítés folyamata.

Nemzet-, etnikumtudat és -vállalás nehezen kvantifikálható emberi magatartás, népszámláló demográfusok még nem találták meg a statisztikailag kimutathatósága formáját. Ezért tehát számszerűleg nem tudjuk, hogy a világon hány ember tartja magát magyarnak (írnek, kurdnak, stb.), hány ember vállalja magyarságát – vagyis, gyakorlatilag: hogy a magyar nemzeti közösségek tagjai hány nemzettársukra számíthatnak.

Az Egyesült Államokban a népszámlálás kérdései közt két etnikai identitásra utaló kérdés szerepelt 1980-ban és 1990-ben. „What is this person's ancestry or ethnic origin?” – Mi e személy, származása, etnikai eredete? E kérdéshez a magyarázó szöveg így segített: „Print the ancestry group with which the person identifies” – Írja ide nyomtatott betűvel annak a származási csoportnak a nevét, amellyel a személy azonosítja magát (eredeti kiemelések). „Persons who have more than one origin, may report two ancestry groups. A religious group should not be reported as a person's ancestry.” – Aki több, mint egy eredetű, az ideírhat két származási csoportot. Vallási csoport nem jelölhető egy személy származási csoportjaként. 1980-ban az USA-ban 1 776 902, 1990-ben 1 946 000-zal kevesebb: 1 582 302 ember válaszolt e kérdésre úgy, hogy ő magyar származásával (is) azonosítja magát.

A másik kérdés így szólt: „Does this person speak a language other than English at home? What is this language?” – Otthon más mint angol nyelven beszél-e ez a személy? Mi ez a nyelv? 1980-ban 180 000 ember (a magyar származásúak 10.12 százaléka), 1990-ben 147 902 ember (a magyar származásúak 9.35 százaléka) jelentette azt, hogy otthon magyarul (is) beszél – tíz év után 32 098-cal, 17.83 százalékkal kevesebben.

Az Egyesült Államokban is nyitott marad tehát a kérdés: hány magyar él az országban (lásd: N.K.: „Hány magyar él az Egyesült Államokban a XX. század végén?”, *Hitel*, 1993. augusztus, 38–42. oldal). 150 000 magyarul (is) beszélő – Szabó Ferenc csak őket számítja –, vagy 1 582 302 olyan ember, aki magyar származásával (is) azonosítja magát?

A válasz néha olyankor mutatkozik meg, amikor kiderül, hogy kire lehet számítani szükség esetén. Amikor szovjet megszállás és kommunista egypárti diktatúra nyomorítja Magyarországot, amikor magyar egyetememet szüntet meg, értelmiségieket hurcoltat el, falvakat rombol a diktátor Erdélyben, vagy magyar jogvédőt börtönöznek be, iskolaigazgatókat tesznek állástalanná Szlovákiában a bizonyítványok magyar nyelvű kiállításáért, vagy amikor háború dúl a Délvidéken, vagy árvíz tombol Kárpát-alján, akkor ki emel szót, ki tiltakozik, ki lobbizik, ki tüntet, ki adakozik, ki cselekszik, ki mozgósítható a nemzettársai érdekében.

Ezekről a számokról szakszerű kimutatások nem készültek, de annyi biztos tapasztalat, hogy a szívében, szolidaritásával, cselekedeteivel is magyarságvállalásra kész embercsoport nem minden tagja beszél, vagy beszél jól magyarul, vagyis több magyarra számíthatnak a magyar nemzetrészek Amerikában, mint ahányan magyarul beszélnek. S minthogy ez tény – e készség számontartása, megtartása, fejlesztése közösségi feladat és felelősség.

– Ön nemcsak teoretikusa a szigetmagyarság létállapotának, hanem cselekvő tényezője is annak, hogy a nyugati magyarság fennmaradjon mint magyar nyelvű népesség – vagy olyan kétnyelvű népesség, amelynek egyik nyelve a magyar. Ennek érdekében egyik elindítója volt az anyanyelvi mozgalomnak, s majd három évtized tapasztalattal rendelkezik ezen a téren. Mit mutatnak a tapasztalatai? Milyen tanulságokkal szolgált ez a harminc év?

Az anyanyelvi mozgalom a nyugati szigetmagyarság egyik szigetéről, a New Brunswick-i (New Jersey, USA) Magyar Öregdiák Szövetség Hétvégi Magyar Iskolájából indult el, amit 1960-ban alapítottunk a Rutgers Egyetemen, s amelynek huszonöt évig én is egyik tanítója voltam. (A Szövetség negyven éves (1960–2000) működésének dokumentált története a Csokonai Kiadónál a közeljövőben jelenik meg *Emigránsok – küldetésben* címmel.)

Mivel a foglalkozások csak hetente egyszer folytak, nagyon fontos volt a hatékonyság. De eleinte nem voltak megfelelő, modern tankönyvek, nem voltak tanmenetek, semmi, ami a heti egyszeri tanításhoz használható lett volna. A magyarországi tankönyvek meg tele voltak propagandával, ezeket nem óhajtottuk használni. 1965-ben egy felmérő tanulmányt készítettem arról, hogy hol és hogyan folyik még az Egyesült Államokban a miénkhez hasonló magyaroktatás. Ezt a huszonhárom iskoláról szóló tanulmányt levelek kíséretében elküldtem haza Magyarországra Kodály Zoltánnak, Illyés Gyulának és Váci Mihálynak. Azt írtam nekik, hogy itt kulturálisan hátrányos helyzetű szórványmagyarok magyarsága megtartásáról van szó, akiket az anyaország nemhogy nem gondoz: egyenesen letagad, ellenségnek tekint. Itt az ideje, hogy ez a szemlélet megváltozzék, hogy összefoghassunk hazai szakemberekkel és kidolgozhasuk a szórványban való magyartanítás módszertanát. Sokáig leveleztünk, Illyés Gyulát 1966. június 29-én Rutgers Egyetemen egy szövetségünk rendezte irodalmi esten is vendégül láttuk Weöres Sándorral együtt és ez alkalommal erről is sokat beszélgettünk.

Végül sikerült Kodálynak, Illyésnek és másoknak, de főleg Vácinak elérni, hogy 1970 augusztusában összehívták az első Anyanyelvi Konferenciát Debrecenben és Budapesten. Sajnos addigra Váci már nem élt, de Bárczi Géza, Lőrincze Lajos, Imre Samu, Czine Mihály és számos más kitűnő szakember felkarolta az ügyet. Az ő segítségével sikerült elindítani egy olyan mozgalmat, amely Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága néven mára közzismertté vált, és rendszeresen támogatja a szórványmagyság, de most már legfontosabb teendőjeként a kisebbségi magyarság anyanyelvi oktatását és kultúrája művelését. Jelenlegi elnöke Pomogáts Béla, a Magyar Írószövetség elnöke, nyugati társelnökei Lázár Oszkár, a Lund egyetem tanára és én, kárpát-medencei társelnökei Gál Sándor kassai költő és Kántor Lajos, a Korunk főszerkesztője Kolozsvárott. Öt tankönyvet adtunk ki több ezer példányban, tananyagokat készítettünk, szórványban és kisebbségben élő magyar gyerekek számára minden nyáron magyarországi oktatótáborokat szerveztünk, folyóiratot indítottunk *Nyelvünk és Kultúránk* címmel, határokon túli társszervezeteinkkel együtt évente tucatnyi nyelv- és kultúrávédő és -művelő szakmai találkozót szerveztünk, és nyolc nemzetközi konferenciát rendeztünk. A harmincéves jubileumi kilencedik konferenciát 2000. augusztus 10-14. között Marosvásárhelyre tervezzük összehívni.

E harmincéves munka egyik tapasztalata szerint a történelem azt igazolta, hogy érdemes volt ezt a programot kezdeményezni, szorgalmazni és fejleszteni akkor is, ha a létfontosságú magyarságmegtartó ügy érdekében diktatúrákkal és ellenséges értetlenséggel kellett szembeszállni.

A Szovjet-megszállta Magyarország kommunista egypártrendszere a diktatúra mindenkori érdekeinek próbált érvényt szerezni az anyanyelvi mozgalom életében is. Nem volt könnyű dolga, mert az Anyanyelvi Konferencia nyugati állampolgárai fölött nem volt hatásköre, így a nyugatiaknak nem kellett kompromisszumokat kötniük. A magyar kormány legfeljebb az országba való beutazásukat tilthatta meg, de például szólásszabadságukat már nem. A magyarországi ellenzéki értelmiséggel való rendszeres találkozásait sem, és a honi szakemberekkel közösen készített tankönyvek, tananyagok, folyóiratpéldányok, közösen szervezett gyermeknyaraltató és tanárképző tanfolyamok kommunista pártpropagandától való mentességét sem.

Elve a viszonylagos „diplomáciai immunitásukkal”, a nyugatiak közül többen állandó témaként hangoztatták a konferenciákon az akkor tabuként tiltott magyar sorskérdéseket, például a Kárpát-medence magyar kisebbségei elnyomottságát (és azt, hogy az Anyanyelvi Konferenciákon való részvételük elengedhetetlen), az 1956-os forradalom tényeinek meghamisítását, a nemzeti függetlenség, szabadság, a demokrácia hiányát. A Konferencia eddig elkészült öt tankönyve és számos egyéb taneszköze pedig nemcsak hogy propagandamentes, de pedagógiailag és módszertanilag modern és aktivizáló, kulturális „mikrokozmoszt” nyújt, példatárát a világ teljes magyar irodalmából meríti és a Kádár-rendszer iránti elfogultsággal nemigen vádolható Kovács Imre 1980-ban New Yorkban bekövetkezett halála előtt megjelentett írása szavai szerint fejezetit – „nemes, veretes hazafiság hatja át”.

Azt viszont érvényesíteni tudták a Kárpát-medence szovjetek ellenőrizte diktátorai, hogy saját állampolgáraik nem vehettek részt szabadon az Anyanyelvi Konferencia munkájában. Az 1977-es budapesti konferenciára ugyan – követelésünkre – már kaptak meghívót a szomszédos országok szakemberei közül is néhányan – és attól kezdve egyesek el is jöhettek (az 1977-es, az 1981-es pécsi és az 1985-ös veszprémi konferencián tizenketten előadóként is, mások csak titokban, „betévedt turistaként”), – de szabadon először az 1989-es kecskeméti konferencián találkozhattunk csak egymással. Ekkor – és együtt – indítottuk el azt a folyamatot is, amelynek eredménye a mozgalom 1992-es esztergomi megújulása: függetlensége, demokratikus szervezete, érdekképviseleti, jogvédő feladatvállalása is lett.

A másik tapasztalat az, hogy az Anyanyelvi Konferencia modell, példa értékű.

Történelmében először a világ magyarságának most van egy olyan nemzetközi műhelye, ahol a szétszakítatásból, szétszórattatásból származó hátrányait valamelyest ellensúlyozhatja. Összefoghatja, de legalábbis esetenként együttműködtetheti az oldott kéve kalászeit.

Köteteket, közvetítőket toborozhat és képezhet ki a kitanorgottak, a kitaszítottak, az elszakítottak, az emigráltak, a kiszoródottak millióiból – olyan hűséges tolmácsokat, akik magyarságukat fontosnak tartják, akik magyar testvéreiket vállalni, támogatni akarják és tudják. Megsokszorozhatja ezáltal világszerte a hangját és szavát, amellyel jogos helyet biztosíthat sorsának, valóságainak, szükségleteinek és akaratának a világ népeinek tudatában.

E minta, e tapasztalatok átvétele, hasonló nemzetközi magyar programok létesítése, működtetése nemzeti érdek.

– Mi, akik ezeket a kérdéseket feltesszük, egyértelműen értéknek érezzük és valljuk a magyarságot. Nem nagyobb értéknek, mint bármely más nyelv és kultúra örökségét, de a mi számunkra kedvesebbnek az által, hogy a mienk – mi neki adattunk és ő nekünk adatott. Mit gondol ön a nemzeti érzésről, öntudatról? Idejét múlta? Vagy reneszánszát éli?

Mint többek közt öntől is tudjuk, az Egyesült Államok példája bizonyítja, hogy a szinte teljes gazdasági, politikai, sőt nyelvi integrálódás sem tünteti el a kisközösségeket, nem szünteti meg azok szükségét, jelentőségét az emberek életében. Lehet-e az életképes szigetmagyarság léte és létformája a megmaradás modellje az egész nemzet számára?

Czine Mihály nem csak tudós irodalomtörténész volt, hanem a magyar szigetvilág peregrinus prófétája is, tartva, erősítve a nemzettudatot a nemzethűséget is világszerte mindannyiunkban. Sosem mulasztotta el Adyt idézni: „A magyarság szükség és érték az emberiség és az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.”

Ennek a szükségnek, ennek az értéknek, a magyar kultúrának, a magyar nyelvnek, a magyarságtudatnak a megtartása továbbra is felülmúlhatatlan, egyedi kincs birtokosává, emberségéhez is gazdag energiaforrás részesévé teszi a megtartót. És a megtartás, a művelés, a következő nemzedékeknek való átadás jelenkori történelmünkben egyre inkább elismert emberi jog kisebbségi, tehát sziget-helyzetben, szórványlétben is.

Nyelvhasználati jog, iskolafenntartási jog, a mindennapi életben önrendelkezési jog, vagyis a kultúra, a közösségi sajátosság megtartásának joga. Nem ellenkezik ez a jelenkori fejlődési irányzatokkal: a globalizálódással, az integrációval, az egyesüléssel? Nem szeparatisták, szakadárok, szegregacionisták a koszovóiak, a kurdok, a baszkok, a szlovákiak, kárpátaljai, romániai és délvideki magyarok és vajon nem széthúzás, destabilizáció és konfliktus okozói-e, ha kulturális jogokat, etnikai autonómiát követelnek?

Az ismeretlentől való félelem – és ennek egyik okozata: az ismeretlen gyűlölése – gyakran arra a meggyőződésre juttatott közösségi vezetőket, hogy a társadalmi összefogás, együttműködés legjobb biztosítója az uniformitás, a társadalmi integráció egyetlen hatásos módja a homogenizálás. A heterogenitást veszélyesnek tartották: mennél eltérőbbek egymástól a társadalmat képező különböző csoportok, annál nagyobb az esély az érdekellentétekre, a konfliktusokra, a diszintegrálódásra. Ezért többnemzetű, több vallású, több etnikumú, több kultúrájú társadalmak, államok vezetői a múltban gyakran arra törekedtek, hogy csökkentsék, megszüntessék a heterogenitást. Módszereik helyenként és időnként az asszimiláció erőszakolásától az etnocidiumig, a tömeges deportálásoktól a genocídiumig terjedtek.

Egyesek szerint a nacionalizmus okozza a mássággal szembeni erőszakos türelmetlenséget, de ez a megjelölés félrevezető. A nacionalizmus egy nemzet szeretete, a nemzethez való tartozás intenzív tudata és érzése – szótári meghatározással: hűség a nemzethez, a nemzeti egység vagy függetlenség támogatása – a patrióta hazaszeretete konstruktív energiaforrás. Nem szeretet, hanem gyűlölet, nem nacionalizmus, hanem gyilkos erőszak, embertelen agresszió ölte tömegsírokba Katyn, Auschwitz, Törökország, Mandzsúria, Ruanda, Srebrenica áldozatait.

A jelenkori tapasztalatok azt mutatják, hogy a nacionalizmus sok embercsoport számára továbbra is fontos, jelentős kollektív tudati jelenség, a nemzeti szuverenitás, a független nemzetállamiság pedig mozgósító program, közösségi törekvés, sorsdöntő cél. Az Egyesült Nemzetek taglétszáma az elmúlt 10 év alatt 156-ról 185-re emelkedett. Paradoxonnak tűnik, hogy közösségek nemzeti függetlenséget, önrendelkezést, kulturális autonómiát követelnek ugyanakkor, amikor nemzetközi integrációra aspirálnak, például a NATO, az Európai Unió tagjai akarnak lenni.

A jelenkori nemzetközi fejlemények néhány tanulmányozója e látszólag ellentétes törekvéseket kongruensnek, összeillőnek, sőt szükségszerűen egymást kiegészítőnek tartja. Egyesek szerint a globalizálódás paradox módon még fontosabbá tette a kis

nemzetek számára az önálló állammá válást, hogy segélyekért, forrásokért, befektetésért versenyezzenek.

A nemzeti önrendelkezésre és a nemzetközi integrációra való egyidejű törekvés azt a felismerést is megerősítette, hogy a különbözőség emberi jog, sőt, hogy értékek, és nem szükségszerűen konfliktusok forrása.

Svájc, Finnország, Svédország és számos más példa is megerősíti azt a történelmi tapasztalatot, miszerint igenis integrálhatók heterogén, multietnikus társadalmak is, különbözőségeik, nemzeti kultúrájuk megtartásával is képesek és hajlandók tartós együttműködésre egy-egy régió, ország, társadalom csoportjai, közösségei.

Az Egyesült Államok például egyre kevésbé érvényesíti „olvasztótégely” metaforával kifejezett korábbi asszimiláció – elvárásait, azt, hogy amerikaivá válva vesse el, felejtse el mindenki az eredeti kultúrát. Egyre inkább a „mozaik” metafora használatos az amerikai társadalom jellemzésére. Az amerikai kultúrát úgy tehetik magukévá egyre többen, hogy közben megtartják, tovább művelik etnikai örökségüket. A megtartott kulturális elemek sajátosságának megőrzése nemcsak megengedett, hanem fontos, sőt elengedhetetlen, mert nélküle nem egész a „gestalt”, nem is lehet teljes értékű kép a mozaik. Amerikai állami iskolák ezekben folyik többnyelvű oktatás, a multikulturalizmus mind a hivatalos, mind a mindennapi élet egyre elfogadottabb része.

A kulturális jogok nemzetközi elismerése is egyre gyakoribb és egyre egyetemesebb elvárásként nyilvánul meg.

Az Egyesült Nemzetek által elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 1948-as deklarációja után negyvennyolc évvel az UNESCO védnökségével tanácskozó Nyelvi Jogok Világkonferenciája 1996. június 6-án Barcelónában elfogadta és az ENSZ-hez is elfogadásra terjesztette be a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.

E dokumentum ötvenkét cikkelye elidegeníthetetlen emberi jognak nyilvánítja mindenki számára saját anyanyelve magánszférában és nyilvánosan való használatát, saját kultúrája megőrzését és fejlesztését, saját nyelve és kultúrája oktatását és a tömegközvetítési eszközökben való használatát, a kormányzatok és a társadalmi-gazdasági kapcsolatok terén való figyelembe részesülését.

A Nyilatkozatot az UNESCO eljuttatta összes tagállamainak kormányához, javasolta elfogadását az ENSZ szakosított szerveiben, majd közgyűlésén, és kezdeményezte egy kormányközi értekezlet összehívását. A katalán parlament úgy döntött, hogy a dokumentumot az Európa Parlament elé terjeszti. Ezekkel a lépésekkel megkezdődött nemzetközi jogi érvényűvé válásának folyamata. (Teljes szövegét angolul lásd: „Universal Declaration of Linguistic Rights”, <http://www.troc.es/mercator/dudl-gb.html>; magyarul: *A Hét*, 1996. 26., 27., 28., és *Magyar Napló*, 1996. október).

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját – Strasbourg, 1992 – eddig már húsz ország írta alá (lásd: „Más nyelven beszélnek”, *HVG*, 1999. augusztus 21., 39–40 old.) (A Karta magyar szövegét lásd: *Pro Minoritate*, Budapest, 1996. nyár, 106–118 old.).

Jelenkorunkban tehát nyilvánvalóan történelmi adottság is a magyarság tömbjei, szigetvilága és szórványai számára az, hogy nemzeti kultúráját, nyelvét elismert jogként és méltányolt értéknek őrizze, művelje, hagyományozza, tanítsa és terjessze.

E történelmi esély és adottság így most kihívás és felelősség is.

Történelmünkben nagyszerű energiákat tudtunk mozgósítani a megsemmisítéssel, a megszállással, a szétdarabolással, az elnyomással szembeni magyarságunk megtartása érdekében.

Jövönk egyik nagy feladata most a globalizálódás, az információ-áradat, a világnyelvek, a világhatalmi és világkereskedelmi stílusok homogenizáló erőltetése, az integrálódások asszimiláló hatása közegében is sikeres magyarság-megmaradás módozatainak kidolgozása.

Nemcsak magunk megtartásáért, hanem egymás támogatása küldetészerű folytatásáért is. Vagyis ne csak kincsként adjuk át külföldön a magyarságot a következő nemzedékeknek, hanem segítséget igénylő nemzetrészeink, nemzettársaink jövőjét jobbító programként is. Küldetesként, misszióként! Szeretettel és kötelességérzettel vállalt feladatként.

Az „emelkedő nemzetté” forrott magyarság szolidaritása némi nyereséggé tudta tenni a tragikus számú 56-os kimenekülőket okozta embervesztéséget a nyugati világban. Történelme során a magyarságnak talán soha nem volt még olyan létszámú önkéntes és hatásos külképviselője, mint most. Feladat és felelősség is most az, hogy a nyugati magyarság jelenlegi külképviselői készségét még jobbra, hatásosabbá tegyék, és hogy időben meghosszabbítsuk, utánpótlást is biztosítva.

Két- és többnyelvű többkultúrájú magyar szigeteink világszerte értékes, eredményes mintákat alkottak és működtetnek e küldetéses magyar megmaradás érdekében. Legtöbbjük kész a legsikeresebb módszereik megosztására.

Jövönk a tét, hogy hogyan élünk e nemzetközi magyar adottság értékeivel a határok feletti, a „magasban” is megtartó hazában.

A mi nemzedékünk kötelessége az, hogy átadjuk ezeket a módszereket, a „bűv-igéket”, „titkainkat” amiket „szabad mezőkön” összeszedtünk, mindazoknak, akiket most más vasfüggönyök és „új tatárhadak” nem ölnek, nem ijesztenek.

A következő nemzedékeknek a jobb magyar jövő iránti felelőssége pedig az, hogy „tanulják a messzehangzó példát”, „új hont fürkészve” lépjenek be a „varázskörbe”, új „kufárhadakkal” szemben is tanulják meg „a szókat”, öltsek magukra a „varázsinget”, hogy megmaradjon „hazánk a magasban”.

BALLA D. KÁROLY

Ki marad le a luxushajóról avagy van-e nemzetstratégiánk?

Minden egész eltörött.
Ady

Kocsiút az éjszakában

Amikor – jó évvel ezelőtt – azt hallottam a Híradóban, hogy a magyar Külügyminisztérium kebelén belül *ad hoc* bizottság alakult, amelynek feladata az lesz, hogy *összehangolja* Magyarország európai integrációjával és a határon túli magyarság helyzetével kapcsolatos álláspontokat, elégedetten csettintettem: végre, hiszen, mint köztudott, *kétszer ad, aki gyorsan ad hoc*. Ám, ami a gyorsaságot illeti, már akkor súlyosak voltak a kétségeim: nem késett-e el máris ezzel az intézkedéssel a magyar vezetés, s nem akkor – négy-öt éve – kellett volna erre a problémakörre komolyabban odafigyelni, amikor az első aggodalmak megfogalmazódtak (éppen a határon túli magyarok részéről), másrészt meg azért tartottam az ügyet aggályosnak, mert ezúttal nem egy hegedűt meg egy brácsát kell összehangolni, hanem egy limuzin gyorsuló száguldasát kell összeegyeztetni a kátyúkon bukdácsoló kivilágítatlan szekér döcögésével. Ráadásul pontosan tudható, hogy a limuzin utasai roppant sietnek, mert mielőbb el kell érniük a 2002-es kilométerköig (ahonnan már állítólag felszállhatnak a luxushajóra), így alig hihető, hogy a szekérrel vagy azok néhány utasával vesződni fognak, főleg, ha esetleg kiderül, hogy a szekeret irányító kocsis talán nem is ugyanabba az irányba hajtja a lovakat, mint amerre a limuzin igyekszik.

Igy aztán féltő, hogy az *összehangolási kísérlet újabb disszonanciákat eredményez*. Azon a szekéren ugyanis sokféle utas ül, s nem kétséges, hogy a többség miféle hangnemű szólalomkba kezdene, ha egyesekre például érvényessé válna a „kettős utas” intézménye, vagy kiderülne róluk, hogy bár szekéren ülnek, mégis limuzin-ülés van az ülepük alatt. Illetve, másrésztől, ama luxushajón győzelmi fanfárok helyett nem vészharangok kongatásával fogadják-e majd a bejelentést, hogy a végre megérkező limuzinnak nem is annyi az utasa, mint ahányan benne ülnek, hanem néhány leszakadt atyafi még döcög valahol az áramszünetes éjszakában egy rozoga társzekéren, felettébb gyanús társaságban.

Félretéve most már a „Kocsiút az éjszakában” szimbolikáját, szögezzük le: a magyarság több országba szakadtságának kedvezőtlen következményei közül az egyik legsúlyosabbikkal kell szembenéznünk akkor, amikor azt vizsgáljuk, milyen fejleményeket von maga után Magyarország betagolódása az európai katonai és politikai-gazdasági tömbökbe, miközben tényként kezelendő, hogy az elszakadt magyar nemzetrészeket magukban foglaló országok közül ezzel a csatlakozással egyik sincs szinkronban. A környező államok többsége, ha kisebb-nagyobb fáziskéséssel is, valószínűleg belátható időn belül maga is az integráltak közé fog tartozni, ám Magyarországnak akad olyan szomszéda is, amelynek erre a legkisebb esélye sincs.

Talán érthető, hogy ezen országok egyikének állampolgáraként sajátos nézőpontból tekintek azokra a problémákra, amelyekkel a magyarságnak szembesülnie kell a harmadik évezred fordulóján.

A válságból kitekintve

Magyarország európai integrációjának a kérdését a nemzet részeként értelmezett kárpátaljai magyarság kiszolgáltatott helyzetének kontextusába helyezve szeretném megvizsgálni.

Eközben tényként kezelt kiindulási pontom az, hogy a kárpátaljai magyarság helyzete válságosra fordult. Lélekszáma csökken¹, értelmisége kivándorol, a szülőföldjükön maradók döntő többsége pedig vegetálásra kényszerül: az Ukrajnában kialakult súlyos gazdasági krízis közepette permanens létbizonytalanságban küzd fennmaradásáért. Az etnikai határok elmosódásával és a szociális kiszolgáltatottsággal egyenes arányban mázsolódik el az itt élő magyarok nemzeti arculata, vesz el identitástudata.²

E pozícióvesztésnek három fő okát látom:

Először is az ukrán törvényekben biztosított egyéni és kollektív nemzetiségi jogok gyakorlása úgyszólván lehetetlenné vált az állandósult pénzhiány, a roppant kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt (például: működhetnek magyar iskolák, de télen nincs bennük fűtés, a pedagógusok még éhbérvnyi fizetésüket *sem* kapják meg; sorra bezárnak a művelődési házak, községi klubok, könyvtárak; a magyarság-szervezetek fenntarthatósága, a lap- és könyvkiadás, a színház, a rendezvények lebonyolíthatósága – mind a magyarországi támogatásoknak van kiszolgáltatva; egyre csökkennek a termelési mutatók, mind nagyobb az energiahiány; stb. – ezek persze országos, és nem „magyar gondok”, de a kis létszámú kisebbség felmorzsolódását felgyorsítják, mert a nemzeti értékek megőrzésére, a jogok gyakorlására egyszerűen nincs mód). Tegyük ehhez még hozzá, hogy Ukrajna nemzetiségi politikájában is visszarendeződés tapasztalható: míg megalakulása után a fiatal állam meglehetősen toleranciával viseltetett a kisebbségek iránt, addig mára senki számára sem lehet kétséges, hogy a vezető körök nemzetállamban gondolkodnak, amikor pl. az új nyelvtörvény vagy az új oktatási koncepció tervezetét társadalmi vitára alkalmasnak találták.

Másodszor: nem állnak a helyzet magaslatán az ugyancsak alapvető hiányokkal küzdő nemzetiségi érdekvédelmi szervezetek sem: lelkesedésből ma már senki nem végez kisebbségi többletmunkát, így szervezeteink nem ritkán a közösség érdekeinek szolgálata elé helyezik önműködésük védelmezését, s tevékenységük nagyobb hányadát mára saját legitimitásuk igazolására és kialakított működési kereteik (székház, iroda, gépkocsi, fizetett státusok stb.) fenntartására fordítják; erre pedig csak akkor nyílik módjuk, ha a „magyar ügy” mind több területét uralják, s igyekeznek a Magyarországról érkező támogatások újraelosztásának jogát mindinkább kisajátítani.

Harmadik helyen említeném a határon túli (így kárpátaljai) magyarság és az anyaország viszonyának rendezetlenségét, ellentmondásosságát, amely nem hogy megoldódni nem látszik, hanem Magyarország európai integrációja következtében még paradoxálisabbá válik.

¹ A statisztikai adatokat feldolgozó legújabb munkák közül ajánlom többek között Cserniczkó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* c. könyvét (Budapest, 1998).

² E jelenségekkel részletekbe menően foglalkoztam *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében* c. tanulmányomban (*Magyar Napló*, 1999/szeptember)

Mert miről is van szó?

A kárpátaljai magyarságnak sorozatosan csalódnia kellett anyaországában: itt talán elegendő az annak idején jókora port kavart, az itt élők részéről fájdalmasan megélt, még az Antall-kormány által megkötött államközi alapszerződésre utalni (amelynek passzusai közé iktatták a területi igényekről való végleges lemondást, s ennek ellentételezéseként még az ukrainai magyar kisebbség autonómiára való jogát sem sikerült az okmányban rögzíteni) vagy arra, hogy a hivatalos Magyarország illetékesei többször is hangoztatták a kettős állampolgárság kizárását (itt sietve hozzáteszem, hogy ezt Ukrajna alkotmánya amúgy is lehetetlenné tenné), ugyanakkor még senki sem tudta megnyugtatóan és világosan – a frázisokon túl, konkrét elképzeléseket is vázolva – elmondani, hogy az európai tömbökbe csatlakozó Magyarország részéről bevezetendő idegenrendészeti szigorításokat (pl. vízumkényszer, magas biztosítási összegek, jogkorlátozások a munkavállalás területén stb.) hogyan lehet összeegyeztetni a határon túli, így kárpátaljai magyarság érdekeivel és igényeivel; miként lehet majd különbséget tenni az eleve potenciális bűnözőnek vagy legalábbis nem kívánatos elemnek tekintett *ukrán állampolgár*, illetve az anyaországával fizikai kapcsolattartásra törekvő *ukrajnai magyar ember* között; ha ilyen különbségtételre nincs mód (illetve, ha lenne is, ez a különbségtétel az eredetivel azonos fajsúlyú problémákat vetne fel), nos, akkor a határon való átkelés és a Magyarországon-lét minden „ukrán” számára egyformán szankcionálttá – és anyagilag kedvezőtlennek, csak a jómódúak számára elérhetővé – válik, s így nehéz elképzelni, mik is lennének azok a sokat hangoztatott előnyök.

Epp ezért a kárpátaljai magyarság válságát nem enyhíti, hanem tovább súlyosbítja annak tudatosulása a lakosság körében, hogy néhány éven belül Csap és Záhony között húzódik majd Európa legáthidalhatatlanabb tektonikus vonala. Hiába hangzik el oly gyakran felelős nyilatkozók szájából az, hogy Magyarország EU-csatlakozása a határon túli magyarság számára is előnyökkel jár, mert az anekdotabeli Pista bácsinak, aki eddig hat államban élt már anélkül, hogy kimozdult volna Munkácsról, nos, neki még senki nem magyarázta el, melyek is lennének ezek az előnyök. Ő csak azt tapasztalja, hogy ha Magyarországra utazik, akkor az ukrán határon még magyarnak számít, aki rosszul beszél az államnyelvet, ám mire átér a Tisza-hídon, csodálatos módon átváltozik és a magyar határon már ukránnak tekintik; útlevele – és nem anyanyelve – alapján ítéli meg nem csupán vámos és rendőr, hanem minden hatóság és hivatal. Akit hivatalosan ma is idegenként, turistaként kezel anyaországa, s aki azt is tudja, milyen tortúra ma ukrán állampolgárnak Nyugatra kijutni, az hiheti-e, hogy néhány éven belül nem ugyanez vár-e rá akkor, ha csupán az „övéihez” siet.

Ismerjük persze a hangoztatott szólamokat, amelyek közül az első az, hogy a NATO-tag és EU-tag Magyarország nemzetközi tekintélyét latba vetve majd sokkal hatékonyabban léphet fel érdekeinkben. Nos, az ilyen előnyökkel való kecsegtetés meglehetősen nyugtalanságot kelt. Egyfelől a balkáni háború tanulságai számunkra inkább riasztóak, semmint biztosságérzetet keltőek, mert valahogy nem fér a fejünkbe, miként szolgálhatta a bombázás a vajdasági magyarok érdekeit, ha egyszer őket is bombázták (nemrégiben – a háború befejezése óta először – sikerült vajdasági írókollégáimmal találkozni; megerősítették azt, amit hasonló cipőben járó kisebbségként sejtettem: az egész bombázást – és abban Magyarország részvételét – gyalázatos dolognak tartják, mert az igazság lovagjainak képében fellépők a lakosságot büntették meg a vezetőik által elkövetett gaztettekért). Másfelől a hol megújuló, hol el-elcsituló szlovákiai és romániai magyarellenes állampolitikával szemben, úgy tűnik, a Nyugat – és annak

részeként Magyarország – tökéletesen tehetetlen. E kettő egybevetése nagyjából azt jelenti, hogy a csatlakozott anyaország addig nem képes határon túli kisebbségeit megvédeni, amíg népirtás nem történik az adott országban; ha ez megtörténik, akkor pedig úgy védi őket, hogy az ő városaikra is bombát szór.

Az előnyökkel való másik kecsegtetés azt hangsúlyozza, hogy a már integrálódott Magyarország eredményesen szorgalmazhatja a magyar lakossággal rendelkező szomszédos országok tagfelvételét. Ám esetünkben e kijelentésnek sincs valóságtartalma: Ukrajna (vagy akár Szerbia) EU-tagsága igen merész utópia, s ha sok-sok évtized múlva – szorgos szorgalmazások révén – realissá is válhatna, addigra minden bizonnyal megoldódik a kárpátaljai magyarság problémája – az érintett addigra megszűnik szerves népcsoportként létezni. Ezért a szomszédos országok csatlakozására való hivatkozás Kárpátalja vonatkozásában csak illúziókeltésre alkalmas, arra, hogy a rövid távon bizonyosan megmutatkozó negatívumokat elfedje.

Ugyane szempontból azt hinni is illúzió, hogy Magyarország (sajátos nemzetiségi beágyazottsága okán) kivételességet, különös elbírálást, halasztást, egyes EU-törvények érvényességének a felfüggesztését – úgynevezett *derogációkat* – kérhet és kaphat az EUtól. Ugyan ilyesmire a jogalapok is meglennének, de Magyarországnak szerintem *derogál* derogációkat kérni, mert *minta-csatlakozó* szeretne lenni és semmi olyat nem kíván tenni, amivel kockáztatná vagy legalábbis késleltetné felvételét. Magyarország a mielőbbi csatlakozás érdekében minden fizikailag teljesíthető követelményt és elvárást teljesíteni fog, sőt, ahogy a magyar mentalitást ismerjük: igyekszik majd *túlteljesíteni* őket. (Lásd Magyarország NATO-túlbuzgóságát.)

Mindezzel együtt könnyű belátni: Magyarország számára az európai csatlakozás létkérdés, s valószínűleg nincs más választása, mint az integrálódás; ugyanakkor ideje lenne hivatalos körökben is kijelenteni, hogy ez esetben az államérdek nem rendelhető alá a határon túli magyarság érdekeinek, azaz nem várható el egy tízmilliós országtól, hogy egy idegen állam döcögő szekerén vergődő százötven ezer kárpátaljai magyar miatt lemaradjon a luxushajóról.

Van a kérdésnek erkölcsi, érzelmi vonatkozása is. Csak aki saját bőrén tapasztalta, az a megmondhatója, milyen ambivalens érzés, milyen skizofrén állapot kárpátaljai magyarként határt átszelni, Magyarországon tartózkodni, netán valamit elintézni, hivatalos ügybe keveredni. Hosszasan sorolhatók lennének a példák, amelyek kisebbik része azt igazolná, milyen felemelő érzés magyarnak lenni a magyarok között, „otthon” lenni a magyarságban, milyen jó tapasztalni a segítőkészséget, szolidaritást; a példák nagyobbik része azonban azt mutatná be, milyen elutasítást, hátrányos megkülönböztetést, nem ritkán megaláztatást kell elszenvednie annak, aki ugyan magyar nemzetiségű, de útlevele szerint ukrán állampolgár. Ez a negatív tapasztalat csak növekedni fog a határőrizet erősödésével és az idegenrendészeti szabályok szigorodásával.

Mindez még kiszolgáltatottabbá teszi a kárpátaljai magyarságot, annak szinte minden rétegét. Nem titok, hogy ezrek, talán tízezrek élnek ma abból, hogy a határon kis motyójukat átcsempészve piacolnak (ezt nem jókedvükben teszik, hanem más megélhetési lehetőség hiányában), igen jelentős a Magyarországon hivatalosan vagy illegálisan munkát vállalók száma, s az értelmiségi elit számára is egzisztenciális kérdés az anyaországgal való rendszeres kapcsolattartás (magyarországi ösztöndíjak, meghívások, részvétel a nemzeti művelődés vérkeringésében, publikációs és kutatási lehetőségek stb.). Ha ezek az adottságok megszűnnek vagy korlátozódnak, anyagilag kedvezőtlené válnak – az újabb érvágást jelentene.

Végül még egy szempont.

Köztudott, hogy a kárpátaljai magyarság körében immár évek óta tartó újabb kivándorlási hullám észlelhető. Ennek ugyan első és legfőbb oka az ukrainai létfeltételek hiánya, ám emellett az áttelepülési hullám felívelésének másik kiváltója Magyarország közelgő EU-csatlakozása. Magyarok sokaságának végső elhatározásában igenis szerepet játszik az a körülmény, hogy belátták: néhány év múlva itt húzódik majd Európa szűrője, mérhetetlenül nehezebbé válik a kapcsolattartás, és *akkor* áttelepülni úgyszólván lehetetlen lesz. Ezért hát a dolog nem halogatható tovább. Persze nem állítható, hogy az EU-csatlakozás elmaradása vagy a kettős állampolgárság intézményének bevezetése megállítaná a migrációt, de valószínű, hogy sokak azért döntenek a lakhelyváltoztatás mellett, mert nem szeretnének annak a civilizációs szakadéknak a rossz oldalán maradni, amelyet ma még át tudnak ugrani.

Hogy mi lenne a megoldás?

Annak esélye, hogy Ukrajna belátható időn belül jóléti jogállammá és így az EU számára szalonképesé válik, elhanyagolhatóan csekély. Ugyanígy fölösleges lenne Kélt-Közép-Európa politikai térképének számunkra kedvező átrajzolhatóságában bízni. Illúzió azt hinni, hogy a kárpátaljai magyarság a jelen viszonyok közepette megerősödhet, gyarapodásnak indulhat (vagy akár csak nem sorvad-romlik tovább). Légyvárát épít az is, aki azt hiszi, hogy az európai orientációt vett anyaország és a széleken leszakadó perem-magyarság viszonya mindenki számára megnyugtató módon rendezhető.

A helyzet rossz, de reménytelen.

Némi javulást egy átgondolt nemzetstratégia következetes érvényesítésétől várhatnánk. De:

Van-e nemzetstratégiánk?

Független és kételkedő, talán némi cinizmussal is beoltott kárpátaljai magyarként én úgy látom: ilyen stratégiával e percben nem rendelkezünk.

Az egymást váltó magyar kormányok kapkodnak, mint a matató ménkű. Megválasztásakor Antall József tizenöt millió magyar miniszterelnökének mondta magát, Horn Gyula beérte tíz és fél millióval (számítsunk átlagot?), Orbán Viktor pedig kijelentette, amit nélküle nem tudtunk volna, hogy a nemzet határai nem esnek egybe az országhatárokkal. Az Antall-kormány nagy érdeme, hogy állampolitikai szintre emelte a határon túli magyarság kérdését, de önmaga gesztusától meghatódva érzelmi szinten kezelte a problémát, és a gyakorlatban sok-sok baklövést követett el. A Horn-kabinet kitalálta a három prioritás abszurdumát (tudvalevő: a *prioritás* épp attól az, hogy csak egy van belőle), és érzelmi elfogódottság nélkül követte el és állandósította ugyanazokat a hibákat. Az Orbán-kormány még nem döntötte el, hogy ez ügyben pragmatikus kíván-e lenni vagy emocionális, de a határon túli magyarság kezelésének ellentmondásaiban nincs különösebb változás: a nyilatkozatok és a cselekvések nagyjából ugyanazoknak a legó-elemeknek a variálásából épülnek immár tíz esztendeje. Mint korábban, most is más elemek váltakoznak a szavakban, és másokat illeszt egymáshoz a gyakorlat. Miközben azt halljuk, hogy az anyaország fokozott felelősséget vállal a határon túli magyar közösségekért és maximálisan figyelembe veszi érdekeiket, aközben semmi sem változik – például – a tekintetben, hogy a kárpátaljai magyar ember Magyarországon továbbra is turistának számít, s hogy vámos, határőr, rendőr minden további nélkül „leukránozza”. Miközben állandóan elhangzik, hogy Magyarország a határon túli

magyarok helyben maradásában érdekelt, aközben egyrészt intenzíven folyik az agyelszívás (az anyaország láthatóan a kárpátaljai fiatalok magyarországi tanulásának támogatását preferálja az otthon maradók továbbtanulásának támogatásával szemben), másrészt a „helyben maradást” a hatóságok úgy értelmezik, hogy akadályozzák-lassítják a kárpátaljai magyarok beutazását az országba, s hogy az idegenrendészeti törvények alkalmazásában nincsenek tekintettel magyar nemzetiségükre.

Azaz: hiányzik az a nemzetstratégiánk, amely megoldotta volna, de az is, amely legalább terveket dolgozott volna ki a probléma megoldásra: hogyan lehet a „határon túli magyar” státust kiemelni a „turista”, a „devizakülföldi”, az „idegen” fogalomköréből. A határozottságot, amellyel a magyar politikai vezetés elveti a kettős állampolgárság lehetőségét, a határon túli magyarság *negatív üzenetként* értelmezi, amelyet nem enyhít, nem tesz elfogadhatóvá valamilyen más státus kilátásba helyezése. Ez a kérdés Magyarország EU-csatlakozásával különösen élessé válik: a vízumkényszer farkasa már a kertek alatt jár. (Közbevetőleg: Szlovákia törvényt hozott a „határon túli szlovákok” státusáról, amelynek köszönhetően az érintettek – anyaországukban tartózkodva – közel ugyanazokkal a jogokkal rendelkeznek, mint a szlovák állampolgárok.)³

Nincs olyan nemzetstratégiánk sem, amely életképes elképzeléseket tartalmazna a tekintetben: hogyan kell – és hogyan lehet – a magyar nemzeti kibontakozás érdekében felhasználni azt a „hátrányt”, hogy minden harmadik magyar ember a határokon túl él, azaz hogyan lehetne ebből az akár vélt, akár valódi hendikepből erényt, előnyt kovácsolni. A határon túliakat – Kárpátalja esetében legalábbis ez a tapasztalatom – az anyaország *nem „használja”* közvetítőként az ukrán nemzet és állam felé, nem aknázza ki nyelvismeretüket, nincs szüksége tapasztalatukra. Az itt működő nemzetiségi intézményeket, sok évtizedes tapasztalattal rendelkező értelmiségieket gyakran még formálisan sem vonják be sem a politikai, sem a szakmai tárgyalásokba – ám utólag mégis számítanak egyetértésükre.

Végül nem hogy nemzetstratégiánk nincsen arra vonatkozólag, hanem hivatalos körökben még felvetni sem hallottam, hogy Magyarország lakosságának ijesztő demográfiai mutatóit és a határon túli magyarság problematikáját *együttesen lehetne vizsgálni*. Talán ezt a témát sem kellene kínosan kerülni, tabunak tekinteni. Hiszen – akár tudomásul vesszük, akár nem – a határon túli magyarság e szempontból a magyarországi magyar lakosság emberanyag-tartalékának és genetikai rezervoárjának tekinthető. Aligha szolgálja az összmagyar nemzeti érdekeket e kérdés szemérmes agyonhallgatása, miközben egyrészt: a) az anyaország lakossága ijesztő mértékben fogy; b) a fogyás a magyar nemzetiségű lakosság körében a legnagyobb; s eközben másrészt: c) a határon túli magyarok fokozatosan beolvadnak a szomszédos országok többségi nemzetébe; d) a határon túli magyarok jelentős rétegei szülőföldjükön emberhez méltatlan körülmények közt vegetálnak.

Magam sem hiszem, hogy Magyarország a környező országok magyarságának betelepítésével oldhatná meg egyszer s mindenkorra népesedési problémáit, mint ahogy azt sem: ez a határon túliak gondjainak is legjobb áthidalása lenne. Ám határozottan az a véleményem, hogy a „helyben maradásban” való érdekelttség túlhangsúlyozása ilyen

³ Ezen írás befejezése után érkeztek az első hírek arról, hogy a magyar kormányzat részéről felmerült a határon túli magyarság jogi státusának megalkotására vonatkozó szándék. Jobb későn, mint soha. Nagy kérdés, hogy mikor lesz ebből – ha lesz egyáltalán – törvény, és hogyan lehet majd a gyakorlatban érvényesíteni.

körülmények között legalább is nem indokolt, mint ahogy a fenti tendenciák – *a), b) c), d)* – erősödése közepette az is furcsállható, miért állítanak a magyarországi hatóságok a környező országokból áttelepülni szándékozó magyarok elé évről évre áthágthatatlanabb akadályokat. Bármilyen hihetetlen: egy kínai piaci árus ma könnyebben és gyorsabban kaphat tartózkodási vagy letelepedési engedélyt Magyarországon, mint egy kárpátaljai magyar mérnök vagy tanár.⁴

Szükség lenne tehát egy olyan nemzetstratégiára, amely abból indul ki, hogy a határon túli magyar kisebbségek Magyarország számára nem teherként (pl. a szomszédos országokkal való tárgyalásokban), nem hátrányt (pl. az európai csatlakozásnál), nem nyugót és kiadási tételt (a támogatásoknál), nem elutasítandó bevándorlókat (az áttelepülők esetében), hanem előnyt, értéket, érvényesíthető többletet jelentenek. Ehhez persze nem csupán szemléletváltásra lenne szükség, hanem a mindennapi gyakorlat megváltoztatására is.

És mindezt természetesen csak akkor mutatkozna igazi esély, ha az anyaország ebbéli szándéka *párosulna a kisebbségek egyetértésével és alkalmasságával*. Ám – kell-e mondanunk – e tekintetben is sok a hiányosság, az ellentmondás, az anomália.

Az első probléma a következőkben ragadható meg: Magyarország nem ismeri megfelelő mélységében a határon túli magyar közösségeket. Ennek több oka is van. A első nyilván az, hogy a sok évtizedes elzártság akadályozta a kommunikációt. A második: az elmúlt tíz esztendőben egyik fél sem törekedett megfelelő mértékben a hiteles információk beszerzésére, illetve továbbítására. Magyarország különböző körei egyrészt a saját illúzióik („ott élnek az igazi magyarok”) vagy előítéleteik („ott már csak elfajzott magyarok élnek”) beigazolására felé torzították a valóságot, másrészt saját belpolitikai érdekeiknek megfelelően állították be a kisebbségek szükségleteit (lásd például a Duna TV teljes problematikáját vagy azokat a vitákat, amelyek olykor a kisebbségi vezetők és a magyarországi politikai élet képviselői közt robbannak ki). A határon túli kisebbségek szervezetei pedig, hasonlóan, saját érdekeiknek, leghatékonyabb öngigazolásuknak megfelelően traktálták az általuk képviselt helyzetet, problémáit: így például gyors és nagyobb támogatást remélve nem ritkán túldramatizáltak eseményeket, máskor pedig saját érdemüknek tudtak be hatósági intézkedéseket, engedményeket. Az anyaország hivatalos körei csak ezen szervezetek révén tájékozódtak a kisebbségekről, fenntartás nélkül – kényelmességből – elfogadták az általuk mondottakat, leírtakat. Természetesen lehetetlen a szervezetlen lakosság minden tagjának kikérni a (külön)véleményét, ám nagy hiba lemondani a független értelmiségiek tájékoztatásáról (erre Kárpátalja esetén alig-alig tudok példákat), vagy arról, hogy magyarországi független szakemberek a helyszínre utazva, ott hosszabb időt eltöltve tanulmányoznák a helyzetet (erre sem tudok példát).

Az ismerethiány következménye, hogy az anyaországnak nincs reális képe a kisebbségek lehetőségeiről és képességeiről. Hivatalos, e témában érdekelt körökben sem tudják felmérni, mely feladatok azok, amelyek nem szorulnak támogatásra (vagy azért, mert megoldásuk lehetséges önerőből, vagy azért, mert eleve nem szolgálnak jó célt), melyhez szükséges Magyarország támogatása – és melyik az, amit teljes egészében át kell vállalni. Így aztán a magam részéről a kisebbségekkel való eredményes együttműködés másik akadályának az elhibázott (vagy legalábbis ellentmondásos) támogatási

⁴ A kérdésről számos – itt fel nem sorolható – tapasztalattal rendelkezem közvetlen baráti és családi körömből.

rendszer tekintem. Az ezek megítélésében és felhasználásában mutatkozó anomáliák bemutatása külön tanulmány tárgyát képezhetnének. Erre nem térek ki, sommás véleményem azonban az, hogy egyrészt senki sem vitatja: ezeknek a támogatásoknak felbecsülhetetlen jelentőségük van az anyanyelvű oktatás és művelődés fenntartásának szempontjából, másrészt azonban morális szempontból ezek a juttatások mérhetetlen rombolást okoztak, megosztották a magyarságot, állandó klientúrát hoztak létre, ki-munkálták a kedvezményezettek arroganciáját, ugyanakkor ösztönözték a látszateredmények létrejöttét és a koldusmentalitás kialakulását. A most már menetrendszerűen érkező támogatások a kárpátaljai magyar szervezetek és intézmények vezetőiben (egyben a támogatások hasznélvezőiben) egy tökéletesen torz, egészségtelen szemléletet alakítottak ki, az általuk képviselt (lefedett!) területen – szerintem – csökkentette a vitalitást, a kreativitást, a probléma-megoldási készséget, az önzetlen „kisebbségi többletmunkára” való hajlandóságot. A támogatási rendszerben nem érvényesül a teljesítmény- és minőségelvűség, hanem a látszateredmények dominálnak: a támogatottak szorgalmasan építik a kárpátaljai magyar Potemkin-falut. Eltorzultak az arányok, eltorzult a gondolkodásmód, jó ideje már a fark csóválja a kutyát: a kérdést már senki sem úgy teszi fel: mit kellene tenni, hanem így: mihez lehetne pénz szerezni. Egy rendezvényt már nem azért tartanak meg, mert arra valóban szükség van, hanem mert annak idején megpályázták, s kaptak is rá pénzt, most meg már közeledik az elszámolási határidő, hát gyorsan el kell költeni a támogatást – hogy lehessen újat kérni.

Ezáltal a kisebbségek – egészüket tekintve – egyre alkalmatlanabbakká válnak az érdemi együttműködésre (miközben szervezeteik egyre nagyobb profizmussal sajátítják ki a „magyar ügy” egészét, s ragadják magukhoz a támogatásokat, illetve szerzik meg a támogatások újraelosztására szóló felhatalmazást), már rég nem akarnak partnerek lenni. Csak kapni szeretnének, és végképp megfelelkezni látszanak arról, hogy kivételes helyzetükben adhatnának is, hisz olyan értékkel rendelkeznek, amely nagyságrendekkel felülmúlja a viszonzás nélkül kapott adományokat. Senki sem akad, aki tudatosítaná bennük: felbecsülhetetlen *helyzeti tőke* birtokosai ők, egyedüli kiváltságuk lehetne, hogy ezt kamatoztassák, ha Magyarország végre felismerné, mily égető szüksége van erre a tőkére, s ha a kisebbségi szervezetek nem az aprópénzre váltásában lennének érdekeltek.

A kisebbségben élők kiváltságos helyzetének a széleskörű fel- és elismerése lehetne az alapja annak, hogy Magyarország nemzetstratégiájában méltó helyére kerüljön a határon túli magyarság.

Ez valóban érdekeinket szolgáló előrelépés lenne.

Addig is minden marad a régiben, „nemzeti arculatunk” groteszk fintoiba torzul, amikor azon tűnődünk, *addig* sem nyújtózkodó fázó lábunkra vajon az állampolgárság lyukas zokniját vagy az anyaország távolodó, rövid takaróját húzzuk-e rá először.

Ungvár, 1999. szept.-okt.

BEKE GYÖRGY

Emelt fővel

Magyarságkép a románoknál? Románságkép nálunk? Alighanem ezeknek a tükörnek az „újracsiszolásával” kellene kezdődnie minden kéznyújtásnak, ha lelki mélységekben és gondolati magasságokban akarjuk a „történelmi kibékülést”, nem taktikázó diplomaták tárgyalóasztalánál, kényszerűen megkötött, nagyhatalmi nyomásra létrejött alapszerződésekkel. Béke ugyanis csak lélekben születik, és előfeltétele a kölcsönös megismerés, méghozzá történelmi arányokban és szociológiai alapossággal. Egymagában ez sem oldhatja fel a feszültségeket vagy nem mindegyiket a megalapozott vagy mesterségesen keltett ellentétek közül, de hiszen még a családi élet sem örökös idill; ha valaki így képzelel el a társas emberi együttlétet, az vagy képmutató vagy reménytelenül gyáva ahhoz, hogy szembenézzen a valósággal.

Ezt a tényt, a kölcsönös megismerést, amely már-már kontinentális arányokat ölt „Európa kapujában”, eddig is emlegettük Erdélyben, a diktatúra „szelídebb” időszakában. Szinte minden alkalommal kizárólag a román nép és az erdélyi magyar kisebbség kapcsolataira szűkítve le, nem a két nemzet viszonyára alapozva, miként ezt természetesen találjuk ma, és természetesen lett volna akkor is. Csakhogy a román pártidiktatúra – e vonatkozásban tovább folytatva az 1945 előtti nacionalista kurzusok hagyományait – eleve nem ismerte el a népek, nemzetiségek, népcsoportok egyenlőségét az ország határain belül. A kisebbségi magyarságot eltiltották saját történelmétől, ehelyett a román nacionalizmus történelmi mítoszait erőszakolták rá az iskolákban, a sajtóban, a szellemi életben.

Cinikusabb román írók azzal indokolták ezt az eljárást – a lelkiismeretesebbek önmaguk előtt is –, hogy a románoknak ugyanilyen sorsuk volt a magyar főhatalom alatt. Ki lapozta fel például a négyéves észak-erdélyi „magyar világ” idején megjelent kolozsvári román napilap, a *Tribuna Ardealului* gyűjteményét, pedig ebben érdekes nyomokat találni e vonatkozásban. Így 1941. március 9-én George Dancus, a kulturális rovat vezetője ilyen címmel érkezett: *Dacizmul în literatura* (Dacizmus az irodalomban.) Ebben a dákóromán eredetmítosz legfőbb képviselőit idézte meg. Nyomatékosításképpen közreadta George Cosbuc versét, amely a dákóromán folytonosság jegyében fogant:

*Az élet úgyse jó neked,
Ha nem kedvedre élheted!
Csak nem túrme nyakad igát,
Mit egy hóhér nép vetne rád?*

(Decebal beszéde a néphez. Szabó Magda fordítása)

A vers kelte: 1896. Kell-e magyarázni, hogy a költő nem a római hódítókban látott „hóhér népet” – holott Decebal dák vezér velük vívott élet-halál harcot –, hanem a magyarokban? De magyar tannyelvű iskolákban, magyar újságokban a diktatúra idején Árpád nevét is tilos volt kimondani, leírni, a magyar honfoglalás „betörés” volt az ősi román földre, a honfoglalók pedig ázsiai barbár hódítók!

Természetes, hogy ilyen viszonyok között torz szemlélet, hamis érzelmvilág alakult ki mind a románokban, mind a magyarokban. Többségiekben a fölény, a gőg, ami a jogosnak tartott uralkodási vágyat, kisebbségiekben a megalázkodás vagy lefojtott düh, a kisebbségi érzést plántálta el. Legtöbbször szinte észrevétlenül vagy pedig – hamis ösztönnel – önvédelemnek képzelve az udvarias önfeláldást, a „rugalmas” alkalmazkodást.

Javíthatna volna-e a románság magyarságképét a szépirodalom, amely fordításban évtizedeken át bő csatornákon áramlott a két nemzet között? Történelmünkben nem volt példa ilyen irányú, tervezett, államilag ösztönzött, megkövetelt, egyben támogatott kulturális cserére, mint a magyar-román közös könyvkiadási egyezmény. Ugy sommázhathatjuk, hogy a klasszikus és kortárs román irodalom minden értékes műve – kivéve a cenzúráról tiltottakat – megszólalt magyarul, még hozzá többségük igen jó tolmácsolásban. Fontosnak tartott „időszerű munkák” is, felső sugallatra, eljutottak a magyar olvasókhoz. Még hozzá nemcsak az erdélyiekhez és anyaországiakhoz, de a felvidéki magyarokhoz is. A magyar nyelv közvetítésével a román irodalom otthonossá vált az egész Kárpát-medencében. A román irodalom magyar fogadtatásáról Domokos Sámuel budapesti egyetemi tanár két kötetet is közreadott, egyik az 1831 és 1960 között magyarra fordított román művek bibliográfiája, másik az 1961 és 1970 közötti évtized lustrája. Az első kötet 911 nyomtatott oldal terjedelmű, a második 876 oldalas. Vagyis tíz év fordítói termése majdnem annyi volt, mint 1960 előtt 129 esztendőé. Sajnálatos, hogy a román irodalom magyar bibliográfiája azóta sem folytatódik. Pedig tudtommal, Domokos Sámuel tovább cédulázott.

Kiadásra került, a Kriterionnál, a *Magyar irodalom* románul, 1983-ban. Időben lényegében ugyanazt a szakaszt dolgozta fel, mint a két Domokos-bibliográfia. Csak-hogy Réthy Andor és Váczy Leona könyvszerkesztése elfért 1064 nyomtatott oldalon! Vajon a magyar irodalom lefordításra méltó össztermése 140 év alatt feleannyi volt, mint a román irodalomé? Eltűnődhetünk azon, hogy Tamási Aron (1897–1966) életművéből 1970-ig egyetlen önálló kötet sem jelent meg románul, csupán egy tízoldalas írás (*Test és lélek*) 1939-ben a Gand Románesc folyóiratban. Pedig Ion Chinezul irodalomtörténész és műfordító 1930-ban megjelent erdélyi magyar irodalomtörténetében (*Aspecte din literatura maghiaro ardeleana*) méltóképpen foglalkozott Tamási írásművészetével. Valamivel több szerencséje volt e vonatkozásban Nyírő Józsefnek (1889–1953), akinek *Isten igájában* című regénye eljutott a román olvasókhoz E. Daianu fordításában, 1933-ban – az eseményt a kolozsvári *Ellenzék* vezércikkben üdvözölte –, és még előbb szerepelt Nyírő a Ioan Lupu szerkesztette és fordította, az erdélyi magyar elbeszélőket bemutató 1929-es antológiában (*Poverstitori unghuri ardeleni*); ennek az előszavát a nagy román regényíró, Liviu Rebreanu jegyezte. Érdekes a névsor azokról, akiket az akkori román irodalom az erdélyiek legfontosabb prózaíróinak tekintett: Benedek Elek, Berde Mária, Gyallay Domokos, Kaczér Illés, Ligeti Ernő, Nagy Dániel, Nyírő József, Sipos Domokos és Tabéry Géza. Egy-két kivételtől eltekintve, kiállták az irodalomtörténet próbáját is.

Ha húsz évvel később jelenik meg ez az antológia... Nem, egyáltalán nem jelenhetett volna meg: egyazon kötetben erdélyiek és anyaországiak? A magyar irodalom románul egyszerűen kettőbe tépte a magyar irodalmat, egyik részét anyaországinak minősítették, másikat az erdélyinek, jól elhatárolva őket egymástól. Ez árulkodott legjobban, hogy a magyar-román kulturális és közös könyvkiadási egyezmények árnyékában milyen szándékokat érvényesített – a kulturális életben szokatlan durvasággal – Buka-

rest. Olyan esetben, ha egy magyar író, költő pályája ide vagy oda átlépte a trianoni határt, azt önkényesen valamelyik csoportba sorozták, a másikban meg sem említették. Így tépték ketté Ady Endre, Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Benedek Elek s annyi más erdélyi születésű vagy pályájával Erdélyhez kötődő alkotó életművét. Szegény Adynak igazán gondolnia kellett volna arra, hogy ha már a Partiumban született és Nagyváradon indult, akkor ne folytassa pályáját Debrecenben és Budapesten, mert egykor majd határt húznak az Ér partján!

Nem véletlen „szétválasztás” volt ez a bibliográfiában. Ez a szempont érvényesült abban a négykötetes antológiában is, amely a magyar irodalmat volt hivatva bemutatni, a kezdetektől nagyjából, a második világháborúig. A válogatást Lőrinczi László, Majtényi Erik és Szász János végezte, a Világirodalmi Kiadó gondozta, 1965 és 1969 között. A felülről megparancsolt szerkesztési elv kirekesztette a huszadik század magyar irodalmából az erdélyieket; hiányoznak olyan jellegzetes írók, mint Tamási Aron, Nyíró József, Dsida Jenő, nem is beszélve Reményik Sándorról. Kaphatott-e ezekből a kötetekből a román olvasó megbízható képet az erdélyi magyarság hangulatáról, érzélemlivágáról, gondolkodásáról – éppen a Trianont követő időkből?

Erdemes egy pillantást vetni arra is, hogy kikkel kezdődik a magyar irodalom román antológiája? A népköltészet fejezete után, az első név: Apáti Ferenc, az 1500-as évek elején élt költő. Bornemissza Péter a XVI. század második felébe visz vissza. Helyet kapott Moldovai Mihály énekszerző, szintén a XVI. századból. Itt megállhatunk egy szusszanásra. Ha már a vándor énekmondó a régi magyar irodalmat képviseli a román olvasó előtt, akkor ugyan hol maradt Pázmány Péter, a XVI. század végéről, a XVII. század elejéről? Hát a régebbi, még régebbi magyar irodalom, amely nélkül csonka és félszeg irodalmunk valóságos költészete? Miért maradt ki a XIII. század végéről az Ómagyar Mária-siralom, a legrégebbi magyar vers, illetve versfordítás, üde, modernül ható alliterációjával: „Világ világa / Virágnak virága!” Milyen okból mellőztetett a magyar humanizmus nagy korszaka, Vitéz János, Panus Pannonius ott, ahol vándorénekesünk ilyen piedesztálra emeltetett?

Feleletet egy másik antológiában találunk, illetve ennek alapján következtethetünk ki. Négy évvel korábban elindult egy másik sorozat – dicséretes módon –, *A román irodalom kis tükre* (1961–1964). Két kiváló filológus állította össze: a román Mihai Gafita és a magyar Lőrinczi László. A csodálatos népköltészeti alkotások után, a régi román irodalom itt csakugyan a legelején, Varlaam és Dosoftei metropolitákkal kezdődik, a XVII. században. E krónikásokat követően, az első verses műveket románul a XVIII. században szerezték; Ion Budai-Deleanu írta a Cigányiászt, Ienochita, Vazarescu négy soros himnuszát az anyanyelvhez.

El lehetett volna-e tűrni, hogy a „betolakodó”, barbár magyarok első költeményét öt évszázaddal előbb írták, mint az „óslakos” románokét, akik ugyebár, a latin kultúra igazi örökösei?

Árulkodik *A román irodalom kis tükre* a magyar irodalmat, a nemzetet széttépő szemlélet érvényesüléséről is. Jól szemügyre vehető, hogy a Mihai Beniuc aláírását viselő előszót utólag kicserélték a kötetben. A magyarázatot az első mondat adja meg: „A román irodalom kis tükre első kötetének megjelenését úgy kell üdvözölnünk, mint fontos lépést a Román Népköztársaságban együtt élő román nép és a nemzeti kisebbségek kölcsönös megismerésének és a felszabadulás óta folyton mélyülő és erősödő testvériségének útján.” Őrzöm azt a példányt, amelyből kitepték az eredeti előszót (a könyv néhány hétig raktáron állt). Ez a szöveg a román és a magyar nép, két nemzet,

két irodalom szellemi kapcsolatairól, kölcsönös megismeréséről szólt. Hiába volt Mihail Beniuc a Romániai Írószövetség elnöke – egyik legfontosabb román költő, Petőfi, Ady, József Attila lefordítója – a pártcenzúra nem engedett, az előszót ki kellett cserélni.

Irtuk pedig az 1961. esztendő. Még négy év volt hátra Ceausescu trónralépéséig, de már ő érvényesítette a saját – vagy az egész pártvezetés? – felfogását a nemzetek, népek, irodalmak „egyenlőségéről”. Mikor a román nyelv erőszakolása mindenek fölött álló kötelességgé lett, és a magyar lapokat, főleg az ifjúsági kiadványokat ennek az „eszmének” a népszerűsítésére kötelezték, Bajor Andor, a tiszta lelkű és zseniális tollú író a *Napsugár* gyermeklapban, a maga bűbajos, látszatra naiv módján cikket közölt arról, hogy milyen szép dolog is, ha megtanuljuk egymás nyelvét, magyarok a román, románok a magyart. Ceausescu felhördült, mikor jelentették ezt neki, és Bajor Andort személyesen dobatta ki a *Napsugártól*, amelynek 1957-es indulásától munkatársa volt, Asztalos Istvánnal, Fodor Sándorral az alapítója. A jövődiktátor cinikusan meg is indokolta lépését: „A proletár internacionalizmus nem azt kéri, hogy a románok tanuljanak meg magyarul, hanem azt, de mindenképpen, hogy a magyarok tanulják meg a nagy román nép nyelvét, ismerjék meg eredetiben a kultúráját. Másként nem érvényesülhetnek a szocialista Romániában!”

Még a helyi, kolozsvári pártvezérek is túlzásnak találták Bajor büntetését, és „átmentették” az Irodalmi Kiadóhoz.

Igy érkezünk el az 1989 előtti magyar–román szellemi kapcsolatok mélypontjához, ahhoz a hamis, koncepciós vitához – inkább sztálini per volt! – amit a román párhatalom indított a Köpeczi Béla akadémikus munkaközössége által kidolgozott, 1986-ban megjelent háromkötetes *Erdély története* ellen. A torzulás és torzítás iszonyú példája! Noha a maga módján eléggé „szelíd” tanulmánygyűjtemény óvakodott a román „érzékenység” megsértésétől, a magyar tudománynak végre vállalkoznia kellett – szigorú tények alapján – az évtizedek óta folyó román történelemhamisítás mítoszaira. A magyarországi történészek ugyan 1986 előtt is sok vitás részletkérdést tisztáztak, és minden esetben heves válasz érkezett Bukarestből, akkor még hivatásos történészek aláírásával. A magyar álláspont egésze azonban soha nem ismert felbőszülést váltott ki Ceausescu udvarában. Az *Erdély története* ellen mozgósították az egész propaganda-gépezetet. A történészekkel együtt, akik megadták a hangot, a „kórus” magyar kutatókból, aktivistákból, szerkesztőkből állott, akik kész kottát kaptak a kezükbe. Színét sem látták a köteteknek, amelyeket a legdurvább szavakkal kellett elítélniük. Hiszen a határon a román vámosok jobban vadászták az *Erdély történetét*, mint a kábítószer-csempészeket. A szépirodalmi lapok sem mentesültek a gyalázkodó cikkek közlésétől. Miként fogadta ezt a heves támadást az erdélyi magyarság? Legjobban megmutatta magatartását az a kiszemelt felszólaló, akinek a Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsában – akkor már hivatalosan „magyar nemzetiségű románok” lettek az erdélyi magyarok – kellett volna felolvasnia a tőle lélekben idegen szöveget, ő azonban inkább öngyilkos lett, minthogy árulójává váljék nemzetének és az igazságnak.

És hány barátságot gyilkolt meg Ceausescu parancsa! Írók, művészek, tanárok, értelmiségiek és munkások személyes kapcsolatait zavarta meg. Leginkább meglepő volt Titus Popovici neves író nyilatkozata, hiszen őt addig a barátunknak tudtuk. Elsőnek és egyedül szólt például *Az idegen* című regényében, még 1955-ben, a Maniu-gárdák 1944-es szárazajtai tömeggyilkosságáról. Popovici máig fájó tüskét hagyott minden magyarok lelkében. Az ő szövegét nem kellett másoknak megírniuk, tudatlan pártaktivistáknak. A történelmi igazság nevében a legképtelenebb rágalmakat szórta szét

a magyar történelemről. A román nép eredendő humanizmusa nevében köpte szembe a másik népet, a vérig alázott, keresztre feszített magyarságot. Aki csak írt erről később, 1989 után – mikor már lehetett – mind felemlegette árulását, amit Petőfi Sándorral szemben követett el. Nemcsak román barátainak emlegette szívesen a magyar költőt, miként Domokos Géza emlékeztet erre, de írásba is adta, 1972-es *Tolmács nélkül* című interjúkötetem számára: „Beteges gyermek voltam, s lázas, álmatlan éjszakáimon anyám Eminescu versei mellett, Petőfi-verseket olvasott fel nekem. Ezeknek a lángoló szellemeknek a sorsa sokáig foglalkoztatott engem...” Másfél évtized múlva a „lángoló szellemből” irredenta magyar lett, románellenes Petőfy, a gőgös nacionalizmus, már-már törzsi szemlélet megtestesítője, aki a „magyarok Istenére” esküdteti népét, vagyis még Istent is kisajátítja magának. „Különös »rádöbbenés ez«, Titusz! – jegyezte fel naplójában, 1987. április 1-jén Sütő András. – Aggasztó is, hogy a magad fejétől nem jöttél rá, miszerint a »Magyarok Istené«, a pogány magyarság idejéből örökölt fogalom, a költő szóhasználatában már úgy jelent Istent, ahogy Zeusz az ókori görögöknél, vagy Jupiter a rómaiaknál: egy meghaladott korszak emléke, metafora: történelmi sors és jelkép, fátum, büntetés egyrészt, remény és fölemelkedés másrészt. Mindig nagyra becsült intellektuális képességeidet erősen rövid gyepelőre fogtad, Titusz, amikor nyelvünk metaforikus fogalmából a világszabadság eszméjét istenítő Petőfi Sándor sovén szemléletét »kihüvelyezted«. Azt már nem is kérдем: miért írsz Petőfy-t és Babics-ot? Utolsó találkozásunk idején még jól tudtad, melyik hogy írta a nevét. Mit szólnál hozzá, ha én azt írnám: Eminesco? Caragialescu?», (*Heródes napjai*, 1994.)

Domokos Géza láthatóan hinni szeretné, hogy a Petőfy – a következetes névelírás – üzenet volt: jelzése annak, hogy Titus Popovici kényszer alatt írta meg a maga szövegét. (*Nikita rosszkezdvei*, Helikon, 1999. október 10.) Titus Popovicinak, a rendszer kegyeltjének is csak annyira telt a lehetőségéből – bátorságából –, hogy térden állva lázadjon? És Sütő András csak titkos naplójának írhatta meg az eredetileg nyílt levélnek szánt üzenetet egykori barátjához, Titus Popovicinhoz? Mert „nyílt levélként ki fogja közölni?” Aligha kell ennél vádlóbb bizonyíték arra, hogy a diktatúra a szellemet, így a kölcsönös megismerés és tisztelet eszméjét és gyakorlatát is halálos szorításba fogta?!

Különösnek tűnhetik, amit most mondok. A megfélemlítő hadjáratnak „haszna” is volt az erdélyi magyarság körében. A Bukarestben kelt „válaszok” ugyanis először árulták el nyíltan, hogy mik is az igazi ütközési pontok a magyar és román történelmi álláspontok között: a dákoróman elmélet, az Erdélyi Fejedelemség jellege, a 48-as szabadságharc, a kiegyezés, Trianon. Világossá vált az is, hogy a nyolcvanas évek második felében milyen álláspontot képviselt a budapesti tudományosság az erdélyi történelem vitatott kérdéseiről? Az anyaországi vélemény ugyanis valamiképpen mindig leképződött az erdélyi magyarság történelemfelfogásában is. Jó példám van erre. Valamikor, a hatvanas években, mikor Csomakőrösön és a szomszédos Kovásznán szobrokat akartak állítani Csoma Sándornak – ma már állnak a szobrok –, a körzeti propagandatitkár, magyar ember, botrányt csapott: hogyan merészelnek kultuszt úzni egy angol imperialista ügynökből? Ugyan, honnan vette a képtelen baromságot a magyar ügyekben egyébként érzékeny és segítőkész vidéki pártaktivista?

Kubassek János dr. 1999-es Csoma-könyvében (*A Himalája magyar vándora*) említi a nagy nyelvész Erden álló szobrának a történetét is. Antal Károly műve még a negyvenes években készült el, de akkor nem állították fel. Az ötvenes évek elején Ligeti Lajos akadémikus, orientalista tapogatózva megkérdezte Révai Józseftől, a magyar

kulturális élet akkori mindenható urától, hogy nem avathatnák-e fel végre Csoma Sándor hányódó szobrát? A pártvezető művelt ember volt, még toleráns is egyben-másban, a népi írókról szinte-szinte elfogadhatóan nyilatkozott 1942-ben Moszkvában írt könyvében (*Népiesség, demokrácia, szocializmus* – Kállai Gyula neve alatt). A „felvilágosult” pártvezér így felelt:

– Kétségtelen tény, hogy Kőrösi Csoma nagy tudós volt, amit nem lehet vitatni. A származásával sincs baj, mert osztályhelyzetét tekintve szegényparaszti környezetből került ki. Az azonban már gondot jelent, hogy erdélyi, s ez okot adhat a nemkívánatos nacionalizmusra. A legnagyobb probléma azonban az, hogy Kőrösi Csoma tibeti–angol szótárát az Ázsiában gyarmatosító angolok megbízásából készítette el. Ezért őt a brit imperializmus ügynökének kell tekinteni, és ezért nem kaphat szobrot.

Révai véleménye nem jelent meg soha, de a népi érintkezés hajszálgyökerein eljutott Kovásznára is.

Még különösebbnek tűnhetik, hogy az *Erdély története* körül lefolytatott hivatalos román rágalom-hadjárat a román értelmiségieket is segítette a tájékozódásban. Csak éppen ellenkező előjellel, mint ahogy a román pártvezetés szerette volna. Közvetve ebből a vitából ismerték meg a magyar tudományosság álláspontját, ami nagyrészt megegyezett a nemzetközi történettudomány nézeteivel. A román értelmiség ugyanis még jobban el volt zárva a világ korszerű eszmeáramlataitól, mint a hajszálgyökereken Budapesttel mégiscsak érintkező erdélyi magyarok. Hozzájuk egyedül a Szabad Európa Rádió román adásai jutottak el, de ezek a műsorok – eléggé rendszeres hallgatójukként állíthatom – az erdélyi magyarság sorsát illetően nem mutattak túlságos megértést és rokonszenvet.

Persze, kérdés az is, hogy egy nemzetek sorához szóló „nemzetközi” rádióadó, amely nyilván mindenkor a fenntartó érdekeit tartja szem előtt, alkalmas-e közvetíteni a népek között a felfakadó ellentétek elsimításában? Példa lehet az 1990. március 19-i marosvásárhelyi magyarpogrom, Sütő András majdnemhogy meggyilkolása, amit a müncheni rádió lényegében eljelentéktelenített, Tótkés László nyilatkozatát nem is sugározta, amiért a püspök Bush elnöknel tiltakozott. (Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Keretben*. A Szabad Európa Rádió története, 1996.) Egyébként egy rádióállomás – még ha olyan elterjedt körben hat is – nem pótolhatja az irodalmak szerepét egymás megismerésében. A lelkek békéjét csak az írói szavak munkálhatják. Márpedig éppen most, 1989 után, lényegében megszűntek a kölcsönös fordítások. A „globalizáció” legnagyobb dicsőségére, csak néha-néha érkezik el egy mai román mű a magyar olvasóhoz és viszont!

Hézagos és bizonytalan ismereteink vannak arról a jégzajlásszerű folyamatról, amit egy bukaresti történészprofesszor, Lucian Boia kötete indított el a román közvéleményben: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. A Bukarestben élő, a román történészek világában kiválóan tájékozódó Demény Lajos professzornak köszönhetjük, hogy ha szűk körben is, de magyarul aránylag gyorsan ismertté vált Boia könyve, amely 1996-ban jelent meg, magyar fordításban 1999-ben Romániában. A román történészeknek szakítaniuk kell a nemzeti öndicsőítés és kizárólagosság mítoszaival, amelyeknek a gyökerei a XIX. századba nyúlnak vissza, majd a pártidiktatúra, különösen Ceausescu korszaka egyetlen üdvözítő tanná emelt, nemzetárulássá átkozva az 1945 előtt még jelentkező realista, kritikus önszemléletet. Erre a következtetésre jut a most 56 éves, nyugati tanulmányutakat tett román történész, aki készséggel felülbíráltja saját, korábbi nézeteit is. Szembefordul a román történelmi mítoszok megtevésztő, zsák-

utcás, a mai Európa uralkodó áramlataitól mindenképpen idegen jellegével. (Demény Lajos: Kísérlet a román történelmi mítoszok tárgyilagos vizsgálatára. *Tiszatáj*, 1999. március.) „Igaz, hogy maga sem szabadul Erdély=román ország mítoszától, de már nem hallgatja el az egység-mítosz képtelenségeit. Az eső nem eshetett példának okáért a Bánságban, csak Románia délnyugati tájain.” A Ceausescu-uralom kétségbeesett erőfeszítéseket tett a „román egység” hangsúlyozására mindenben, s ennek érdekében száműzni kívánta az ezeréves vagy még régebbi földrajzi megnevezéseket is.

Lucian Boia 1998-ban újabb tanulmányt közölt, *Játék a múlttal* címmel, s ebben talán az eddiginél is nagyobb hangsúlyt kap az „Erdély-mítosz” megítélése. Erről is Demény Lajostól értesülhetünk (Még egyszer a román történelmi mítoszokról. *A Hét*, 1999. november 4.). Magyarok számára is reményt ad a román történelmi mítoszok lebontása, mert a lelki kibékülést készítheti elő. Ugyanakkor a bukaresti professzor szemléletében felleljük a román hódítási törekvés régi nyomait, mégpedig a modern geopolitika képében. Szerinte a román egységet „ideális határok” foglalják magukban: keleten a Dnyeszter, Nyugaton a Tisza, délen a Fekete-tenger és a Duna. Riasztóan csengenek a fülünkben Eminescu szavai: „A Dnyesztertől a Tiszáig”. Területszerző álmaiban a múlt századi költő a Tisza forrásvidékére gondolt-e, amely egy kis szakaszon valóban a románság északi nyelvi határa. A román diplomácia számára a „költői álmom” elérendő cél lett, tárgyalások témája, katonai szerződések, háború okozója. Az 1916-os bukaresti titkos szerződésben az antant hatalmak Romániának ígérték az egész Tiszántúlt, s csak a hadiszerencse változása mentette meg ezt a magyar vidéket. Boia professzor geopolitikája eszünkbe idézi, amire az antant urai nem figyeltek. Román győzelem esetén Romániáé lett volna Békés megye, mai lakossága 422 ezer lélek, Szabolcs-Szatmár, 584 ezer lakossal, Hajdú-Bihar, itt csak Debrecen kapott volna kegyelmet, 550 ezer lélek, Szolnok megye kétharmada esik a Tiszántúlra, majdnem 300 ezer és Csongrád több mint a fele, 230 ezer fővel. Ha leszámítjuk a 200 ezer fős Debrecent, akkor is nagyjából 1 millió 900 ezer lakost érintett volna az elcsatolás, olyan területen, ahol a román nemzetiségűek nem nagyon érik el a 20 ezer főt, vagyis az egy százalékot.

Mi volt a szerencsés hadi esemény, ami ezt a tervet meghiúsította? Az Erdélybe 1916-ban betörő román csapatok veresége, majd az ezt követően megkötött fegyverszünet és béke. Ezáltal Románia megszegte a titkos bukaresti szerződést, mert az előírta, hogy nem köthet békét semmi szín alatt a központi hatalmakkal.

Vajon milyen geopolitika jegyében szabad „felújítani” a hamis állítást, hogy a Tisza a román etnikai határ nyugaton? A békét építő szándéknak nem kellene számolnia a Trianonban mégiscsak Magyarországnál maradt lakosság érzéseivel? Mivel ennek a lakoságnak eszébe jut megkérdezni: vajon mi lett volna Szeged, Békéscsaba, Nyíregyháza sorsa az eltelt 80 évben? Ami Kolozsváré, Marosvásárhelyé, Nagyváradé!

Zsákutca ez a „geopolitikai” riasztgatás is, akárcsak a történelmi mítoszok. Pedig Boia professzor felismerte, hogy „az egységes Európában csak kisebbségek lesznek, egyik nemzet sem lesz többségi, ami megköveteli, hogy a kisebbség-többség viszonyát mostantól új szempontoknak megfelelően tegyük vizsgálódásaink tárgyává.” Roppant fontos, hogy kimondta: véget kell vetni, nyilván Romániában, a belső asszimilálásnak. Tisztában van azzal is, hogy térségünkben két európai civilizáció él egymás mellett (Erdélyben keveredve), a nyugati és a keleti kereszténység világa, amelyeket – tapasztalhatjuk – egyáltalán nem könnyű összebékíteni. Felveti a kérdést, hogy vajon miként lehet egyensúlyba hozni megannyi történelmet és nem ritkán egymásnak ellentmondó nemzeti örökségeket? Az igazi európai történelem, amelyben „az összes európaiak

magukra találunk, és amely senkit sem fosztana meg önazonosságától, semmivel sem lesz könnyebb kísérlet, mint magának a közös Európának a felépítése” (*Játék a múlttal*).

Mintha Ady verseit hallanók, egy évszázadnyi mélységből! A magyar progresszió – maradjunk meg a szokásos elnevezésnél – a századforduló táján vívta meg a maga harcát történelmi téveszméinkkel, mítoszainkkal és a belőlük fakadó öncsalással, amely az első világháború végzetét hozta reánk. A *Holnaposok*, illetve a *Nyugat* irodalmi forradalma, zászlaján Ady névvel, a *Huszdik Század*, az új utakat kereső társadalomtudomány alakította ki a reális magyar önszemléletet – még akkor is, ha egyben-másban túl csonkára faragta a hazaszeretetet, a nemzeti hűség eszményét –, amely kibírhatóvá tette a kibírhatatlant is, a trianoni traumát. Enélkül semmilyen kapaszkodónk nem maradt volna a jövőbe. Alapjaiban hatékony ma is, noha figyelniünk kell arra, hogy a mai fiatal erdélyi magyar írónemzedék elutasítja a sommás romantikát: „Dunának, Oltnak egy a hangja”. Az elmúlt évtizedek romániai kisebbségi viszonyainak kiábrándító valósága után, idillinek találja ezt a látásmódot, hiszen sorsdöntő történelmi fordulón csak óhaj volt, nem valóság soha, hogy „magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad.” De hiszen Ady is, a *Magyar jakobinus dala* előtt három évvel, megírta Erdélyt féltő, Erdélyt elsíró gyászbeszédét: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*. A verset és a publicisztikát aligha lehet elválasztani egymástól.

Időben majdnem ugyanakkor zajlott le, talán előbb is valamivel, a reális önszemlélet és a mítoszteremtő nemzeti romantika küzdelme a román szellemi életben. A balkáni életstílust maró gúnnyal kipellengérező drámaíró, Ion Luca Caragiale és a nemzeti eszményt mindenek fölé helyező, a heveny antiszemitizmusig eljutó legnagyobb román lírikus, Mihai Eminescu – egyébként személyes barátok – képviselték a két végletet. A harcot Caragiale elveszítette, lényegében emigrációban halt meg, 1912-ben, Berlinben.

Ezt a küzdelmet folytatná, egészen más körülmények között, más fegyverzettel, Lucian Boia? A román tudomány és irodalom hosszú évtizedeken át „az önkényuralmi és idegengyűlölő sugallatú nacionalista mítoszokat”, az öndicsőítést, a nemzeti kizárólagosságot tekintette eszményének, amit a párt-diktatúra még inkább primitív történelemszemléletté torzított. Demény Lajosnak igaza van, hogy férfibátorságot követel meg mindezzel szembeállni, az 1989 után még fékevesztettebbé vált, szélsőséges, támadó ideológiát megcáfolni, legyőzni.

Erdély magyarságát, nemkülönben az egész magyar nemzetet létében, jövőjében érinti Lucian Boia új nemzetszemléletének remélt győzelme. Eppen ezért támadhat a kérdésünk: vajon lehet-e ugyanazokkal az eszközökkel, gondolatokkal, taktikával fogadni a gyűlölet mítoszaitól megtisztított új román ideológiát, mint amellyel a pártállam idején kétféle erdélyi magyar közösség megpróbálta védelmezni önmagát?

Miért ne tekinthetnénk vissza mondjuk, az erdélyi románok 1918 előtt vívott közéleti harcaira, akár azért, hogy példát keressünk a mára? Ennek a politizálásnak a lényegét Iuliu Maniu (1873–1953) pályafutása érzékeltetheti hitelesen. Mit sem változtat ezen az erdélyi magyaroknak okozott keserűségek, az 1944. augusztusi fordulat után a székelyeket gyilkoló Olteanu-féle gárda gyászos emléke, a félelemkeltés, a hisztéria máig kísértő szelleme. Most arra figyelhetünk, hogy Maniu miként védelmezte, kisebbségi politikusként népét. Tizenhat politikusi éve esett kisebbségi időkre: a Román Nemzeti Párt alelnöke, illetve 1906-tól parlamenti képviselő a budapesti országházban. Egyik legtekintélyesebb közéleti személyiség, akit 1944 után a kommunista párt legfőbb ellenségének tekintett: 1947-ben, 75 évesen életfogytig tartó börtönre ítélték,

majd halála után máig ismeretlen tömegsírba temették. Alakját, érthető módon idealizálva, a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt mai jelképének tekinti. Eddigi, legalaposabb életrajzát Apostol Stan írta meg: *Iuliu Maniu. Nacionalizmus és demokrácia. Egy nagy román életrajza*, 1997, Bukarest. Egy magyar szerzőpáros munkája is jó eligazító, Bárdi Nándor és Weber Péter tanulmánya a *Limes* 1998. évi 4. számában. Mindezekből minket most a kisebbségpolitikus szemlélete és tevékenysége érdekel.

E vonatkozásban Maniut mindig a rugalmasság és a következetesség jellemezte. Amíg nem látott reális esélyt az erdélyi román törekvések érvényesítésére – egyesülés az anyaországgal –, addig a bécsi udvarban keresett támaszt a magyar állam ellen. De a történelmi magyar állam iránt is lojálisnak mutatta magát, egészen az 1918-as összeomlásig: akkor ő jelentette ki Aradon, Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere előtt, hogy immár egyetlen megoldást lát: a teljes elszakadást Magyarországtól. Ismét változott viszonyok között, az 1940-es bécsi döntés után a lakosság-cserében vélte az erdélyi kérdés megoldásának lehetőségét; erre az elképzelésre több ízben visszatért. De az 1944. augusztusi fordulatot követően, ő búcsúztatta Bukarestben az Észak-Erdélybe induló önkénteseket, ama bizonyos Olteanu-gárdát, és őt kereshetjük a pártjához tartozó északerdélyi kormánybiztos, Ionel Pop mögött, aki az erdélyi magyarság kiűzésének elképzelését vetette fel.

Maniu a magyar parlamentben, az 1906-os költségvetési vitában nem követelte ugyan Erdély autonómiáját, mert a viszonyok nem nyújtottak erre lehetőséget, de nyíltan hangsúlyozta, hogy az önrendelkezés jogáról egyáltalán nem kívánnak lemondani! Hatalmas energiával védte a román diákok anyanyelvű oktatását. „Őnök talán amúgy is nagyon sokszor olvashatták, hallották is, rossz néven is vették tőlünk, románoktól, hogy mi a román kultúrának az emlőin akarjuk legalább részben a mi intellektuális és érzelmi világunkat fejleszteni” – mondta egyik parlamenti beszédében. Ha mondanivalóját Deák Ferenc szavaival fejezhette ki a legjobban, akkor a „haza bölcsét” idézte; máskor báró Eötvös Józsefet: „Uraim, egy szabadságra törő népet el sem lehetett ideig-óráig lehet, de megsemmisíteni soha.”

Politikai taktikázásból sem tett soha engedményt román népe kárára, még kevésbé alapvető elveiben. Nem magyar politikát folytatott a románok körében, hanem román politikát a magyar közéleti palettán.

Ez az alapállás örök meghatározója egy kisebbségi politikusnak. Trianon után a közéleti szerepet vállaló erdélyi magyar írók, jogászok, papok, újságírók ugyanígy: magyar politikát vittek a román közegben. A közvélemény akkor el sem fogadott volna más magatartást, csak olyant, ami a magyar közösség önbecsülését, létérdekeit, hagyományait tükrözte. Az emelt fő politikáját. Egy ezer éven át szabad, önsorsát meghatározó közösség vergődött a kisebbségi elnyomatás alatt, de egy pillanatig sem tartotta magát – kevesebb lélekszáma miatt – kisebbrendűnek. Kós Károlyról, Jakabffy Elemérről, Balogh Arturról, Bethlen György grófról vagy az „ifjú törökökről”, Mikó Imréékről el sem lehetett volna képzelni a tudatos önfeláldozást, lélekcsönkítést!

Majd 1945 után válik a kisebbségi létből kisebbrendűségi érzés. Szemlér Ferenc, a költő és lapszerkesztő ismeri fel elsők között az erdélyi magyar társadalom testén ezt a riasztó tünetet. Küzdelem a kisebbségi életérzés ellen – ezt adta vezércikke címének az általa szerkesztett brassói *Népi Egység*ben (1946. április 21.) Az erdélyi magyarságban a tételesen meghirdetett jogegyenlőség méltóságérzetét kívánta felkelteni. Annak ellenére, hogy ezek a jogok nagyon bizonytalanok voltak. Lám, ugyanebben a lapszám-ban *A nemzetiségi kérdés a legfontosabb feladat* címmel azt taglalja, hogy Erdélyben

a nemzetiségi kérdés tovább árnyal minden társadalmi és gazdasági vonatkozást. Sorolja a jogos panaszokat. A földosztás során elfogultság tapasztalható a magyar tulajdonosokkal, különösen a magyar egyházakkal szemben. Ravasz taktikával el akarják sorvasztani a magyar szövetkezeti hálózatot. Fokozatosan tönkreteszik a kisiparosokat, márpedig az erdélyi magyarság nagy hányada kézműves, kisvállalkozó. Az anyanyelvű oktatásban – a biztató eredmények ellenére – igen nagy veszélyek mutatkoznak. A román közvélemény közönyös, ha nem éppen ellenséges a magyarság gondjai iránt. Íme, a kisebbségi érzés forrásai, amelyek – és ezért az állam életére is károsak – bizalmatlanságot sugallnak a kormány iránt.

Dél-Erdély fakasztotta fel először ezt a kisebbségi érzést, a lemondást és csüggedést. Az 1940-es bécsi döntés után, a szülőhelyén és ott magára maradt 400 ezernyi magyar sorsa teljesen reménytelennek látszott, miután az addigi angol–francia garanciák után, most Németország ítélte szolgaságra sorsukat.

Negyvenéves párturalom után Tőkés László püspök kénytelen ezt a kórképet állítani ki lelkiállapotunkról: „Nemzeti meghasonlásunk kitermelte a kisebbségi érzést és tudatát. A kisebbségi tudat az ország kisebbségével együtt alakult ki. A körözött nacionalizmusok pedig belénk sulykolták az emésztő büntudatot, mintha a magyarság bűnösebb lenne bármelyik más népnél ezen a földtekén. Lehajtott fejű nemzet lettünk, amelyik nem bízik a saját erőiben” (*Magyar Élet*, 1994. január.)

Ez a kisebbségi érzés vírusait szétszórta a nemzet egész testében. Fertőző és rombol még a politikától leginkább semleges területeken is. Például a nyelvészetben. Erdélyi magyar egyetemi hallgató a kolozsvári egyetemen kölcsönszavakról tanult, főleg olyanokról, amelyeket a román nyelvből vettünk át. Pesti kollégája nem érti a kifejezést, ő csak jövevényszavakat ismert. Mikor adta „kölcsön” egy nyelv a maga szavait egy másik nyelvnek? Ez esetben nyilván vissza is kérte. Az új nyelvben jövevény volt a szó, ami csak származást jelzett, nem rangot is. 1945 előtt Erdélyben is a magyar nyelvészek a jövevényszót használták. Bitay Árpád, a tragikusan rövid életű nyelvész 1929-ben a román nyelv román elemeiről írt tanulmányt. Ez a téma kétszeresen is tilossá vált húsz év múlva: mivel a tudós jövevényszavakat emlegetett és a magyar nyelv hatását vizsgálta a román nyelvre. Tamás Lajos akadémikus, a romanisztika budapesti professzora a második világháború előtt megbecsült tudósnek számított a román tudósok között is. Éppen azért, mert legtöbbet és legalaposabban foglalkozott a román nyelv magyarból átvett szavaival, nyelvi elemekkel, a román műveltség magyar gyökereivel. Majd 1945 után persona non grata Bukarestben, egyenesen a románság ellensége. Ugyan, mit akart bizonyítani ez a magyar nyelvész? A román nyelv és a román kultúra alacsonyabbrendűségét a magyarral szemben? Fölényt? Göögöt?

Egy román szó sehol, soha nem lehet jövevény!

Elképzelhetetlen lett volna a párturalom idején, hogy egy erdélyi magyar nyelvész a moldvai román helységnevek magyar forrásokhoz vezető toponómiáját tanulmányozza. Noha egy jeles román tudós, Radu Rosetti akadémikus 1905-ben fenntartás nélkül elismerte, hogy a moldvai Tatros folyó völgyének toponómiája túlnyomóan magyar eredetű. Ő írta a legbarátibb könyvet románul a moldvai csángókról! Ma ideges dühvel fogadnák az ilyen kutatás tervét is. Hát már Moldvában is honfoglalók a magyarok, nemcsak Erdélyben? Román kolléga mutatott – színlelt – megbántottságot, ha magyar társa eleve, törvényszerűen nem hajtott fejet a román nyelv és történelem, irodalom elsőbbsége előtt. Az újabb nemzedék pedig beleszületett ebbe a kényszerkalodába, neki már elfogadnia sem kellett, csak folytatnia...

Ártatlannak tetsző szavak, udvariasnak ható sorrend, a kisebbségi érzés ott volt mindenütt. A szerkesztő ösztönösen megfordította a sorrendet, ha a szerző magyar-román kapcsolatokról írt. Pedig az ilyen viszony-jelzésnél minden nép önmagát említi először. A magyar nyelvű erdélyi sajtóban egyedül a csíkszeredai *Hargitában* olvashattunk magyar-román együttélésekről. A főszerkesztő, Albert Antal azzal érvelt, hogy megyéjében a magyarok élnek jóval nagyobb lélekszámban, őket illeti meg az elsőség. Nem is túrték meg sokáig a főszerkesztői székben!

Mondhatná valaki: ezek jelentéktelen apróságok. Akkor miért kanonizálódtak annyira, hogy némelyek szemében a kisebbség hazafiságának bizonyító jegyivé váljanak?

A nyelv, a nyelvezet, a szavak lehetnek a kisebbségi érzés legárulkodóbb jegyei!

Fogadjuk-e ezekkel a reményeink szerint kialakuló új román magyarság szemléletet? Erőtlen lenne a kézzorításunk, ha ott maradnánk – a magunk lelki fogságában. Csak emelt fővel egymás szemébe néző, magukat mindenben egyenlőnek tartó nemzetek rendezhetik végre, József Attila álmai szerint, közös dolgaikat a Dunánál, mielőtt elérkeznének a Rajna, a Majna, a Szajna tájaira, ahol nyelvet, népet, kultúrát csak a kölcsönös önbecsülés, a méltányosság, a mindegyiknek kijáró történelmi igazság őrizhet meg attól, hogy beleveessen az egység egyszínűségébe. Megbecsülést magának az a nép várhat el, amelyik – legyen kicsi vagy nagy, éljen éppen többségben vagy kisebbségben – méltóképpen meg tudja becsülni önmagát.

KAJÁRI GYULA: BARTHA MARGIT

GÁL SÁNDOR

Közel az omega-ponthoz

Amikor megszülettem, ezen a csodálatos bolygón, amit mi Földnek nevezünk, mindössze két és fél milliárd ember élt. Alig több, mint hatvan évvel később, vagyis ma, túl vagyunk a hat milliárdon. Könnyű ebből kiszámítani, hogy kurta hat évtized alatt lélekszámunk bőven megduplázódott... Ha biológiai ismereteim nem tévesek, akkor a rovarok, halak s a madarak után mi emberek állunk bolygónk faunájában a megtisztelő negyedik helyen. (Az alsóbbrendű élőlényeket nem számolva persze!) Am ha a fajtákat külön lajstromoznánk, akkor szinte biztosra vehető, hogy még előkelőbb helyre kerülnénk.

Ezek a látszólag érdektelen tények itt az ezredforduló lila közhely- és blöff-felhői között, a nagy csinnadrattás globalizáció látomásában alig is érzékelhetők. Holott ha bármiféle holnapról próbálunk gondolkodni, akkor – számomra legalábbis – ez az alfapont, ahonnan szemünket a jövő horizontja felé fordíthatjuk.

Szóval itt van ez a hat milliárd...

Ahogy tapasztalhatjuk: mind egy szálíg ember!

Néha – lehunytt szemmel persze, másként hogyan lehetne? – elképzelem, hogy valahol itt Európa közepén összegyűlik ez az irdatlan tömeg, és súlya alatt behorpad az egész Kárpát-medence...

Persze ilyen földrész-behorpadás nem lesz. De lesz más. Jobb, rosszabb, alig is tudható.

Merthogy a mindenségidő és az ember-idő között van némi különbség. Az előbbi – legalábbis számomra – mindig jelen-idejű, mondhatnám Isten-tartalmú, míg az utóbbit mi magunk alkottuk meg, házi szükségleteink alapján, bár látszólag tudományos igénnyel.

Am ebben sem vagyunk valami nagyon egységesek. De – hosszabb távon – ennek az égvilágon semmi jelentősége sincsen. Az ember-időt mindenségidő egykor – száz-kétszáz év múlva? – gond nélkül anektálja.

És addig?!

Ez itt a kérdés! Mondhatnám, ama hamleti. De ha komolyan az árnyak mögé nézünk, kiderül, hogy a kérdés felesleges és időszerűtlen.

Amióta az ember birtokába vette a tüzet, s „feltalálta” a kereket, lényegében ember-mivolta jövőjének majdbéli határát is megvonta. Ugyanis a tűz és a kerék segítségével a természet tiszta demokráciáját mára sikeresen tönkre tette, megfélelvezvén arról, hogy maga is a természet oszthatatlan része. Amíg a természet demokráciájának ésszerű kiválasztási rendszere működött, létezett e földi világban olyan megtartó egyensúly, amely a flórát és faunát képes volt működtetni. Amióta azonban az ember erőszaktevésői oly méreteket öltöttek, hogy ez a szép és derűs egyensúly elbillent, valami visszafordíthatatlanná vált glóbuszunkon.

Hallhatóan ketyeg ama bizonyos „biológiai pokolgép” (Taylor), amely a tüzet és a kereket birtokló, és működtető homo primigenius indított el annakidején a diluvium jégvirágos tájain.

Ettől számítva a földi ember-jelenlét folyamatos agresszivitásának vagyunk cselekvő részesei, tanúi, elszenvedői – mikor hogy. Az bizonyos, hogy az a földi élet-ív, amely az ember-időt jelzi, példátlan a közelebbi naprendszerek ma ismert valóságában. Megtörtént ugyanis az a csoda – vagy katasztrófa? –, hogy bolygónkon létrejött egy lény, amelynek van emlékezete. Valami, ami felette áll minden ösztönnek, amely például a madaraknál, halaknál, s az egyéb, ember által ismert élőlényeknél a megmaradást, a szaporodást vezérli. Az emlékezet tette lehetővé, hogy évmilliók tapasztalatai megmaradjanak bennünk, s ezeket a tapasztalatokat – mondjuk a kőbaltától a lézergyűig – hasznosítani tudtunk. Am ez a tudás, ma már természetellenes. Olyan aszinkronitást szült, amely az ember és a természet közötti – korábban említett – egykor-volt meghitt egyensúlyt megsemmisítette. A civilizáción kívüli világban ma is működik a természetes kiválasztódás kegyetlen, ám demokratikus rendje, az emberi civilizációban azonban éppen az ember tudásából következően ez megszűnt. Az emberi faj önmagán felül ma már ezt képes irányítani, ha kell meg is tudja szüntetni. Így lehetett alig hatvan év leforgása alatt a 2,5 milliárdból hat milliárd. De: 2050-re ez a szám felduzzadhat akár 16 milliárdra is. (ENSZ demográfiai előrejelzés). Elméletben bolygónk még ilyen embertömeget is képes volna eltartani. Azonban már ma is olyan gondok mutatkoznak, amelyek ezt az elméleti lehetőséget igencsak kétségessé teszik.

Mert például gyermekkorom hajnalán ha kutat ástunk, azzal a reménnyel dolgoztunk, hogy a kút mélyén felfakadó víz kristálytisztá lesz, hűvös és iható. Sőt, még ennél is több: lesz otthon-íz!

Hol áshatnak ma kutat emberek ilyen reménnyel?!

Aztán az sem egészen elhanyagolható kérdés, hogy meddig lesz még tiszta(?) levegő. És milyen következményei lehetnek az ózonpajzs szitárvályuggatásának?! Milyen genetikai fenések szakadhatnak nyakunkba az O_3 hiányában? És a felmelegedés? Ha elolvad a sarki jég, olyan országok, mint Hollandia, Dánia új Atlantisszá változnak, tengermélyi tulipánbirodalmakká...

Es akkor még az emberi tudás csúcásairól, a különféle nukleáris és egyéb pusztítóeszközök globális lehetőségeiről nem is szóltam.

Ilyen ezredvég- és ezredkezdet valóságával szembesülve érdemes feltenni olyan kérdéseket, hogy „Honnan jövünk?” – „Mik vagyunk?” és „Hová megyünk?” Jó, az első kettőre még ilyen-olyan hiteles válaszokat is fogalmazhatunk – de minek? –, ám az utolsó kérdés eleve adott: tetszik, nem tetszik, eljutottunk az omega-ponthoz. Azaz-hogy annak időben már-már behatárolható közelségébe.

Atléptük az embermindenség pusztulásának a küszöbét; ott vagyunk ama jelképes pitvarban, amelynek nyitottkéményét akár huzatos fekete lyuknak is felfoghatjuk. Hogy ez a feketelyuk mikor szippantja fel azt a természetellenes képződményt, amit jobb híján embernek, emberi civilizációnak nevezünk, az nem a mi akaratunktól és tudásunktól függ.

Szinte magam előtt látom, hogy e sorok olvastán nálam derűsebb alkatú embertársaim kajánkodva elmosolyintják magukat, mondván: „Mit riogat bennünket ez a vészmadár?!” Egy-két emberöltő jövő-távlatából iménti kétségeim valóban így is felfoghatók. De egy két emberöltő a naprendszer mozgásában nem is mérhető.

Ha az ember-lét eföldi távlatát ilyennek látom, akkor egy-egy nemzet, vagy kisebbségbe kényszerített nemzetiségi csoport holnapja miként jelenik meg bennem, vagy előttem? A globális pusztulási folyamatok közepette van-e értelme az ilyen kicsinységekről akárcsak gondolkodni is, ha a végeredmény egy ember nélküli bolygó?!

Tény, hogy ehhez kell bizonyos fokú fatalizmus.

De még valami más is!

Történetesen annak a tudása, hogy ebben a nagy egészben a mi jelenlétünk hol van, s hogy milyen ez a jelenlét? Parányi, hallom a kézenfekvő választ, kicsinyke pont, mondjuk ennek a mondatnak a végén. Am ez a kicsinyke pont számunkra egy külön-univerzumot jelent, olyan teljességet, amelyben nyelv, történelem és kultúra egysége – ha még ugyan egységes a magyar kultúra – adja azt, ami mi vagyunk: emberek e földgolyón, magyarok Európában, vagy akárhol... De Európában is hányfelé, és hányféle sorsban?!...

Helyzetemnél fogva folyamatosan rákényszerítenek a hétköznapok, hogy ezeket a tényeket, mondhatni nemzeti különvalóságainkat számba vegyem. Az szinte már közhelynek számít, ha a trianoni ősbutaságra utalok. Azonban az igazi tragédia nem ott kezdődött, hanem sokkal korábban. Trianon a korábbi magyar politikusi farkas vakság végkifejletét jelenti és tetőzi be. Azt a nem nagyon felemelő ténytet, hogy roppant buta politikusaink voltak. Nem mintha ma ennek az ellenkezője volna igaz, á, dehogyl! Ám azok, akik a nemzetet Trianonig juttatták el, valami egészen hétköznapi dolgot nem etettek meg. De lehet hogy meg sem próbálták. Feudális, nagyúri gögjükben nem ismerték fel azt a kicsinységet, hogy a Kárpát-medence kiválasztottjai nem mi vagyunk. Mindenféle hamis „régidicsőség” narkotikumától voltak függőek, s döntéseik végkövetkezménye a huszadik század magyarságának többszörös tragédiájába torkollott; iszonyú területi csonkolást vontak maguk után, több milliós népességvesztéssel...

Még ma, a 2000. év januárjának hófúttá, fehér viharai közepette is belémnyilal a kétségbeesés és a borzalom, s az „embernek kél káromkodni kedve”, amikor az elmúlt másfél évszázad magyar politikusainak elképesztő döntéseit felidézi magában.

A szelid Arany Jánosnak volt – van! – igaza (*A nagyidai cigányok*): még kivívott győzelmeinket sem tudtuk megtartani. Csoda-e hát, ha az egykori Felső-magyarországból Szlovákia lett?! Iderekesztve – és egyben az országból kirekesztve – több, mint egy millió magyar, s kiszolgáltatva a beneši nemzetállam-filozófia tekintetnélküliségének kénye-kedvére. Mert nem csak ma, 1918 és 1938 között is volt ám nyelvtörvény! De volt – s folyamatosan létezik – területkiszajátítás is.

Az elszakítást követő idők alapszámai nálunk ezek voltak: több, mint egy millió magyar, s több, mint egy millió hektár mezőgazdasági terület. Meg a bányák, a vasút, s egyéb ipari létesítmények tucatjai. Olyan tulajdonvesztés, amely csak azáltal volna pótolható – pótolható egyáltalán? –, ha az egész, egy esetleges jóvátétel keretében visszakerülne egykori tulajdonosához – együtt a területtel.

Az elmúlt nyolcvan év alatt mindezt – durván számolva – a felére apasztották Csehszlovákia határain belül.

Hogy miként? A módszerek tömegeit sorolhatom: Kezdődött a húszas években meghirdetett földreformmal; ennek kapcsán a cseh kolóniák kialakítása a magyar térségben a Csallóköztől a Tiszahátig. 1945 után a teljes jogfosztottság, lakosságcsere, deportáció s a reszlovakizáció az egyik oldalon. A másikon – a jogfosztottság egyenes következményeként – a magyar intézményrendszer teljes megsemmisítése, a magyar iskolák bezárása, a könyv- és lapkiadás teljes tilalma...

Lényegében a második világháborút követően – máig – folyamatosan működött és működik az a feldarabolási stratégia, amely az ezredvégre az egykori dél-szlovákiai kompakt magyar etnikumot feldarabolta, sőt több helyen mára már vegyes lakosságú térséggé változtatta.

Ezek a statisztikai adatok és mutatók azonban csupán a fizikai állapotokat jelölik. Ami azon kívüli, vagy azon túli, azzal mi lesz ezután?

Most következik az a nem egészen elhanyagolható kérdés, hogy van-e valamilyen esélyünk egy következő nyolcvan, vagy akárhány esztendőre itt, e ligetes Szlovákiában? Kicsit tágítva a kisebbségi magyarság létezési körét: pótolhatja-e valaha valami mondjuk történelmünkben, kultúránkban Kassát, Nagyváradot, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt?! Rákóczi nyugóföldjét, Mátyás szülőhelyét?...

A huszadik század szétroncsolt valami olyan egészet, amelyet többé nem lehet rekonstruálni. Mégpedig a tömeg miatt! Elég példának Kassa, vagy Kolozsvár nemzeti-ségi arányeltolódásaira utalni. De van még sok egyéb olyan sajátosság is, amelyet az elmúlt század szült meg. Itt volt a Csemadok, amely közel kilencvenezres tagságával ötven év alatt egy jól működő nemzeti-ségi immunrendszert alakított ki és működtetett Szlovákiában. Az elmúlt tíz év alatt a szlovákiai kvázidemokrácia ösztönsovinizmusa ezt a szövetséget teljesen lebénította; a Csemadok szervezetei vergődnek, koldulni kényszerülnek, mintha a szlovákiai magyarság gazdasági potenciálja – évi több milliárdos értékkel – nem is a szlovák államkasszát gyarapítaná... Vagy: jelenleg Szlovákiában több, mint 25 felsőoktatási intézmény működik; egyetemek, főiskolák. Ugy 230-250 ezer lakosra jut belőlük egy. E számokat ismerve, minimum egy ilyen intézmény, egyetem, vagy főiskola, minket is bőven megilletne. Naná! De erről szó sem esett. Azonban!

Azonban ha valami csoda folytán ez a kicsinyke intézmény mégis létrejönne, bizony akkor kerülnénk csak igazán bajba. Mert lehet, hogy hallgatókat még sikerülne találni, de megfelelő oktatógárdát aligha... Szép nyomorúságunk horizontján több ilyen fragmentum található, bárha erről ritkán esik szó.

De beszélhetnénk – beszélék is – a kisebbségi politikai képviseletek – pártok, mozgalmak – „tevékenységéről” is, amelyek úgy vannak, hogy – nincsenek. Ezt a poszt-modern abszurditást, tudom, elég nehéz értelemmel feloldani. De nincs is rá különösebben nagy szükség. Mert: a teljes eredménytelenségnél van-e ékeőbb bizonyíték tízéves „szereplésükre”. (Romániában az egyetemalapítás csődje, Szlovákiában a magyar kultúra támogatásának kudarca, a lapok, intézmények folyamatos tönkretétele, a restitúciós törvény elfogadása, a két barbár nyelvtörvény stb.)

Noshát: Mik vagyunk? Merre tartunk?

KALTENBACH JENŐ

Honnan jöttünk, merre tartunk?

Egy ilyen kerek évforduló, amit nemrég a hátunk mögött hagytunk, különösen jó alkalmat kínál arra, hogy legalább képzeletben egy pillanatra megállítsuk a rohanó időt, és az így előállt szusszanásnyi szünetet felhasználjuk egy kis számvetésre. Hogy szemügyre vegyük, mit hagytunk magunk mögött, és hogy elgondolkozzunk azon, merre visz az út tovább. Azaz „honnan jöttünk és merre tartunk?” Abból a szemszögből nézve azonban, ahonnan én látom a dolgokat, ez a kérdés csak a második. Az első ugyanis így hangozhatna: kik voltunk és vagyunk?

Amikor nálunk nemzetről esik szó, akkor a gondolatok jellemzően Vereckéig szállnak vissza az időben és mindent ami az után következik, egy homogenisztikus szemüvegen keresztül látunk. Egy olyan szemüvegről van szó, ami a nemzetet egyszínű masszának láttatja, felbontó képessége igen csekély, így a részletek elmosódnak. Ezen keresztül etno-kulturálisan csak „térkép e táj”.

Hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról is, hogy az etnikailag egységes nemzet mint egyetlen államalkotó tényező XIX. századi fogalmának visszavetítése korábbi századokra nemcsak anakronizmus, hanem a tényeknek is ellentmond. Ezzel szemben történelmi tény, hogy etno-kulturális értelemben homogén nemzet nem létezik és sohasem létezett Európában, Magyarország esetében pedig ez a tétel még inkább igaz. A magyar történelem során – az ismert történelmi és geopolitikai okok miatt – óriási változások történtek a lakosság etnikai összetételében. Ennek ellenére a homogén nemzeti doktrínája a legcsekélyebb mértékben sem kérdőjeleződött meg. Ennek köszönhetően különösen az európai nacionalizmus korszakában, azaz a XIX. században és a XX. század elején az „idegenek” jelenléte egyre fokozódóbb mértékben zavaró, sőt fenyegető tényezőként szerepelt a politikai tudatban. A nemzet létét féltő, sőt a nemzethalál veszélyét felrajzoló gondolkodásmód igen elterjedt volt a két világháború között, és egyes elemeiben ma is tovább él. Mindez egy olyan országban, ahol a magyar nyelv és kultúra abszolút dominanciáját az égvilágon semmi nem fenyegeti. Ez a Bibó István által oly találóan leírt „zsákutcás” gondolkodásmód ma sem halt ki. Ennek köszönhető az a kiáltó ellentmondás, amely a magyarság nemzettudatának hazai és külföldi megítélése között feszül. Míg hazai körökben meggyengült, szétvert, elbizonytalanodott stb., ezért megerősítésre, vagy legalábbis korszerűsítésre szoruló nemzettudatról esik szó, addig a bennünket többé-kevésbé jól ismerő külföldiek a magyarság Európában egyedülállóan erős nemzet- ill. történelmi tudatáról beszélnek.

Hogyan illeszkedhetnének a mai pusztá létükért küzdő magyarországi nemzetiségek egy mai nemzetképbe ilyen körülmények között? A beilleszkedés tudati feltétele a „mi” és „ők” tudatnak az „egész és a rész” tudattal való felváltása. Mint ahogy az egész része a falusi, városi regionális foglalkoztatási stb. közösség, ugyanúgy a nemzetiségi közösségnek is azzá kell válnia. Ez persze nem jelentheti az önállóságot, a belső autonómia feladását, mint ahogy az is természetes, hogy egy falu vagy város sok kérdésben önálló. De egy falu vagy egy város esetében sohasem fordul meg a fejünkben, hogy ők ne tartoznának hozzánk, hogy ne lenne beleszólásuk abba, ami az egész közösséget

érinti. Hát persze hogy együvé tartozunk, hiszen azonos az országunk, a nyelvünk és a kultúránk, vághatnánk rá rögtön. De igaz-e ez? Nem úgy van-e, hogy az ország, nyelv és kultúra különösen Európának ezen a felén sohasem esett egybe. És mi mégis makacsul újra és újra mérhetetlen szenvedés és pusztulás árán is megkíséreljük előállítani ezt a sohasem volt egybeesést, és persze mindig hiába. Legalábbis fizikailag, mert a fejekben igen gyakran a haza képzetéhez csak egy kizárólagos nyelv, egy kizárólagos kultúra és egy, e nyelv és kultúra által kizárólagosan birtokolt ország tartozik. Többnyelvűség, többes kulturális kötődés ezzel nem fér össze. Ilyenkor többségről és kisebbségről kezdünk el beszélni, és amikor az utóbbiakat, bár nem hozzánk tartoznak, de hozzánk közel állóknak tekintjük, akkor kettős identitásukról szoktunk beszélni. Az előbb említett falu vagy város lakóinak is persze megvan a nemzeti mellett a falusi, városi identitásuk, de az ő esetükben mégsem esik szó kettős identitásról.

Mindez azért van, mert a jó öreg nemzetállamban így szoktuk meg, és mert – legalábbis eddig – úgy gondoltuk, hogy ez így van jól? És mert ez így egyszerű és átlátható. Itt vagyunk mi és ott vannak ők, és köztünk a határ, ami elválaszt. Persze mindig rossz helyen, mert folyton átlóg belőlük is meg belőlünk is egy-egy darab, amin alkalomadtán jó lenne változtatni. Igaz, hogy ez így sok bajjal jár, de sokáig nem volt más alternatíva.

Mára azonban a helyzet alapvetően megváltozott.

A nemzetállami keret ugyanis számos tekintetben sokat veszített jelentőségéből. Nemcsak azért, mert a határok egyre kevésbé választanak el fizikailag, a tömegkommunikációnak köszönhetően még kevésbé kulturálisan, hanem azért is, mert alapvetően megváltozott az egyén, a kisebb közösség és az állam viszonya. A mai polgár nem alattvaló, nem az állam, pontosabban az államhatalmat birtokló elit szolgálja. Jogai vannak, amelyeket kikényszeríthet. Megváltozott az egyén és a nemzeti közösség, a haza viszonya. Hazafiság egykor valaminek a feltétel nélküli szolgálatát jelentette, olyan valaminek, aminek meghatározásába a legtöbb „hazafinak” nem volt beleszólása. A legkevésbé persze azoknak a honpolgároknak, akik nem az államalkotó többséghez tartoztak. A hazafiság, a nemzethez tartozás egykor és sokak számára ma is egy domináns nyelvi kultúrával való teljes azonosulást jelentett és jelent. A másfajta nyelv és kultúra, a többes kötődés a kis falusi, városi közösség szintjén még elfogadható, sőt helyenként természetes volt, de a nemzet szintjén az egyszínűségen volt a hangsúly.

Tartható-e ez ma is? Vannak, akik szerint igen, sőt vannak, akik úgy gondolják, hogy a határok elmosódása a nyelvek és kultúrák keveredése a nemzet létét veszélyeztetik. Különösen a kis nemzetek létét féltik sokan a globalizálódó világtól.

Ezek a félelmek nem minden alapot nélkülözők. De mi a válasz ezekre a kihívásokra? A homogén nemzetállami keretekbe való bezárkózása talán? Az idegen vagy annak hitt kultúra elleni állandó küzdelem? Lehet-e a nemzeti közösséghez való viszony fokmérője az egynyelvűség, az egynemzeti kultúra felsőbbrendűségének hite? És ha a válasz mindezekre a nem, akkor hogyan rajzoljuk meg a nemzetképet, ami alkalmazkodik a mai kihívásokhoz, és hogyan illeszkedik ebbe a szűkebb nemzetiségi közösség?

Ezek olyan kérdések, amelyekre válaszokat kell találnunk és e válaszok helyességén múlik a mi generációnk, de még inkább az utánunk következők sorsa. Sokkal nagyobb

a tét tehát annál, hogy a válaszadást elhamarkodjuk. És az is közismert, hogy az elfogultság általában nem használ az ítéletek helyességének.

Vannak, akik úgy gondolják, hogy a válaszokat a nagy, a nemzeti közösség szintjén kell keresni. Ez esetben a kérdés úgy hangzik, milyen legyen a nemzet képe? A hagyományosnak és igazságosnak vélt képlet szerint ezt természetesen a számszerű többség ízlésének kell meghatároznia. A kisebbségek részletkérdésekben a saját szintjükön „kulturális ügyekben illetékesek”.

Ez esetben mindig nagy a veszély, hogy az ilyen kép állókép lesz, merev, rugalmatlan, egyszínű. Ennek egyenes következménye, hogy a polgároknak ehhez kell alkalmazkodniuk, ennek kell megfelelniük.

De ez nem az egyedül lehetséges megközelítési mód. Ha fordítva nézzük, a kérdés úgy hangzik, milyen legyen a polgár, az egyén, a kisebb közösség? Ez esetben a nemzet képe mozaikszerűen ebből tevődik össze.

Az előbbi modell felülről építkezik, az utóbbi alulról. Nos, az elmúlt kétszáz év a francia forradalomtól a II. világháborúig a felülről építkezés jegyében telt el. A háború befejezése után nem sokkal Adolf Gasser svájci föderalista *Gemeindefreiheit als Rettung Europas* című művében egészséges és törekeny demokráciáról beszélt és a kettő közti különbséget abban látta, hogy az egészséges demokrácia alulról, a törekeny felülről építkezik. Talán ez a gasseri felfogás az egészséges demokráciáról közelebb áll a mai kor követelményeihez, több sikerrel biztat.

Ezért térjünk hát vissza a korábban feltett kérdéshez, azaz milyen legyen a polgár? Ehhez alkérdésként hozzáteherjük, legyen-e különbség kisebbségi és többségi polgár között? Az utóbbi kérdést a végére hagyhatjuk abban a reményben, hogy ha megválasztuk az előzőt, akkor az utóbbira már nem kell válaszolni. Azt hiszem, a válasz nem kívánja tőlünk új elméletek megalkotását. Az emberiség történelme során a vallások és más társadalomformáló ideológiák elemeiből összeállíthatók azok az elvárások, amelyek eligazítanak bennünket a mai bonyolult viszonyok között is.

E szerint a jó polgára a hazának:

- mentes az alattvalói magatartástól,
- maga akarja kezébe venni a sorsát és boldogulását nem másoktól várja,
- embertársait nem származásuk, hanem tulajdonságaik alapján ítéli meg,
- nyitott a világra, a sajátján kívül megbecsüli mások kultúráját, nem tör kizárólagosságra,
- számára az együttműködés és nem a konfrontáció az irányadó magatartásforma,
- kollektív identitását a közös értékek alapján keresi és vállalja,
- az emberi méltóságban hisz és maga is részt vállal annak megvédésében,
- a szolidaritás, a bajba jutottak segítése jellemzi,
- számára az egyenlőség feltétele nem az azonosság.

A hagyományos felfogás szerint, amit ma az érintettek is jobb híján vallanak, a kisebbségi közösségek csak az ún. kisebbségi ügyekben illetékesek. Különösen jól követhető ez a felfogás a parlamenti képviselő körüli vitában.

A tényleges integráció azonban éppen azt jelenti, hogy a kisebbségeknek ki kell törniük ebből a gettóból és a társadalom szerves részévé kell válniuk.

Részt kell venniük mindazokban a folyamatokban, amelyek az egész közösségre érvényes tartalmat hordoznak.

Törekedniük kell arra, hogy az a hagyományos közfelfogás, amely őket marginális helyzetbe szorítja, megváltozzék.

A feladat igen nagy, hiszen évszázados, sőt örök érvényűnek hitt dogmákat kell megváltoztatni, de meggyőződésem szerint a siker esélyei jobbak, mint bármikor az európai történelemben.

Lehet, hogy ezt sokan másképp gondolják, hiszen saját korunkkal szemben gyakran vagyunk szkeptikusak, de azt gondolom, az elmúlt 10 évben jelentős lépéseket tettünk. Legalábbis a jogi kereteket és intézményeket illetően. Amit tennünk kell: ezeknek a kereteknek a tartalommal való megtöltése, ami elvezethet a közgondolkodás kívánt módosulásához.

Minden kudarc, veszély és bizonytalanság ellenére szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy részesei lehetünk ennek a kétség kívül izgalmas korszaknak.

Budapest, 2000. 02. 09.

KAJÁRI GYULA: SINKA ISTVÁN PORTRÉJA

Tamás Attila hetven éves

Önfegyelem és öntörvényűség

Amikor 1973-ban az *Irodalom és emberi teljesség* c. kötet megjelent, Kiss Ferenc így jellemezte Tamás Attila irodalomtörténeti és kritikai habitusát: „civakodásoktól irtózó komolyság, s a szenvtelenséggel határos önfegyelem. [...] Jelen volt és mindent végiggondolt, a legkeményebb és legbonyolultabb elméleti, poétikai kérdéseket különösen, s olyan szuverenitással, amely egy öntörvényű rendszer birtokosának önértékeléshez is elég fedezetnek.” Talán ezért is volt meglepetés a tíz évvel ezelőtt írt esszé-füzér. A *Töprengés az irodalmi értékről* szerzőjének alapmagatartása itt is a meditáló, absztraháló, távolságtartó teoretikusé. Ezen a dominancián belül azonban a személyesség, a valomásos őszinteség is meghatározó. Am az első személyt még itt sem vállalja, gondolatainak közlésére az önmegszólító másodikat találja alkalmasnak.

A köszöntés írója talán még Tamás Attila szerint is megmutathat valamit személyes arcából. Elmondhatja, hogy negyedszázaddal ezelőtt magyar szakos szegedi bölcsészek egy csoportja (sok más kiváló tanár, Keserü Bálint, Kovács Sándor Iván, Csetri Lajos, Horváth Károly, Nacsády József, Ilia Mihály mellett), ahogy mondani szokás, Tamás Attilára esküdött föl. Szakmailag megalapozott, ideológiamentes, pontos, racionális gondolatmeneteiből még a katedráról is sugárzott az élmény forrósága. Az a meggyőződés, hogy minden nagy mű elolvasása után kissé megváltozik az életünk is. Hogy a műalkotás – miként Ingarden mondja – kiemel bennünket a mindennapokból, s „a lét ősalapjaihoz ereszkedünk alá”. Ezt nevezi Pilinszky „kegyelmi állapotnak”, Lukács és Hartmann az ember nembeli lényegére való ébredésnek. Vagyis a különféle indíttatású, mentalitású írók, tudósok végül is mind ugyanazt próbálják megközelíteni, az egyetemes létösszefüggésekben kívánnak eligazodni mindannyian. Ezért is lehet alapja Tamás Attila kérdésének: „Ma már annak a művésznek lenne igaza, aki *végérvényesen* lemondott *mindenfajta* fogódzónak a kereséséről?” „Meddig mehet valaki abban, hogy épp hiányokat, arcfintorra ingerlő abszurdításokat érzékeltessen anélkül, hogy – kozmikus világrendek egykori sugallójából – ő maga is abszurdítások érvényre juttatójává fokozódjék le?”

Tamás Attila 1963-tól 1972-ig tanított a József Attila Tudományegyetemen, s egy interjúban azt mondta, hogy a Szegeden töltött évekről „vegyes” emlékei vannak. Szauder József hívta ide, itt lett egyetemi oktató, itt nősült, itt születtek leányai, itt talált jó barátokat. De itt gyanúsították meg, hogy ellenzéki gócot hoz létre (Bata Imrével és Mocsár Gáborral), s „zavaros antimarxista nézetei” miatt is itt tett panaszt ellene valamelyik kolléga. Itt váltják le – minden magyarázat nélkül – a tanszékvezetésről, s a Tiszatájtól is távoznia kell. (1964–66-ban Tamás Attila a Tiszatáj művészeti rovatát vezette.) Mindez újabb adalék ahhoz, hogy ez a város nem becsüli (talán a mai napig sem értékeli) igazán tehetségeit. Nem befogadó, hanem elengedő.

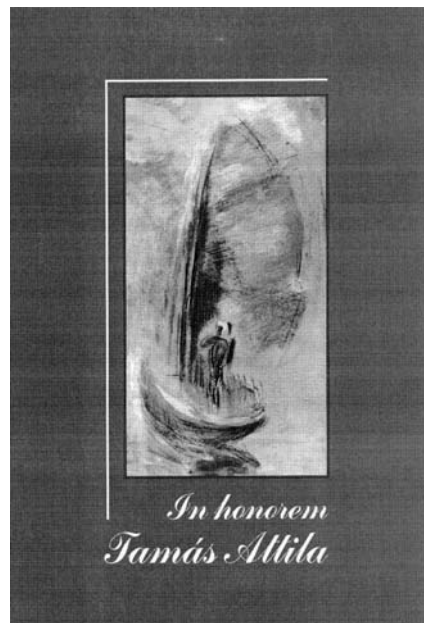
Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig (1964, 1998), *A költői műalkotás fő sajátosságai* (1972), *Irodalom és emberi teljesség* (1973), *Líra a XX. században*

(1975), *Weöres Sándor* (1978), *A nyelvi műalkotás jelentése* (1984), *Illyés Gyula* (1989), *Töprengések az irodalmi értékről* (1993), *Értékkeremtők nyomában* (1994) – a tudományos pálya kötetekkel mérhető állomásai. Tamás Attila most az Irodalomtörténet főszerkesztője. Amikor szerzőnek és szerkesztőnek sok jó kéziratot kívánunk a továbbiakban is, akkor a következő évek, évtizedek töretlen alkotóerejére gondolunk. A szegedi barátok, kollégák, tanítványok nevében írom: Isten éltesse sokáig, Professor Úr!

Olasz Sándor

In honorem Tamás Attila

A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadó Görömbei András szerkesztésében harmincnegyzet szerző tanulmányát adja közre Tamás Attila professzor tiszteletére. A kötetben – többek között – Németh G. Béla, Szörényi László, Imre Mihály, Imre László, Dávidházi Péter, Nagy Miklós, Tverdota György, Poszler György, Aczél Géza, Szigeti Lajos Sándor, Fried István, Monostori Imre, Bodnár György, Szegedy-Maszák Mihály, Olasz Sándor, Márkus Béla, Görömbei András, Rónay László, Szirák Péter, Dobos István, S. Varga Pál és Kulcsár Szabó Ernő írása olvasható.

Tiszatáj Könyvek

Az Ünnepi Könyvhétre jelent meg Nagy Gáspár Kossuth-díjas költő legújabb verseskötete *Húsz év a kétezerből* címmel. Az első ciklus a költőnek a Tiszatájban két évtized alatt publikált verseit, a második a kötetben meg nem jelenteket tartalmazza. Ezek a művek 1999–2000-ben, a Szabadrabok c. gyűjteményes könyv után születtek.

Ugyancsak a könyvhétre jelent meg Hollósi Zsolt interjúkötete *A Tisza-parton mit keresek?* címmel. A huszonkét szegedi beszélgetés 1997. augusztusától 2000. májusáig jelent meg a Tiszatájban.

Szerkesztői asztal

Tiszatáj-est Bécsben. A Collegium Hungaricum és a Bornemisza Péter Társaság szervezésében május 11-én Tiszatáj-est volt az osztrák fővárosban. A szerkesztőséget Csúri Károly professzor, a Collegium Hungaricum igazgatója köszöntötte, a folyóiratot Olasz Sándor főszerkesztő és Hász Róbert szerkesztő mutatta be. Az est vendége volt Nagy Gáspár Kossuth-díjas költő.

A Tiszatáj folyóirat Novellapályázatának eredményhirdetése

A Tiszatáj folyóirat által 2000 januárjában meghirdetett novellapályázatra több mint ötszáz pályamű érkezett. A több hetes olvasás/válogatás után a *Bírálóbizottság* (Ilia Mihály, Szilasi László, Hász Róbert) áprilisi, utolsó összejövetelén a következő döntést hozta:

I. díj: *Medvevadászat* (jelige: „D. J. Tempetőfi”)

II. díj: *Az angyal* (jelige: „ölu4325önbvö8024...”)

III. díj: *Hallották már Glaumber úr kintornáját?* (jelige: „Verkli”)

A díjazott pályaműveken túl a szerkesztőség további öt beérkezett írásról döntött úgy, hogy szívesen közölné őket a folyóiratban. Ezek a következők: *Apával elmegyünk havazni* (jelige nélkül); *Ezerkilencszáznyolcvanhat* (jelige nélkül); *New Age* (jelige: „Madárbirs”); *A szerelem vége* (jelige: „Alfa Rómeo és Zéró Júlia”); *A szeműveg* (jelige: „...mi pedig egyedül maradunk...”).

Kérjük a díjazott, illetve a közlésre szánt pályaművek szerzőit, hogy levélben vagy személyesen jelentkezzenek szerkesztőségünkben. (Tiszatáj szerkesztősége, Szeged, Rákóczi tér 1., 6741)

„*Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?*” c. sorozatunkat 1998. áprilisában Kristó Gyula, Vekerdi László és Sándor Iván tanulmányával indítottuk, s azóta több mint negyven írást közöltünk. Júniusi tematikus számunkban lezárjuk a disputát, melynek válogatott anyaga néhány hónap múlva kötetben jelenik meg.

*

A szegedi Somogyi-könyvtár Csillag téri fiókkönyvtárának vendége volt április 25-én Olasz Sándor főszerkesztő, akivel Hollósi Zsolt újságíró beszélgetett.

*

Néhány szerzőnkéről: Albert Gábor író, műfordító, az Új Magyarország volt főszerkesztője. Balla D. Károly Ungváron él, József Attila-díjas író. Barna Gábor a szegedi egyetem Néprajz Tanszékének docense. Csaba László egyetemi tanár, közgazdász, a Kopint-Datorg Rt. tudományos tanácsadója. Csatári Bálint az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének igazgatója. Gál Sándor szlovákiai magyar író, Kassán él. Heiszler Vilmos történész, az ELTE bölcsészkarán tanít. Kaltenbach Jenő a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosja. Mészáros Rezső a gazdaságföldrajz professzora, a Szegedi Tudományegyetem rektora. Nagy Károly szociológus az Amerikai Egyesült Államokban él, az Anyanyelvi Konferencia egyik kezdeményezője. Rákos Péter professzor Prágában él, az MTA külső tagja.

Júniusi számunk tartalmából:

KOVÁCS ANDRÁS FERENC, TORNAI JÓZSEF, PETŐCZ ANDRÁS, TÉREY JÁNOS,

PINTÉR LAJOS, ZALÁN TIBOR versei

GION NÁNDOR, BOGDÁN LÁSZLÓ prózája

LÁSZLÓFFY CSABA, BÁLINT PÉTER esszéje

Összehasonlító irodalomtudomány – szegedi módra